

ЎН БИРИНЧИ ДОВОН

Очерк ва публицистик

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1985

Ўз2
У-75

Тўпловчи *Отаёр*

С $\frac{4702570200-226}{М 352 (04)-85}$ Доп — 85.

©Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985 й.

Саид Аҳмад

ШИДДАТ

Бу йўллар кўп қадим йўллардир...

Ғафур Ғулом

КУҲНА ҚАРВОН ЙЎЛЛАРИДА

Чўлнинг у чеккасига тухум қўйиб,
бу чеккасидан қараса кўринадиган
даврлар ўтиб кетибди. Энди ҳеч бўлмаса бир қуш пар-
вози баландлигига чиқиб қарай олсангиз эди, ҳадсиз-
ҳудудсиз чўллар танидаги сон-саноксиз томирларда қон
югураётганини ўз кўзингиз билан кўрардингиз.

Бу ҳаёт томирлари — асфальт йўллар, каналлар...

Бу чўлларни кезганда эҳ-ҳе, хаёл қаёқларга олиб
кетмайди.

Қутайба қўшинлари қумларни тўзғитиб, саҳро сул-
тони чўл бургутларини ҳуркитиб Бухорога интилган
йўллар шу қадим йўллардир.

Жаннатдек Бухорони вайрон этгани, буюк аллома-
ларни қувғин қилгани бир қўлида қилич, бир қўлида
кишан кўтарган Маҳмуд Ғазнавий ўтганда нопок қада-
мидан зор-зор йиғлаган йўллар шу қадим йўллардир.

Илм хазинаси — китобхонайи муаззамда ёнган беба-
ҳо қўлёзмаларнинг фарёдини саратоннинг қайноқ ша-
моллари қора дуд қилиб олиб ўтган йўллар ҳам шу
қадим йўллардир.

Инсоният яралгандан буён кута-кута кўзлари ниго-
рон бўлган ҳозиқ табиб Ибн Сино она юртидан бош олиб
кетаётганда орқасидан маъюс кузатиб қолган йўллар
шу қадим йўллардир.

Мирзо Улуғбек ясов тортиб устоз Термизий мақба-
расига мармар лавҳа қўйгани Насаб чўлларидан ўтар-

жан, қумлар совиган оқшомда юлдуз тўла кўкка боқиб, неларни ўйлади экан?

Самарқанд таҳсилини тугатган Алишер от жilовини бўш қўйиб, файзсиз чўлларга нохуш термилиб, қандоқ хаёлларга борди экан? Эски Касби қишлоғида бир дам тўхтаб, сардобанинг муздек сувидан отини суғормаган-микан?

Алишерни Ҳиротга кузатган бу йўллар кўп қадим йўллардир.

Шароб ўрнига қон шимирган, юрт кўз ёшларида чўмилган Амир Олимхон саксовуллар панасига биқиниб, шармандаларча қочаркан орқасидан: кўр бўл, бу ёруғ жаҳон кўзларингга зимистон бўлсин, деб қарғаган йўллар шу қадим йўллардир.

Эҳ-ҳе, бу Насаб чўллари кимларни кўрмади, нималарни кўрмади.

Бирининг қадамидан ер титради, бирининг қадамидан ер ёнди, бирининг қадамидан чечаклар унди.

Энди чечаклар унган бу йўллардан сон-саноқсиз самосваллар, пахта юклаган машиналар, манглайига юзлаб хил маршрутлар ёзилган автобуслар, олдига алвонран ленталар тақилган «Волга»лар, «Жигули»лар ўтади.

Энди бу йўллар ёқасида кўз илғамас боғлар, чексиз пахтазорлар ястаниб ётади. Энди бу йўллар четида узоқ ўтмишнинг ёдгори бўлиб қолган чўлларда қорақўл қўйлар суруви адирдан-адирга булутдек кўчади. Энди бу йўлларни минглаб каналлар, анҳорлар, бетон ариқлар кесиб ўтади. Бу йўллар чеккасида бўй чўзган азим теракларнинг кумуш астарли япроқлари тунлари қарсақ чалиб, қўшиқ айтади. Ғуборсиз осмонда турналар карвони сузади.

Сап-сарик чўлларга яшил қўйлак тикиб кийдирган қўлларинг дард кўрмасин, ватандошим.

Бу йўллар энди навқирон йўллардир.

ОБИД КЕТМОННИНГ ҚИЗЛАРИ

Қаршидан Усмон Юсупов районига олиб борадиган магистрални Уल्याнов — Нишон йўли кесиб ўтади.

Шу чорраҳага ўрнатилган Обид Кетмон ҳайкали худди чўл ўртасига қўйилган маёққа ўхшайди.

Чорраҳага етмай чапга бурилсангиз Қовчин деган кўҳна қишлоқни ёқалаб ўтасиз.

Бу жойларга ғалла экиларди. Саратон кирмай ҳосил

ли ўриб олинган чўл келаси баҳоргача қузғунлар маконига айланиб, файзсиз бўлиб ётарди. Бутун Қашқадарёга баланд ҳосил олишда донг таратган Маҳкамой Ҳазратқуловнинг шу жойларга ишқи тушиб, ҳосилни қанча хоҳла, шунча тўкадиган, уни Қаҳрамон қилган, кўксига қатор орденлар таққан серҳосил ерига сиғмай қолди. Ана шу кимсасиз, бефайз чўлга қараб талпинаверди.

Тақдирини пахтага боғлаган, бахтини пахтадан топган бу ғайрати ичига сиғмайдиган чўл қизи бригада қизларини етаклаб, тақир дағани айланди-ю, эндиги бахтини шу чўлдан қидиришга аҳд қилди.

Кечқурун совхоз директори Тошпўлат Тўраев олдига кириб ана шу чўлдан икки юз гектар ер беришини сўради.

Дала ишларида кўзи пишган, ҳар бир гиёҳга, ҳар бир дарахтга, айниқса, ерга илм кўзи билан қарайдиган директор кўп ўйланиб ўтирмади. Дарров рози бўла қолди.

— Майли,— деди у.— Галнинг очигини айтсам, ерингиз анча чарчаган. Унга дам берганимиз маъқул. Баҳор киргунча яши бир дала шийпони қуриб берамиз, катта йўлдан асфальт сўқмоқ очамиз.

Шу кеч маслаҳат пишди. Қурилиш бригадаси асбобускунасини машинага ортиб чўлга чиқиб кетди.

Шудгор кўтаргани кетма-кет тракторлар йўлга чиқди. Директор тракторчилардан хабар олгани чўлга чиққанда Маҳкамой ҳам ўша ерда экан, у акаси Жуманазар Ҳазратқулов билан трактор ағдарган шудгорда тупроқни кафтига олиб уқалаб кўраётган эди...

— Сабрингиз чидамапти-да, опа. Ерни ўзимиз тайёрлаб берамиз. Сиз баҳорда келиб чигит қадайверасиз.

Маҳкамой қўлидаги тупроқни кафтлари орасига олиб эзғиларкан, мийиғида кулиб қўйди.

— Буни биламан, директро бобо. Аммо шу ерда мен деҳқончилик қиладиган бўлсам, бисмиллосидан бошлаб тепасида туришим керак. Манави тупроқни қаранг. Кучга тўлиб кетибди.— У шундай деб қисимлаб турган тупроқни директорнинг кафтига тўкди.

Директор боя айтганимиздек, ҳар бир ишга илм кўзи билан қарайдиган одам. Яқинда у қишлоқ хўжалиги фанлари кандидати деган илмий даражани ҳимоя қилган эди. Шунинг учун ҳам кафтига тўкилган тупроқни бир уқалагандаёқ қанақалигини билган эди.

— Тўғри, опа. Бу тупроқ қанча ҳосил оламан деса, кўнади.— У ер кўчираётган тракторчига қўл силтаб, бирпас тўхта, деган ишора қилди.

Трактор тўхтади.

— Яна ўн беш сантиметр чуқурроқ олиб кўр-чи, пастки қатламини ҳам кўрамиз.

Тракторчи мола тишларини паст тушириб ер тилишга тушди. Нарироқ бориб тўхтади. Тўраев пастки қатламдан кўчирилган тупроқдан олиб уқалаб кўрди. Юзларида мамнунлик белгилари пайдо бўлди.

— Э, опа, сиз иш кўрган, билагон одам экансиз. Қаранг, ернинг пастки қатлами ҳам бақувват. Минг йиллардан бери чорва кезиб чўл бетини қатлам-қатлам ўғит билан қоплаган экан.

Уч-тўрт кунда икки юз гектар ер чуқур ҳайдалди. Бу орада қишнинг қорли-қировли кунлари бошланди. Қор-ёмғирда кўпчиган ер худди тоғорада оширилган хамирдек бўрсиллаб турарди. Айниқса, апрель офтоби танига текканда ер яйраб кетди.

Маҳкамой эрта баҳор, ерга чигит қадаш арафасида яна директор кабинетига кириб келди.

— Бир илтимос билан келдим. Икки юз гектар ернинг ҳаммасига оқ пахта планлаштирибсиз. Шундоқ ердан ҳосил оладиган бўлсак, сал даромади дурустроқ навадан ҳам экайлик-да. Ярмига ипак пахта экишга рухсат берсангиз.

Бу гал директор оёғини тираб олди.

! — Энди, опажон, ҳеч қачон бир гапингизни икки қилмаганман. Бу гал йўқ дейишга мажбурман. Совхозимиз планлаштирилган ипак пахта уруғини тақсимлаб бўлганмиз. Майли, келаси йили қанча десангиз бераман.

Маҳкамой айтган жойидан кесадиган, айтганини қилмай қўймайдиганлардан эди.

Иш битиб, чиқиб кетаётганида яна тўхтади...

— Яна битта илтимос...

Директорнинг пешонаси тиришди.

— Оббо, яна нима гап?

— Олтмиш гектарга қадайдиган ингичка толали пахтани кўлда терамиз. Уруғлик пахта ҳисобида қабул қиласиз.

Яна иккови тортишиб кетишди. Бунақа уруғлик пахтани ҳам қайси бригада қанчадан экиши аллақачон планлаштириб қўйилган. Энди уларга нима дейди? Экиш нормаси ўзгарган бригада бошлиқлари кабинет эшигини бузиб киришади-ку! Охири у тажанг бир ҳолда, хўп, хўп, опажон, деб қутулди.

Ҳай, ерга чигит ҳам қадалди. Униб ҳам чиқди.

Маҳкамой дала шийпонини оқлатиб, эшик-деразаларини мойлатиб, кўчиб келиш тараддудига тушди. Бир

хона ясличага ажратилди. Унга кичкина жажжи каравотчалар, ўйинчоқлар қўйилди. Яна бир хона ётиб қолиб ишлайдиган қизлар учун безатилди. Бир хонага телевизор, радио, пардоз-андоз анжомлари қўйилди. Бригада сигирига кичкина молхона солинди. Совхоз коммутатори рация аппаратини ўрнатиб кетди. Шийпон олдига жамбилу райҳонлар, гуллар экилди. Ярим бўйра эн жойга ўсма уруғи сепилди.

Минг йиллардан буён ҳувиллаб ётган файзсиз чўл пучмоғи гавжум бўлди-қўйди. Яганага тушиш олдидан қизлар кўчиб келишди. Болали, рўзгорли аёлларини ташиш учун совхоз битта автобус берди. Марказ билан борди-келдиларни бажариш учун Маҳкамойнинг акаси Жуманазар ўз «Жигули»сида узоқни яқин қилишни бўйнига олди.

Маҳкамой Ҳазратқулованинг чўлга кўчиб келишидан тортиб то чигитлари яганага киргунча бўлиб ўтган воқеаларни эзмалик қилиб, шошилмай ҳикоя қилиб беряпмиз. Шошилманг, биродарлар! Ҳали бу ёқда гап кўп.

Бу йилги саратон иссиғи қанча даражага чиққанини биласизми? Нишонда симоб устуни эллик тўққиз даражани кўрсатди. Бу соядаги даража. Аммо Маҳкамойнинг даласида на тиккайган бир дарахт, на соясида мизғиб оладиган девор бор. Ана шундай, фақат офтоб ҳокимлик қилган далада иссиқлик қанчага чиқди экан?

Мана шуларни ўйлаганда биргина Маҳкамойнинг ўзи қаҳрамон эмас, шу чўлда пахта экиб, офтоб қиздирган ғўзасини пуфлаб совутган қизларнинг ҳаммасини қаҳрамон деворинг келади.

Саратон заптига олган, далалар тандирдек қизиган ўша кезларда Маҳкамой болали аёлларни чўлга олиб келмади. Гўдакларни совхоз марказидаги яслига топширди. Далада фақат эр йигитлару шаддод қизлар қолди. Улар ҳар саҳар палласида, оқшом пайтларида, тупроқ совиганда далага олиб чиқилди. Сувчилар тонг-саҳар ғўзаларга сув тарашди. Қизлар қўлида батарея чироқлари билан ғўза оралашди.

Маҳкамой қизиқ-қизиқ гаплар билан уларга далда берарди.

— Ҳа, қизларим, бўш келманглар, қизларнинг жони қирқта бўлади. Чидамаганларни чолларга эрга бериб юбораман.

Механизаторлар Норбой Комилов, Эргаш Элбоев, Тўхта Тўлаевлар ойдин кечаларда ғўзаларни культивация қилишарди. Баъзан эса то офтоб найза бўйига келгунча руль бошқаришарди. Офтоб тафти, трактор

моторнинг иссиғи, металлнинг офтоб тигида қизиб кетиши, чўлнинг нафасини қайтарадиган қайноқ шамоли энди бас, моторни ўчир, демагунча тракторни тўхтатишмасди.

Шийпонда гоҳ муздек айрон, гоҳ яхна кўк чой чанқоқни босгандагина бугунги иссиқнинг қандоқ бўлганини билишарди.

Ойдин ҳам роса бўлиб берди. Ерга игна тушса кўз илғайдиган кумушранг ёруғликда чўлнинг олис-олисликларигача кўриниб турарди.

Ана ўша кезлар ажиб кезлар эди. Ким қандоқлиги синалган кунлар эди. Маҳкамойнинг қизлари Шаҳрибу Холёрова, Хадича Хидирова, Гулнора Қаримова ҳамда Гулнора Холёровалар бу катта имтиҳондан аъло баҳолар билан ўтишди.

Маҳкамой Ҳазратқулова кутган кунлар келди. Икки юз гектар ердаги ғўзаларнинг дастлабки қаватлари қийғос очилди. Бугун-эрта терим бошланади.

Маҳкамой қизларга чой қўйишни, уёқ-буёқни йиғиштириб қўйишни буюриб директорни кута бошлади.

Орадан бирон соат чамаси вақт ўтиб совхоз директори, райкомнинг биринчи секретари келишди.

Улар шийпондан анча олисда машинадан тушиб ғўза оралаб келишарди.

Ҳар иккови ҳам ғўзаларнинг очилишидан кўнгли тўлган шекилли, кулиб гаплашиб келишарди. Маҳкамой улар истиқболига чиқди.

— Э, яшанглар, Обид Кетмоннинг қизлари. Пахта деган мана бундоқ бўпти. Биринчи йили шундоқ ҳосил берган бўлса, буёғига далангизни пахтага кўмиб юборар экан-да.

Райком секретари бригада қизларини шундай деб атарди.

Директор гапга аралашди.

— Аввал дефолиация қилиш керак. Кўряпсизми, барглари кўм-кўк.

Директорнинг совхоз пулини қизганиб уруғликка теришни йўққа чиқазмоқчи экани сезилиб турарди.

Маҳкамой буни гапининг оҳангидан сизди.

— Директор бобо, Тойлоқов радиода гапирди, Қашқадарёда бугун кечаси икки даража совуқ билан, икки даража атрофида иссиқ бўларкан. Барглар шундоғам тўкилади-ку. Ундан ташқари дефолиантлар ҳарорат паст бўлганидан барглари тўколмайди. Нима кераги бор, ҳам пул сарф қилиб, ҳам вақтдан ютқазиб.

Директорнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Шу, ҳаммавақт ўзим айтганим бўлади, деяверар экансиз-да, Тойлоқов айтаверди-да. Нима, у келиб, далангизни айланиб кетибдими?

Райком секретари қараса директор билан бригада бошлиғи сен-менга бориб қоладиган.

— Қизишманглар, қизишманглар, жўжаҳўрозлар, Майли, қўл теримига барг тўкилишини кутиш шарт эмас, уруғликка қўл терими маъқул.

Тойлоқовнинг гапи тўғри чиқди. Кечаси изғирин эсиб шийпон олдида қолган «Жигули» томига қиров қўнди. Офтоб чиқиши билан ғўза барглари шалпайиб, тушга қолмай бири тўкилиб, бири қовжирай бошлади.

Рациядан Новвот опанинг овози келарди.

— Йигирма бир, жавоб беринг, Ҳазратқулова, директор бобо сўраяпти.

Махкамой трубкани олиб, эшитаман, деди.

— Синглим, мени кечиринг, гапингиз тўғри чиқди. Дефолиация қилмасангиз майли. Теримга тушдингларми?

— Ҳа, қизлар теришяпти. Терим машичалари ҳам шайланиб турибди. Индинга оқ пахтага машина сола-миз.

— Сизга жуда катта муваффақиятлар тилайман, опа.

Карл Маркс номидаги совхознинг 21-бригадаси давлатга 730 тонна пахта топшириб, ҳар гектаридан 37 центнердан ҳосил олиб, областда биринчи бўлиб маррага етиб келган бўлишига қарамай, ҳамон далада иш жадаллаяпти.

Чўл ўртасидаги Обид Кетмон ҳайкали ўрнатилган чорраҳага етмай, чапга бурилсангиз, анча юргандан кейин ажойиб пахтакор, чўлда бахтини топган, кўксини Ватаннинг энг олий нишонлари безаган Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Маҳкамой Ҳазратқулова даласи ёнидан ўтасиз.

Йўллар, йўллар, қай манзилга бошланг, воҳаннинг яшнаган чаманларига элтасиз.

ИККИНЧИ УЧРАШУВ

Бу хушфезъл, ҳар бир гапини тарозида тортиб гапирадиган йигит билан Тошкент — Қарши маршрутида учадиган «ЯК — 40» самолёти салоида танишиб қолган эдик.

Ушанда Раҳматулла Тўраев Тошкентдан «Олтин Юлдуз» тақиб қайтаётган экан.

Олий унвонга сазовор бўлган кишининг кайфияти қандай бўлишини айтиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак. Бундай пайтда одам боласи арши аълода парвоз қилади. Юракда жуда кучли ҳаяжон, кўзларига бу олам-жаҳон фақат нурдан, товушлар эса аллақандай аллаловчи куйлардан иборат бўлиб туюлади.

Раҳматулланинг кайфияти худди шундай эди. У қалбида кечаётган қувонч ҳаяжонларини кимгадир тўкиб-солиши, айти шу пайтда ўз бахтини, қувончларини кимгадир мириқиб гапириши керак.

Ана шундай бир пайтда мен унга рўпара келиб қолдим. Афсуски, самолётнинг ҳаддан ташқари кучли товуши гаплашишга имкон бермасди. У фақат кулар, кўзларинда, юзларинда чексиз қувонч порлаб турарди. Ички ҳаяжонни яшириш учун бошидан дўпписини олар нега олганини ўзи ҳам билмай, яна қайта бошига қўндирарди.

Раҳматулла Тўраев билан иккинчи марта кун кеча Усмон Юсупов районига йўлим тушганда Ульянов номли совхозда тасодифан учрашиб қолдим.

Бу совхоз бутун Қашқадарё областида биринчи бўлиб пахта териш йиллик планини бажарган эди.

Совхоз директори энг яхши механизаторлар билан таништириш учун далага олиб чиққанда, ўша эски танишим, самолёт шовқинида юрагига тугилиб қолган қувончларини айтолмаган қаҳрамон йигит билан юзмаюз келиб қолдим.

Мен кўрганда Раҳматулланинг кўксига қатор-қатор орденлар порлаб турган эди. Энди бўлса дала чанглари қошларига, кийим-бошларига қўнган, юзлари ҳам чўл шамолларида қорайган, лекин кайфияти ҳамон ўша мен биринчи кўрган пайтимдагидек эди.

— Мана,— деди директор,— ишонган тоғларимиздан бири. Ешларнинг ғамхўр, меҳрибон мураббийси, ажойиб механизатор...

Раҳматулла бу мақтовлардан жиндак хижолат тортди шекилли, биз эски танишларданмиз, деди дўпписини қўлига олиб яна кияркан.

Директордан иложи бўлса, Раҳматулла билан беш-ўн минут холи гаплашсам, деб илтимос қилганимда у бажонидил рози бўлиб, бошқа бригадаларга ўтиб кетди.

Икковимиз четга чиқиб, тут тагидаги ариқ бўйига чўккалаб, суҳбатга чоғландик.

Раҳматулла узоқда гуриллаб, пайкалнинг у бошидан-бу бошига бориб-келаётган шогирдининг терим машина-сига хаёлчан тикилиб ўтирар, гапни нимадан бошлашни билмай қийналарди.

У гапирмаса ҳам айтмоқчи бўлган гапларини билардим. Ҳалол, покиза бу инсон тўғрисида районга келганимдаёқ катта-кичикдан суриштириб билиб олган эдим. Олти боланинг отаси, катта бир рўзгорнинг бошчиси бу одам бутун умрини меҳнатда, мана шу далаларда ўтказди. Бирон ноҳўя қилиги билан юрт назаридан қолмади. Катта билан ҳам, кичик билан ҳам қўлини кўксига қўйиб гаплашди. Иш юзасидан бўладиган келишмовчиликларни, англашилмовчиликларни бежанжал, ширин сўз билан битказди. Бўлим бошқарувчисю бригада катталарига овозини баланд қўйиб бирон марта гапирмади. Бирини болам, деди, бирини бўтам деди. Каттани акам, кичикни укам, деди.

— Э, ака. Игна билан битадиган ишга жуволдиз санчишнинг нима ҳожати бор.

Унинг мана шу биргина гапида бутун вужуди, маданияти, ахлоқ-одоби, дунёқараши, фикр қилиши шундоққина ойнадек равшан кўриниб кетди.

Ана шунда икки Ленин ордени, ўроқ-болғали «Олтин Юлдуз» медали, бир Меҳнат Қизил Байроқ ордени нақадар покиза бир одам кўксини безаганига, олий мукофотлар фақат мана шундай ҳалол одамларга берилаётганига яна бир марта тан бердим.

Раҳматулла Тўраев механизаторлик қилабошлаган 1957 йилларда ҳосил гектар бошига 7—8 центнерга аранг етарди. Ёш механизатор бу аҳволда ҳосилни кўтариб бўлмаслигини, ишни илмий асосда ташкил қилиш, тўла механизацияга ўтиш зарурлигини пайқаб қолди.

Пахтачилик илмий-текшириш институти Қашқадарё филиалининг илмий ходими Очил Раҳматов ҳузурига бориб, ундан ҳосилни кўтариш сирларини билмоқчи бўлди. Очил ака Раҳматулланинг даласига келиб ерларни, тупроқ, сув, об-ҳаво шароитини ўрғана бошлади. Ва унга жуда кўп амалий ва илмий маслаҳатлар берди. Бутун йил давомида ғўзаларидан хабар олиб туришга, даланинг ўзида ғўзаларнинг аҳволига қараб маслаҳатлар беришга сўз берди. Унга биринчи бўлиб механизация сирларини ўргатган устозлари Наврўз Ойматов билан Сайфулла Тошевларни далага чақириб келди. Улар Раҳматулланинг бундан кейин қилиши керак бўлган ишлари тўғрисида жон-диллари билан маслаҳатлар беришди.

Аста-секин пахтачиликнинг сир-асрори унга аён бўла бошлади. Ўзи ҳам ишда чиниқиб, кўзи пишиб бораверди.

Раҳматулла далага қараб ҳамон ўй ўйлайди. Ҳосилни шу даражага етказган, бу йилги иссиқдан ғўзаларни омон сақлаб қолган азамат сувчиларни ўйлаётими, саратон офтоби дазмолдек қиздирган тракторни миниб культивация қилган шогирди Мухтор Юсуповга таҳсинлар ўқияптими, кечалари ой нурида ғўза суғорган Кенжа Ражабов, Бешвой Юсупов ҳамда Сарик Юсуповлар кўз олдидан ўтяптими?

Бригаданинг ўн етти аъзосининг биронтасини ёмон ишлади дейишга унинг тили бормасди. Барака топкурларнинг ҳаммаси бир ёқадан бош чиқариб, бир отанинг болаларидек ишлашди.

Мана шу азаматларнинг жонбозлиги, ҳалол-покиза меҳнатлари эвазига шу кунгача бригада ҳамёнига 186 минг 860 сўм даромад келиб тушди.

Раҳматулла ҳали ҳам ўй ўйлаб индамай ўтирарди. Агар директор келмаганда, билмадим, яна қачонгача шундай ўтирардик.

— Меҳмон, бу тил билмасдан бирон гап чиқдими? Шунақа бу. Бошқаларни гапиришга тили бурро бунинг. Аммо ўз ишидан гапиришга тили айланмайди. Герой бўлганда райондаги ветеранлар билан учрашувга олиб борганимда, гапини йўқотиб қўйиб шарманда қилган. Қўйинг, қанақа гап керак бўлса ўзим гапириб берман.

Мен Раҳматуллани биринчи марта «ЯК—40» салоида учратганимда жуда гапдон одам бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Энди билсам, ўшча пайтда у олий мукофот ҳаяжонида нималарнидир айтмоқчи бўлган экан. Афсус, самолёт шовқини уни гапиртиргани қўймаган эди.

Қолган гапларни директор гапириб берди. Ажойиб пахтакор, коммунист Раҳматулла Тўраевнинг бошидан ўтган воқеалар биронта дурустроқ ёзувчининг қўлига тушса, яхшигина қисса бўларди.

Мабодо Қарши томонларга шу кунларда йўлингиз тушиб қолса, чўл ўртасидаги Обид Кетмон ҳайқалидан ўтиб, Баҳористон районига олиб борадиган йўл ёқасида нишолдадек кўпириб ётган пахта даласини кўргангизда ҳосили ҳалигача териб олинмапти-ку, деб ўйламанг. Бу далалар икки терим кўрган. Аммо ҳали қўл урилмагандек оқариб турипти.

Бу пахталарни Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, механизатор Раҳматулла Тўраев эккан, парвариш қилган.

ИСТИҚБОЛ ИУЛЛАРИ

Пахта ҳосилининг тақдирини ҳал қиладиган октябрь ҳам оёқлаб қол-япти. Ана шу тифиз кунларда отини қамчилаган пахтакор асти доғда қолмайди. Республикамиздаги жамики пахтачилик хўжаликлари бу инкор қилиб бўлмас ҳақиқатни кўп йиллардан бери ўз тажрибаларида синаб келдилар.

Ҳали олдинда қорли-қировли кунлар бор. Пешона тери тўкиб, саратон жазирамасида даласини тарк қилмаган деҳқон боласи ҳар қандай об-ҳаво шароитида ҳам она-Ватанга, жонажон партияга берган виждон сўзларини оқлайдиган қизгин дамлар келди.

Республикамизнинг муаззам хирмонига катта улушини қўшадиган Қашқадарё области далаларида бўлган ҳар бир киши бу ерларда ҳосил учун шиддатли жанглар кетаётганига шоҳид бўлади.

Қашқадарё чўллари бепоён. Сув бўлса, одам қадами етса, қанча хоҳласанг шунча ҳосил олишинг мумкин. Республикамиз пахтачилиги истиқболида жуда муҳим роль ўйнайдиган бу қўриқ областга одамларнинг меҳри тушиб қолган. Шу ерда ишлаш, ўз тақдирини азамат чўлқуварлар тақдирига пайванд қилиш учун минг-минглаб кишилар келяпти. Уларнинг ҳар бири ўз юртида орттирган тажрибасини, ҳунарини ишга солиб, воҳа хуснини очишга ҳисса қўшмоқда.

Ҳозир область далаларида иш қизигандан-қизиб кетган. Ҳар бир қимирлаган инсон, меҳнат билан етишган ҳосил ерда қолиб кетмаслиги учун теримга баҳоли қудрат қарашяпти.

Область ва район партия комитетлари, халқ депутатлари Советларининг ижроия комитетлари ишнинг бир меъёردа боришига ҳушёрлик билан раҳбарлик қилиб турибдилар.

Ульянов ва Нишон районларига борсангиз замонавий типда қурилган ҳашаматли иморатларни, саройларни, маданий ҳордиқ даргоҳларини кўрасиз. Бу жойларда обод шаҳарлардан қолишмайдиган посёлкалар барпо қилинган. Қанчалаб шифохоналар, боғча-ясиллар ишлаб турибди. Буларнинг бари пахтанинг шарофати.

Алишер бобо кўрган, Мирзо Улуғбек беғубор осмонига тикилган, Ибн Синони ўйга толдирган кўп муқаддас тупроқдир бу.

Бу юрт Саидо Насафийнинг юрти. Бу Чўли бобонинг, Маҳкамойнинг, Абдулланинг юрти.

Бу йўллар кўп қадим йўллардир.

Бу йўллар устидан яқин-орада Ватаннинг бир миллион тоннали пахтасини юклаган оппоқ карвонлар ўтади.

ЎҚИТУВЧИНИНГ ҚАДРИ

Ушбу мақола босилиши арафасида КПСС Марказий Қомитетининг умумий таълим ишларини ислоҳ қилиш ҳақидаги лойиҳаси эълон қилинди. Азиз фарзандларимизни, умуман ёш авлодни коммунистик руҳда тарбиялаш ишларини янада такомиллаштириш туйғуси билан суғорилган бу муҳим ҳужжатни чуқур мамнуният билан ўқир эканман, унда кўпдан бери ҳаммамимизни ўйлантириб юрган долзарб муаммоларни, дил сўзларимизни, орзу-умидларимизни кўрдим. Гарчи мен бу мақолада кўпроқ адабиёт ўқитувчиси тўғрисида фикр юритган бўлсам ҳам, бу фикрлар лойиҳада қайд этилган эстетик тарбияни кучайтириш ҳақидаги талабларга ҳамоҳанг бўлгани учун ўқувчиларда қизиқиш уйғотар, деган умиддаман.

Адабиёт ҳақида ўйлаганимда биринчи адабиёт ўқитувчиларим ёдимга тушади.

Урушдан аввалги оғир йиллар. Ҳали Улуғ Ватан уруши бошланмаса ҳам, унинг совуқ нафаси сезила бошлаган давр. Шаҳарда яшар эдик. Оиламиз бошига мусибат тушиб, туғилган қишлоғимизга кўчиб бордик.

Қиш бўлмаса ҳам далага қиров тушган совуқ пайтлар эди. Янги жойга, нотаниш болалар даврасига кўниши қийин бўлар экан. Мактабга бўйнига арқон солинган қўйдан баттар бўлиб кириб бордим. Олтинчи «А» синфига олиб кириб қўйишди.

Биринчи қаторда биттагина жой бор экан, синф тўла болаларнинг масхараомуз нигоҳлари остида ўша жойга бориб ўтирдим. Бир пайт эшикда новчадан келган, озғин, хушсурат бир одам кўринди-ю, ғала-ғовур дарҳол тиниб, синф сув қуйгандай жимжит бўлиб қолди.

Ҳануз эсимда: мени ҳаммадан бурун ўқитувчининг уст-боши лол қолдирди. У ниҳоятда сипо ва озода кийинган эди. Оҳори тўкилмаган оппоқ кўйлак, ўша пайтларда расм бўлган қора чарльстон костюм-шим, бўйнида

гулдор галстук, оёғида ялт-ялт этиб турган қора туфли, бошида тахи бузилмаган чуст дўппи...

У синф ўртасида тўхтади, бирдан сукутга чўмган ўқувчиларни аллақандай вазмин нигоҳ билан кўздан кечириб чиқди-да:

— Пушкин. «Қаёқаз асири»,— деди тиниқ, сокин овозда, сўнг қўлидаги китобга қарамасдан, машҳур достонни ёддан ўқий кетди.

Билмадим, эҳтимол ўша дақиқаларгача шеърни яхши ўқийдиган одамни кўрмагандирман, эҳтимол, ўқитувчининг каттагина дostonни деярли ёддан билиши қаттиқ таъсир этгандир. Лекин, назаримда, ўша онларгача умримда ҳеч қачон бундай сеҳргар овозни, бундай мафтункор оҳанглари эшитмаган эдим! Нафақат мен, синфни тўлдириб ўтирган қирқдан ортиқ болалар ўзлари сезмаган ҳолда буюк дoston сеҳрига «илинган», дoston билан бирга ниҳоятда чиройли кийинган бу хушсурат одамга, адабиёт ўқитувчисига маҳлиё бўлиб қолишган эди!

Уша дарсдан хотирамда муҳрланиб қолган яна бир тафсилот: мен қирқ беш минут қандай ўтганини билмайман, фақат қўнғироқ чалиниб дарс тугаб қолганидан қаттиқ афсус қилганим ҳануз эсимда.

Шу-шу, адабиёт дарси биз учун энг сеvimли дарсга, адабиёт ўқитувчимиз Маматамин ака Маҳмудов эса энг азиз инсон ва энг ҳурматли мураббийимизга айланди.

Маматамин аканинг ўзи ҳам шеърлар, ҳикоялар ёзар, биз адабиёт ва санъатга онд ҳамма янгиликларни у кишидан эшитар, ўша маҳалда машҳур бўлган янги асарлар «Ёш куч», «Гулистон», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» журналларини ҳам шу одамдан сўраб олиб ўқирдик. Умуман, Маматамин ака фақат адабиёт эмас, бошқа фанлар, хусусан география, табиат, тарих фанларидан ҳам яхши бохабар эдилар. Шунинг учун илмга, адабиёт ва санъатга ишқибоз ёшлар у кишининг атрофида парвона эди. Шу тарзда саккизинчи синфга ўтгунча Маматамин акадан таҳсил олдик, саккизинчи синфдан бослаб эса, тақдир бизга яна бир ажойиб инсон ва истеъдодли педагог Сулаймон ака Амировни инъом этди.

Сулаймон ака йигирманчи йилларнинг охири ва ўттизинчи йилларнинг бошида Самарқанд педагогика академиясида таълим олган. Ҳамид Олимжон, Миртемир, Шайхзодалар билан мулоқотда бўлган, илм доираси ниҳоятда кенг, мушоҳадаси ўткир, инсон сифатида ҳам ниҳоятда самимий, хушчақчақ, дилкаш одам эдилар. У

киши классик адабиётимизни ҳам, замонавий асарларни ҳам, рус ва жаҳон адабиётини ҳам жуда яхши билар, шеърни ниҳоятда чиройли ўқир, мактабда ҳам, мактабдан ташқарида бўладиган суҳбатларда ҳам бир зумда ҳаммани ўзига ром қилиб олардилар. Биз ўспиринлар у кишининг суҳбатларига, ёддан шеър ўқишларига, жаҳон классикларининг ўлмас асарлари ҳақидаги ҳикояларига маҳлиё эдик. Сулаймон ака гўзаллик ва нафосатни ҳис этиш ва бу ҳисларини ёшларга «юқтириш» санъатини мукамал билар, шу санъати ва меҳри билан бизни тамом ром қилиб олган эди. Узун қиш кечалари домламизнинг тор бўлса ҳам шинам хонасига йиғилиб, танча атрофида, Сулаймон ака билан тонготар суҳбатлар қураддик...

Хўш, бу узундан-узоқ муқаддимадан мақсад нима?

Хурматли газетхон гапнинг нишаби қаёққа қараб кетаётганини аллақачон сезаётган бўлса керак. Дарҳақиқат, мақолани ўз ёшлигим, ўз домлаларимдан бошлашимдан мақсад — мен, авваламбор, бугунги адабиёт ўқитувчиси, унинг ёш авлодни тарбиялашдаги роли, қолаверса, умуман, мактабларда адабиётдан дарс бериш муаммолари тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларим, тўғрироғи, ташвишли ўйларим билан ўртоқлашиш эди.

Йўқ, мен бугун мактабларимизда ўз илмининг шайдоси бўлган, адабиёт ва санъатни чуқур идрок этиб, севиб дарс берадиган адабиёт ўқитувчилари йўқ, демоқчи эмасман. Улар бор, ҳатто бундайлар адабиёт ўқитувчилари орасида кўпчиликни ташкил қилади, десам янглишмасман. Мен буни қишлоқ мактабларида бўлган учрашувлардан ҳам, газетамизга адабиёт ўқитувчиларидан бот-бот келиб турадиган хатлардан ҳам сезаман. Лекин, минг афсуски, бунинг аксини кўрсатувчи фактлар, яъни ўз фанини яхши билмаган, бадий асардан завқланиш нималигини англаб етмай туриб дарс берадиган, оқибатда ўз ўқувчиларида адабиёт ва санъатга меҳр уйғотиш ўрнига, ундан совитиб қўяётган адабиёт ва музыка ўқитувчилари ҳам оз эмаски, бу нарса бизни ташвишлантирмай қолмайди. Энг ёмони, бундай ўқитувчилар адабиётга ўта юзаки, агар таъбир жониз бўлса, ниҳоятда расмий ва қуруқ бир нарса, деб қарайдилар. Аксар ҳолларда уларнинг дарслик китобини очиб, «фалончи ёзувчи фалон йили фалон шаҳарда туғилди, фалон йили фалон асарни ёзди, бу асарида у писмадон қаҳрамоннинг образини яратди» каби тайёр гапларни, ҳис-туйғусиз ўлик матнни қуруқ, жонсиз овозда зерикарли ўқиб беришдан нари ўтмайдилар. Улар бадий

асарни ҳаёт билан солиштириб ўқиш кераклигини, асар қаҳрамонларининг қувончи ўқувчининг қувончига, мусибати — сал муболаға қилиб айтганда — унинг шахсий мусибатига айланиб кетиши лозимлигини ё англамайдилар, ё бунга иқтидорлари етмайди. Чунки Анна Қаренина ёхуд Отабек-Кумушларнинг фожий севгиси ўқувчини ларзага солиши учун ўқитувчи бу асарларни ёниб ўқиши ё улар ҳақида ёниб ҳикоя қилиб бериши зарур. Бусиз том маънода адабиёт ўқитувчиси бўлиш қийин, лекин афсуски, биз бу ҳақиқатни унутиб қўймоқдамиз.

Албатта, ҳозирги даврни биз таҳсил кўрган уруш йилларига таққослаб бўлмайди. Бугунги ўқувчиларнинг қизиқиш доираси бизнинг ёшлик чоғларимиздагидек, фақат адабиёт билангина чекланган эмас. Бугунги ёшларнинг маънавий оламини бойитишга хизмат қилувчи омиллар кўп. Уларнинг эътиборини ёлғиз адабиёт эмас, санъатнинг бошқа турлари — кино, телевидение, спорт ва ҳоказо-ҳоказолар жалб этмоқда. Боз устига физика, математика, биология каби аниқ фанлар тараққиёти ҳам шундай ривож топдики, улар ёшларнинг ҳаёлот оламини ром қилиб олиши табиий бир ҳол. Лекин бу ҳаётний ҳақиқат адабиёт ўқитувчисининг қиёфаси ва унинг ёш авлодни тарбиялаш тўғрисидаги фикрларимизни инкор этмайди, билъақс, уларнинг олдига янги, илгаригидан ҳам мураккаброқ вазифалар қўяди. Бу вазифаларнинг энг муҳими — адабиёт ўқитувчиларининг дунёқараши, илми, диди ва маданий савияси билан боғлиқдир. Албатта, илм ва маданий савия ҳамма ўқитувчилар учун баб-баробар, муҳим. лекин адабиёт ўқитувчиси учун айниқса зарур. Чунки математика ўқитувчиси ўз фанини яхши билса, эҳтимол, шунинг ўзи кифоядир, бироқ адабиёт ўқитувчиси учун бу етарли эмас. У нафақат программадаги ёзувчилар ижодини, балки, бугунги адабий жараённи актив қузатиб бориши шарт. Бугун адабиёт ва санъат соҳасида нима гаплар бўляпти, қайси китоб, қайси кино, қайси санъат асари халқнинг эътиборини тортяпти, қизгин баҳс-мунозараларга сабаб бўляпти, нима учун севиб ўқияпти ёки қайси асарлар нима сабабдан танқидга учраяпти — буни билиш деярли фарз. Нега? Чунки ўқувчи ёшлар бугунги адабиёт ва санъат асарларини кўп ўқишади, томоша қилишади, бу асарлар ҳақида ўзаро кўп баҳслашишади. Энди тасаввур этинг: ўқувчи бу янгиларни билса-ю, унга гўзаллик ва нафосатдан дарс берадиган ўқитувчи билмаса, ёшларнинг саволларига «ўқимадим, билмайман», деб турса! Афсус-надоматлар бўлсинки, маориф соҳамизда

илмли-билимли, юксак маданиятли ўқитувчилар билан бирга, биз айтгандай, ўз савияси, диди, маданиятини ўстириш ҳақида ўйламайдиган, адабиёт муаллими бўла туриб программадан «бир қадам чиқолмайдиган», бугунги адабиёт ва санъат билан қизиқмай қўйган, савияси паст ўқитувчилар ҳам бор, ҳатто дадил айтиш мумкинки, оз эмас!

Бундан уч-тўрт йил муқаддам эл оғзига тушиб, ёшларнинг меҳрини қозонган бир шоир менга: «Фалон институтнинг сиртқи бўлимида ўқийдиган адабиёт ўқитувчилари билан учрашув бўлар экан, бирга бориб келайлик», деб қолди.

Уч-тўрт киши бўлиб бордик. Институт домлалари бизни яхши қарши олишиб, иззаг-ҳурмат билан катта аудиторияга бошлаб киришди. Учрашув шу ерда бўлиши керак экан. Лекин негадир ҳеч ким йўқ эди. Бирор соат ўтгандан кейин домлалар орасида шивир-шивир бошланди, кейин улардан бири хижолатдан дудуқлана-дудуқлана узр сўради. Маълум бўлишича, учрашувга келадиган ўқитувчилар қаёққадир кетиб қолишибди. Бу гапни эшитган адиблар, айниқса ёш шоирлар, қаттиқ ранжишди. Тўғриси айтсам, аввал-бошда мен ҳам хафа бўлдим, бироқ дўстларимнинг кайфиятини кўриб гапни ҳазилга бурдим:

— Қўйинглар, оғайнилар, учрашувга келишмаган бўлса... бунинг бирор-бир сабаби бордир. Сиз билан биз ҳали классик бўлганимиз йўқ. Ўқитувчилар узоқ жойлардан келишган. Пойтахтда нима кўп — театр кўп, музей, санъат саройлари кўп. Янги кинолар қўйиляпти. Ўшаларни кўришга кетишгандир!

Эрталаб уйда телефон жиринглади. Трубкани олсам — ўша таниқли шоир. Асабий куляпти.

— Кеча учрашувга келмаган адабиёт ўқитувчилари қаерда бўлишган экан, биласизми? Чақардаги чойхонага бориб ош ейишипти!

Бир куни урушдан ярадор бўлиб қайтган ўша ўқитувчимиз — Сулаймон ака синфга кулиб кирдилар-да, бир-икки болани четга тортиб:

— Тирик шоирни кўришни хоҳлайсанларми?— деб сўрадилар.

— Хоҳлаймиз,— дедик биз...

— Хоҳласаларинг... Иқонга Тошкентдан Миртемир келибди, юринглар, бориб кўриб келайлик. Шоир одам, кўп нарсаларни билади, бир мириқиб суҳбатлашиб келамиз,— дедилар Сулаймон ака.

Бизнинг қишлоқ билан Иқон ораси эллик чақирим

келади. Кеч куз эди. Биз эшакларга миниб қирлар, адирлар оша, сойлар кечиб Иқон томон йўл олдик. Қишлоқдан эрталаб чиққан бўлсак, кунботишда Иқонга кириб бордик. Омадимиз юришмаган экан: биз боргунча Миртемир ака Тошкентга қайтиб кетиптилар. Афсус билан орқага қайтдик. Лекин тирик шоирни кўриш умидида босиб ўтилган икки кунлик йўл ва бу йўлда бўлган куз офтобидай тиниқ суҳбатлар, севикли ўқитувчимизнинг урушда кўрган-кечирганлари, ўқиган шеърлари, ўзбек ва жаҳон классиклари асарлари тўғрисидаги қизиқ-қизиқ ҳангомалари ҳануз дилимда, ҳануз хотирамда. Бу сафар эса... Тошкентга ўқишга келган адабиёт муаллимлари адибларни эмас, адиблар уларни истаб бориптилару улар... йўқ, кинога эмас, театрга, музейга эмас, эски чойхонага машаат қилгани жўнаб қолишипти!

Ажабо, бу ўқитувчилар (кейин билсак, уларнинг аксарияти битта имтиҳон топшириш учун уч-тўрт марта «юмалаб», «бир амаллаб» «3» олиб кетишар экан!) ўз қишлоқларига қайтиб боришганда пойтахт янгиликларини эшитиш умидида кўзлари жовдираб ўтирган болакайларга нимани айтиб беришар экан?.. Йўқ, мен уларга эмас, балки Тошкентдан қайтган муаллимларининг оғизларига тикилиб ўтирган ўша болакайларга ачинаман! Ахир, наҳот бу муаллимлар гўзалликка, нафосатга ташна бу болаларга янги фильм, янги спектакль ёхуд адабиёт ва санъат оламидаги янгиликлар ўрнига Чақар ёки Эски Жўва чойхонасида еган ошлари тўғрисида гапириб беришса?

Мана, барча ўқитувчилар, хусусан, адабиёт ўқитувчиларининг маънавиятига онд яна бир муаммо. Биз бу муаммога 1983 йил обуна пайтида дуч келдик. Мен «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг бош редактори бўлганлигим важидан мазкур масалага тўхтаб ўтишни лозим деб топаман.

Аввалло шунини айтиш лозимки, обуначиларимизнинг учдан бир қисмини ўқитувчилар ташкил этади. Бунинг учун биз маориф ходимларидан, жумладан Маориф министрлиги ва унинг қуйи ташкилотларидан жуда миннатдормиз. Лекин обуна пайтида шундай мактабларни (айниқса, шаҳар жойларда) ҳам кўрдикки, уларда ўнга яқин адабиёт муаллими бўла туриб, уларнинг биттаси ҳам адабиёт ва санъат газетасига обуна бўлмаган!

Албатта, мен ўзим муҳаррирлик қилаётган газетага обуна бўлмадингиз, деб бировга таъна қилишга ҳаққим йўқ. Бу сатрларга кўзи тушган одам эҳтимол: «Газетангиз қизиқ эмасдирки, улар ёзилишмагандир!» дейиш-

га ҳам ҳақлидир. Лекин, биринчидан, бизнинг қўлимиздаги фактларга қараганда, бу мактаблардаги адабиёт ўқитувчилари фақат бизнинг газетамизгагина эмас, умуман бошқа адабий журнал ва газеталарга ҳам обуна бўлмаганлар! Иккинчидан, ўша мактабларнинг ўзида адабиётдан йироқ кўплаб ўқитувчилар борки, улар адабий журнал ва газеталарга обуна бўлишгану адабиёт ўқитувчилари ёзилишмаган! Демак, бу ерда гап адабий газета ва журналларнинг савиясидагина эмас, ўша бир тоифа адабиёт муаллимларининг бугунги адабиёт ва санъатдан узилиб қолганларида, адабий жараёни фаол кузатиб бормаётганларида, бошқача қилиб айтганда, ўз устларида ишламай қўйганликларида! Учунчидан, бизнинг фикримизча, ҳар қандай ҳолда ҳам, адабиёт ўқитувчиси, агар у ўзи тарбия қилаётган ёшлардан орқада қолишни истамаса, адабий журнал ва газеталарга обуна бўлиб, уларни муттасил кузатиб бориши шарт. Акс ҳолда, ўқитувчи ўз талабаларидан орқада қолиб, уларга кулги бўлиб юриши ҳеч гап эмас!

Албатта, яна қайтараман, менинг бу гапларимдан биз ўқиган пайтларда ҳамма ўқитувчилар зўр эди-ю, ҳозир яхши муаллимлар кам, деган хулоса чиқмаслиги лозим. Бахтимизга, ҳозир ҳам ўз касби, ўз фанининг шайдоси бўлган фидойи ўқитувчилар кўп. Зотан, ҳар бир даврнинг ўз фазилати бўлганидек, ўзига хос қийинчиликлари, ечилиши лозим бўлган, аммо ечилмай қолаётган мураккаб муаммолари бўладики, уларни ҳисобга олмай фикр юритиш адолатдан эмас.

Бугун ана шундай долзарб масалалардан бири — ўқитувчининг обрўсини кўтаришдир. Сир эмас, сўнгги йилларда хўжалик, савдо ва маиший хизмат соҳаларида ишлаб, бол ушлаган бармоқларини ялайвериб жир битиб кетган калондимоғ шахслар ҳам кўпайиб кетдики, уларнинг тасавурида ўқитувчилик иккинчи даражали касбга айланиб қолган! Шу сабаб бу олижаноб касбга менсимай қараш ҳоллари бор. Лекин, биринчидан, мана, бахтимизга КПСС Марказий Комитетининг умумхалқ муҳокамасига тақдим этилган умумий таълим ва ҳунар мактабини ислоҳ қилиш ҳақидаги лойиҳаси эълон қилинди. Унда ўқитувчининг қадри, уни ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан рағбатлантириш масалалари бутун борлигича ўртага қўйилди. Иккинчидан, ўқитувчи фақат ўқитишгина эмас, ҳаётий қийинчиликларни бартараф этишда ҳам фаол бўлиш ўрнига, бир чеккада томошабин бўлиб туриши тўғри эмас. Адабиёт ва адабий қаҳрамонлар ҳаётий қийинчиликлар билан курашда тобланга-

нидек, ўқитувчилар ҳам турмуш қийинчиликларини енгиб ўтишда намуна бўлишлари керак. Ҳар кун, ҳар соат фарзандларимизни юксак орзулар билан яшашга, улуғ идеалларимиз учун курашга тинмай ўргатиб боришлари даркор. Яхши ўқитувчилар ҳамиша шундай бўлган ва шундай бўлиб қоладилар. Тўғриси айтсам, мен ҳар сафар ўз фарзандларим ҳақида ўйлаб, улардан қувонган онларимда ўзимдан эмас, балки уларга одоб ўргатиб, илм берган ўқитувчилардан миннатдор бўламан. Шунинг учун ҳам бу олижаноб касб эгалари олдида ҳамиша бош эгаман.

Омон Матжон

АВВАЛ ИНСОННИ УЙЛАБ...

Кечмиш донишмандлари ҳаёт ҳақида, унда инсоннинг ўрни ҳақида кўп мушоҳада юритганлар. Ҳаёт ибтидосига ва унинг азал ҳикматларига назар ташлаганлар. Бу — келажак авлодга муқим дунёқараш тортиқ этиш учун зарур эди. Янги Таълимни немисчага таржима қилмоқчи бўлган Фаустнинг ибора танлашини қаранг: у «дастлаб сўз бўлган» деган иборани «дастлаб амал бўлган» деб алмаштиради. Кейин бунга ҳам қониқмай «дастлаб қудрат бўлган» деб ёзиб қўяди. Демак, бундан сўз — амал — қудрат деган тенглама келиб чиқади.

Одамзод ўз тараққиётининг бир қанча тезлашган ёки секинлашган босқичларидан ўтиб, XX аср тезлигига етишди. Илгари кўп вақтни талаб этган муаммолар бугун ўз ечимини лаҳзалардан, сониялардан кутмоқда. Шу маънодаги жадалликни инсоний муносабатлар силсиласида ҳам кузатиш мумкин. Ҳозир киши қайси касб, қайси соҳада ишламасин, бир қатор универсал одам бўлиш зарурияти сезилиб қолди.

«Эллигинчи-олтмишинчи йиллардаги одамларнинг ўзаро муносабати билан бугун, ён-веримизда юрган кишиларнинг муомаласини солиштиринг-а. Сезиларли фарқ бор,— дейди Абдулла Искандаров,— бугун рўпарангиздаги киши қўяётган масала бир неча нозик маъноларига ҳам эга. Унинг илтимоси оддий илтимос эмас, талаб даражасидаги илтимос. Унга шу нуқтаи назардан жавоб бермак лозим».

«Отангизнинг иш тутимидан кўп нарса ўргангандир-сиз?»

«Мен отамда шундай бир фазилатни сезар эдимки, у киши ҳузурига кирган, сўзлашаётган одамнинг кайфиятини дарҳол илғаб олар, шунга қараб муомала қилар эдилар...»

«Қишлоқда қанча одам борлигини, ҳар кимнинг ўзига яраша дарди, эҳтиёжини ҳисобга олсак...»

«Ҳа, бугун колхозда 1700 хонадон бор. Ҳар бир хо-

надонни, ундаги каттаю кичикнинг «хатти-ҳоли»ни билмагим керак. Одатда қолхозчилар майда-чуйда масалада раиснинг олдига келавермайди. Лекин иши бирор жойда битмай турганидан тажанг бўлиб, хаёли ложарам юради. Ҳатто менга дахли йўқдай масалада ҳам шу одамнинг яхволини сўрасам, ишига кўмак бера олсам, ўзимни ҳам, уни ҳам бир қадар мамнун этаман».

«Тўғри, ҳозир битириш жуда жиддий муаммо».

«Ҳа, айрим бир кишининг шахсий иши-ку, бир куни албатта битади. Давлатимиз, партияимиз бюрократизмининг, ўзибўларчилик, расмиятчилик, қоғозбозлик, сансалорчиликнинг пайини қирқиш йўлида қаттиқ кўрсатмалар берган. Аммо шунақа бир оралиқ идоралар ҳам борки, фақат справкалар олиш билан шуғулланади, бошқа ташкилотлар бажарган ёки бажариши керак бўлган ишлар бўйича тўхтовсиз безовта қилишади. Биз учун бу ортиқча дахмаза. Уйлайманки, бу ишдан қўйишдан бошқа нарса эмас».

«Ишнинг бажарилишини ҳисобга оладиган нуқталар қанча кам бўлса, ҳар иккала томонга ҳам фойда-ку? Иш тезроқ юришади, қамара ошади».

«Ҳа, қоғозбозлик, идорабозлик, бу — бениҳоя тез барҳам берилиши керак бўлган қусур. Шундай корхоналар борки, турли-туман пасту баланд идораларга расмий қарам. Ўз маблағи йўқ, ўз эркича иш юритолмайди. Оқибатда ишчиларни рағбатлантиришдан тортиб, маҳсулот сифатини яхшилашгача бўлган ишни бировдан сўрамай қилолмайди. Идорага битта графин билан иккита стакан, ҳатто, қалам, симбанд, оддий ўчирғич олиш учун ҳам «юқори» жойларнинг руҳсатию имзосига боқим бўлиб, кўз тикиб ўтиради».

«Ҳа, энди бунинг ўзи айрим масала. Биргина қурилиш соҳасини олсак, кўп муаммоларга дуч келамиз. Энг асосийси — қурилиш материалларининг тахчиллиги. Хоразмда бу борада ёлчиб қолган бирон ташкилот йўқдир-ов! Биз бирон объект қурилишини бошласак, бениҳоя катта қийинчиликлар билан битказамиз!»

Абдулла Искандаров Хоразм область Боғот районидаги Наримонов номли қолхознинг раиси, СССР Олий Совети депутаты. У хоразмлик машҳур пахтакор, доврўқли хўжалик раҳбари, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, шу қолхознинг собиқ сардори Искандар Дўсовнинг ўғли.

Абдулла билан гаплашар эканмиз, «Шуҳратли отадан ўғилга қандай инсоний хислат, маънавий қиймат мерос бўлиб ўтган экан?» деган савол хаёлга келади.

Улуғ Бериунийнинг, «Ҳақиқий фарзанд ота шуҳрати эвазига яшамайди», деган гапи бор. Зеро, «Дўсов» дейилса, бутун хоразмликлар кўз ўнгида нуроний бир сиймогина эмас, пахтачиликнинг муайян бир даври, Хоразмдан чиққан порлоқ бир тақдир соҳиби гавдаланади.

«Литературная газета»нинг 1981 йил 11 февраль сонидида машҳур украин совет шоири Иван Драчнинг «Осколка ҳақидаги баллада»сини ўқиб қолдик. «Украина тупроғида ярадор бўлган колхоз раиси, Социалистик Мехнат Қаҳрамони Искандар Дўсовга бағишланади».

Балладада Улуғ Ватан урушининг оловли манзаралари, довьорак ўзбек жангчиси образи, ерни зулматдан асраш учун юрагини ҳадя этган баҳодир ўзбек ва украин халқининг эҳтирому миннатдорчилиги туйғулари ифодаланган. Шоир йиллар оша, масофалар, воқеалар довонлари оша ўша фидойи жангчини топади. Садоқатини, таъзимини, ҳамиша бирдамлик, сафдошлик туйғусини изҳор этади:

Ярадор тўрғай каби
Уринади юрагим,
Паришон зарбалари
Бора-бора озорлик.
Надин кўксим ўт ичра,
Надин чорасиз ҳаким,
Гўё тислангандай от,
Кўприк қилгандай торлик.

Ана шу сатрларни ўз эркин таржимамда Абдуллага ўқиб берар эканман, унинг кўзларида ёш кўраман. Ахир у отасининг осколка азобидан неча йиллар қийналганини билади. Искандар ака учун уруш 1945 йилда тугамади, умрининг охиригача давом этди, фашист осколкаси доим юрагига учма-уч, қарама-қарши турди. Шу боис ота бот-бот чеккан қийноқлар фарзандга ўтмайди дейсизми? Мана яна бир мерос — урушга қарши нафрат, ҳаётга бўлган мислсиз муҳаббат. Бугун Абдулланинг ўзи икки фарзанднинг отаси. 36 ёшида. Айни йигитлик ва шижоат мавсумида.

Наримонов номли колхознинг шуҳрати, бугунги турмуши Дўсов учун яхши ёдгорлик, боқий бир обида. Бу — урушдан ҳорғин, жароҳатли, лекин ҳаётга сўнгсиз муҳаббат билан қайтган авлод тиклаган обидадир.

«Ҳа, — давом этади Абдулла. — Меъмор ўз иморатини нима учун қураётганини ва неча авлодга қандай хизмат этишини билмаса, у одамларга хурсандчилик

беролмайди. Лекин иморатни кейинчалик қандай хизмат эттиришга ҳам кўп нарса боғлиқ.

Бизнинг хўжалигимиз бугун кўп тармоқли, кўп қиррали хўжалиқдир. Кексаю ёш учун касб-машғулот танлаш имконияти кенг. Турли миллат фарзандлари аҳил...»

Искандар, қўлингизни
Миннатдор қисганим он,
Сездим, портлар қалбимиз —
Зулмат бўлса насиби.

Чунки бир-биримизни
Бир сўздан билдик аён —
«Қатта раҳмат!» демак, бу —
«Велике спасиба!»

Куйган шинель устида
Сиз ётасиз. Қўкракда —
Ул машғум темир парча —
Лаънати уруш доғи.
Бу азобдан менинг ҳам
Қўқсимга мунг кирмоқда.
Бу — сиздек яраланган
Украина тупроғи.

Қирқ йилча шу аловнок
Ёниқ ва оғир тошни
Бағрингизда ташийсиз
Жарроҳлар чору ночор.

Азим шу бардошингиз
Неча вабо ўқидан
Бу ҳаётни асради
Нақ улуғ нури девор...

Қаттами-кичикми, лекин раҳбарлар ҳақида, уларнинг сифатлари ҳақида ҳозир кўп гапирилмоқда, кўп принципаал янгиликлар содир бўлмоқда. «Эллигинчи йилларда,— дейди Абдулла.— Раисдан кўп нарса талаб қилинмас эди. Колхозчиларнинг маоши вақтида берилса, маданий ўғит кечиктирилмай ташиб қўйилса, ҳосилни ўз пайтида йиғиштириб олсангиз, бас, раиснинг яхши ишлагани шу эди. Бугун мен далада техникаси бузилиб ётган механизаторни кўриб қолсам, «тез тузатинглар!» деб ўтиб кетолмайман. Механизатор билан шу заҳоти моторнингми, тиркалган механизмнингми «авра-астари-

ни ағдариб» чиқамиз. Айб техникадами ё уни ишлатувчилардами, дарҳол аён бўлади. Бунинг учун мен техникани ҳам салкам бир инженерчалик билишим керак-да. Бугунги колхоз — сертармоқ хўжалик. Зоотехник, агроном, қурилиш бригадаси, мактаб директори, мироб, боринги, «Қалдирғоч» ашула ва рақс ансамбли бадий раҳбари билан ҳам ҳозирги замон талаблари даражасида гаплашишим, унга бевосита кўмак беришим керак...»

«Ҳа, кўмак билан аралаш, бу — қимматли сифат! Кўмак, хайрихоҳлик инсоний муносабатларнинг ҳам калити! Социологларнинг текширишларига қараганда, одамлар ўз раҳбарларидан олган буйруқларини эмас, бирон мадад, ҳеч бўлмаса кўнгилни кўтарувчи далда олганларини кўпроқ эслаб қолар эканлар. Бу — иш унумдорлиги учун қўшимча «локомотив»дир».

Биз Абдулладан колхозчиларнинг ойлик даромади ҳақида сўрадик. «Ҳозиргача бирон киши маошим оз деб шикоят қилиб келгани йўқ. Буни уларнинг ўзларидан сўраб билиш осонроқ...»

«Ёшлар, касб танлаш, уларнинг келажаги...»

«Кишиларимизни ишга жалб қилишнинг яна бир томони бор. Айниқса, ёшларни. Уларни қишлоқда ишда қолдириш умумиттифоқ миқёсидаги муаммо эканини яхши биласиз. Колхозимизда ёшлар кетиб қолишаётгани йўқ. Мактабни битириб олий ўқув юртига бормоқчи бўлса, қўлдан келган ёрдамимизни берамиз. Борган жойларида ҳам қишлоғимизнинг обрўсини баланд тутиб юришларини талаб қиламиз. Қишлоқда ёш йигит-қизларимиз, жумладан, аёлларимиз учун кўнгилдагидай касб танлаш имкониятларини яратдик...»

Яъни колхознинг ёрдамчи хўжалиги базасида аҳоли истеъмол моллари ишлаб чиқариш кенг йўлга қўйилмоқда. Бу йўналиш бўйича ҳам Абдулла тинимсиз изланишда. Кейинги уч йил ичидагина чиннисозлик ва кўлолчилик цехларининг қуввати икки баравардан ҳам кўпроқ ортди. Тайёр маҳсулот сифати яхшиланди. Улкан гишт заводининг ҳар суткада 20 минг дона пишиқ гишт етказиб берадиган қўшимча иккита корпуси, тўрт турда маҳсулот тайёрлайдиган полиэтилен плёнка цехи, темир-бетон маҳсулотлари заводи ишга туширилди. Колхоз ўз лимонзорига эга. Ёрдамчи бу корхоналар хўжалик экономикасини мустақамлашнинг кони фойда манбалари эканлиги ўз-ўзидан аён. Шунингдек, колхозда ёпиқ дренажлар системасини вужудга келтириш мақсадида керамика трубалари ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Яқинда эса яна бир муҳим ёрдамчи хўжалик — қуён, қўй ва

эчки териларини қайта ишлайдиган комбинат маҳсулот чиқара бошлайди. Бу комбинат учун хом ашё қолхоз қуёнчилик фермасида етиштирилади ҳамда аҳолидан харид қилиб олинади.

Колхоз чорвадорлари ўн биринчи беш йилликнинг гўшт, сут ва тухум тайёрлаш юзасидан белгиланган давлат планларини икки ярим йилда бажарамиз, деган ташаббуси билан чиққан эдилар. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг бюроси маъқуллаган бу ташаббус наримоновчи чорвадорларни юксак суръатлар билан ишлашга илҳомлантириб турди. Натижада партия ва халққа берилган ваъданинг уддасидан чиқишди. Эндиликда хўжалик чорвадорлари ўн биринчи беш йиллик охиригача яна бир беш йиллик план ҳажмида гўшт, сут ва тухум ишлаб чиқариш учун курашмоқдалар.

Колхоз қишлоғида маданий-маиший қурилишлар кўлами кенг қулоч ёйган. Кейинги тўрт йил ичида қад ростлаган объектларнинг кўпи турли ишлаб чиқариш ва жамоат биноларидир. Ҳашаматли Маданият саройи рўпарасида салобат билан қад кўтарган обида эса марказий посёлкага чинакам кўрк бағишлаб юборди. Бу— колхознинг «Меҳнат шўхрати» музейи. Музейда хўжаликнинг тарихи — кечаси ва бугуни ёрқин акс эттирилган бўлиб, битта хонадаги стенд ва экспонатлар Искандар Дўсов ҳаёти ва фаолиятига бағишланган. Музей олдида отанинг оқ мармар бюсти нур тўкиб турибди. Қишин-ёзин унинг пойида гуллар... Ўтган йили буюк аллома Ал-Хоразмий таваллудининг 1200 йиллик юбилейини нишонлаш учун Хоразмга иттифоқимизнинг турли жойларидан келган, шунингдек, кўпгина чет эллик олимлар колхозда меҳмон бўлишди, қишлоқ ҳаёти билан қизиқиб танишишди.

Кўрдим, қишлоғингизнинг
Тирик мармарларида
Днепр учун жонин
Тиккан ёшлар исми бор.

Сизнинг юрагингизнинг
Нурли сарҳадларида
Неча ажал тўдаси
Бўлди тору мор, афгор.

Дзотларнинг оғзида
Бугун яшнар яшил мавж.
Аммо чўғ осколкалар
Юракда титрар ҳамон.

Сиз ҳали кўп яшайсиз,
Оға, ҳаётда баравж,
То қардошлик, издошлик
Дунёда экан омон!

Ҳикоямиз ота ва ўғилнинг қизиқарли тақдирлари билан пайваста. Йўл давом этмоқда. Изланиш, талпиниш, безовталиқ — эл учун, одамлар учун.

Биз ҳақ деб туражакмиз
Бундан сўнг ҳам ўктам, дов,
Кўп баҳорлар келгайдир,
Яшаш, умид келини.
Аммо ажал тухмини
Яна сочар бўлса ёв
Яна кўксимиз билан
Тўсажакмиз йўлини!

Нақадар аниқ ишонч, ирода ифодасидир бу мисралар! Бу келгуси авлодга, кекса авлод қўлидан ҳаёт, келажак эстафетасини олаётган ёшларга ёрқин чақириқдир, нидодир!

Раис Абдулла Искандаров бошлиқ колхоз правленисининг меҳнат аҳли ҳақидаги ғамхўрлиги ҳам таҳсинга муносиб. Ҳали кўп маданий-маиший объектлар фойдаланишга топширилди, деганда биз ҳар бири 90 ўринли иккита болалар боғчаси ва яслисини, бешта дала шийпонию юз ўринли спортчилар уйини, қишқи ва ёзги кинотеатрни, «Меҳнат шуҳрати» музейини, бошқа бир қатор замонавий биноларни назарда тутган эдик. Айни пайтда эса колхознинг Қорақум билан туташ этагида 340 ўринли колхозчилар дам олиш зонаси ҳамда пионерлар лагери барпо этилмоқда. Қишлоқда қатор коммуникация хизмати йўлга қўйилган. Меҳнат аҳли учун куплаб қулайликлар муҳайё.

Ҳа, ўтган йиллар ичида колхоз ҳам, унинг турмуш даражаси ҳам юксалди. Колхоз бир неча марта социалистик мусобақада ғолиб чиқиб, КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети, ВЦСПС ва ВЛКСМ Марказий Комитетининг ҳамда республика партия ва ҳукуматининг кўчма Қизил байроқлари билан тақдирланди. Бутуниттифоқ «Ҳурмат тахта»сига ёзилди. Хўжаликнинг сут соғувчиси Розия Матёқубова Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, пахтачилик бригадаси бошлиғи Ҳожи Саидов эса СССР Давлат мукофоти лауреати унвонларига мушарраф бўлишди.

Бугина эмас. Абдулла Искандаров Ўзбекистон Компартиясининг XX съездида Марказий Комитет аъзолигига, ҳамқишлоқларининг катта ишончига сазовор бўлиб, республика Олий Совети депутатлигига сайланди. Қишлоқ хўжалик институтини сиртдан имтиёзли битказиб, олий маълумотли агроном ҳам бўлиб етишди. Республика ҳукумати аъзоси сифатида сайловчиларнинг бир талай нақазларини бажаришга бош-қош бўлди. «Ленинизм» колхозини газлаштириш ижобий ҳал этилди. Хўжалик посёлкаларининг бир қисми газлаштирилди. Депутатнинг ташаббуси билан районда 240 ўринли марказий касалхона қурилиши бошлаб юборилди ва айни вақтда бу объектда бунёдкорлик ишлари жадал олиб борилмоқда. Район марказини ободонлаштириш бўйича берилган нақаз ҳам тезкорлик билан амалга оширилмоқда.

Ҳамюртлари Абдулла Искандаровга 1984 йил баҳорда катта ишонч билдирдилар. У 127-Хива сайлов округидан СССР Олий Советига депутат қилиб сайланди. Зеро, Абдулла бундай шарафга муносиб йигит. У ҳамқишлоқларининг фахри, йирик, кўп тармоқли хўжаликни ривожлантириш масалаларини малакали ҳал этадиган тадбиркор раис, Хоразм қишлоқ хўжалигининг етук раҳбар кадрларидан бири.

«Режаларингиз?» деб энг анъанавий савол билан мурожаат қиламиз Абдуллага. У мушоҳада ва қатъият жамулжам нигоҳ билан бизга қарайди. «Ҳар тонг — ишга янги куч билан киришиш! Чунки табиат, ҳаёт ўзини абадий янгилашда, интилишда. Яқинда «Известия» газетаси почтасини шарҳлаб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари ўртоқ И. Б. Усмонхўжаев айтган сўзлар нечоғ ибратлидир: «Партия турмушимизнинг ҳамма томонлари социализм тўғрисидаги энг юксак тушунчалар асосида тартибга келтирилиши, жамоатчилик фикрини, янги ғояларни тезроқ ўзлаштирилиши, эскириб қолган, қолоқ қарашлардан қатъият билан халос бўлишга қайта йўналтирилиш масаласини қўймоқда. Бу нарса ҳамма учун муҳимдир». Бу замонавий ва мукамал хулосадир. Жуда аниқ қоидадир. Биз ишлашимиз, изланишимиз, меҳнатимизнинг пировард баланд самараси билан жавоб беришимиз керак!»

Асқад Мухтор

ЙИЛЛАР ТАҚДИРИМИЗДА

1984 йилнинг ёзида шоир Роберт Рождественский билан Афғонистон Демократик Республикасига сафар қилдик. Бу қадимий мамлакатда ниҳоятда оғир шароитларда ўзгача бир ҳаёт, янги жамият барпо этилмоқда, биринчи ишчи коллективлари, замонавий авлод юзага келмоқда, жанг суронларида янги революцион адабиёт туғилмоқда.

Биз қишлоқ хўжалик кооперативи аъзолари билан учрашдик. Рўпарамизда, қишлоқ мактабининг пастаккина бир синф хонасида олачипор салла ўраган оқсоқоллар ўтиришибди. (Бу пайт ёшлар ўз-ўзини муҳофаза қилиш постларида банд эди.) Мен бир қариянинг сержин юзига, ақл зуҳур этиб турган кўзларига қараб, у ўзидек кекса деҳқоннинг нутқини маъқуллаётганини пайқадим: «Ҳа, биз бугун қўлимизда кетмон билан шудгорда ўққа учиб ўлишимиз мумкинлигини яхши биламиз. Лекин шуни ҳам биламизки, биз ерга экин экишимиз керак, азалдан шундай бўлиб келган. Бизнинг ризқ-рўзимиз шу қадимий она-Еримиз — афғон тупроғида!»

Шу жойда мен йнгирманчи йилларда болалигим ўтган жонажон Фарғонамни эсладим. Ҳамза Ҳақимзоданинг инқилоб душманлари томонидан ваҳшиёна ўлдирилганига бир йил тўлган кунлар эди. Биз, болалар уйда тарбияланувчилар, шоир ҳақида тушунтириш ўтказиш учун Чекшўро қишлоғига бордик. Юқори синф ўқувчилар Ҳамзанинг машҳур «Турсуной марсияси»ни, яна бошқа инқилобий шеърларини ўқишди. Рўпарамизда худди шундай олачипор саллали қариялар ўтирарди. Ушанда ҳам мен уларнинг сержин юзларига боқиб, доно сўзларини тинглаб: «Биз — деҳқонлармиз, ризқ-рўзимиз шу қадимий она тупроғимизда!» — деган сўзларни уққан бўлишим мумкин.

Инсон, Ер, Меҳнат. Буларни бир-биридан ажратиб бўлмайди.

— Бу уч сўз — муқаддас! Бу бирликни қўллаганлар доно одамлардир! — деди яқинда менга бошқа бир қа-

рия. У ҳам деҳқон, фарғоналик. Лекин у менинг замондошим. Олтиариқлик Тўхтасин бобо Фармонов республикада хизмат кўрсатган пахтакор, 35 йилдан бери дала бригадасини бошқаради. Бу бригада пахта ҳосилдорлигини 14 центнердан 45 центнерга кўтарди. Тўхтасин бобонинг аъзойи баданидан жарроҳлар ҳали ҳам фашист осколкаларини топиб туришибди. Лекин бобо табаррук 70 ёшида ўз бригадаси ҳақидагина эмас, бутун Фарғона водийсидаги аҳвол тўғрисида қайғуради: уфқда кузги булутлар тез-тез пайдо бўлмоқда, қор ҳиди келяпти. Тоғ чўққиларидан эсган шамол баданларни жунжитади. Мен кекса юртдошимнинг ифтихор туйғусига шерикман. Тўхтасин бобо ўзи жиндак файласуф, жиндак лирик, суҳбати ҳикматларга бой. У ўйчан, узуқ-юлуқ бўлса ҳам узоқларда қолган бир тонг, бир кимсасиз қайинзор ҳақида таъсирчан ҳикоя қиларди. Уша тонг, ўша қайинзорда қаттиқ ярадор бўлган Тўхтасин жанговар дўсти Прохор қўлида қайта дунёга келган эди. Уша Прохорнинг кўзлари ҳам худди шу қайинзорга ўхшаш қандайдир нилий, майин туюлган эди.

— Шундай, ўртоқ ёзувчи,— деб яқунлайди гапини бобо,— дунёда яшаш — шунчаки умр ўтказишдан иборат эмас, ўзингда бўлган ҳамма яхши нарсаларни одамларга улашиб бериш керак, чоғимда.

Бобо, шоир Фурқатни, унинг бир замонлар Олтиариқ ерларининг қайси йўлларидан, қайси сўқмоқларидан ўтганлигини гапиришни яхши кўради.

Фурқат ҳам Тўхтасин бобо сингари, Россияни, рус кишиларини бағоят севган. Буни биласиз. Унинг шеърларида рус санъати, фани, маданиятининг Туркистонга кириб келиши порлоқ тақдиримиз сифатида куйланади. Чиндан ҳам Урта Осиё халқлари тақдирида буюк Сктябрдан олдинги энг улуғ тарихий воқеа — қолоқ Туркистон ўлкасининг Россияга қўшилиши эди, десак бўлади.

Мен яқинда адибларимиздан бирининг ўша даврга бағишланган ҳужжатли қиссаларини тақриз қилдим. Авторни, аввало, Семенов Тянь-Шанский, Федченко, Лопатин, Комиссаржевская, Ошанин, Северцев, Вяткин, Верешагин сингари атоқли рус зиёлиларининг ҳаёти ва фаолияти қизиқтиради. Улар Туркистон ўлкасига маърифат нурини сочишга интилганлар. Омманинг миллий ва инқилобий онгини шакллантиришга ёрдам берганлар. Шу билан халқимиз қалбида, унинг маънавий ривожига ўчмас из қолдирганлар.

Маркс ва Чернишевскийнинг маслакдоши, «Капи-

тал»нинг биринчи таржимони Герман Лопатиннинг Тошкентда яшаган йиллари ҳақидаги қиссада ҳужжатли бир лавҳа бор. Маҳаллий районлардан бирида ипак қурти даҳшатли касалга чалинади, қурт боқиш билан кун кўрадиган деҳқон хўжаликлари хонавайрон бўлиш хавфи остида қолади. Асли касби энтомолог бўлган Лопатин эпидемияга қарши чоралар кўриш, карантин жорий этиш учун юборилади. Маълум бўлишича, офатнинг манбан бир бойнинг дарё ёқасидаги ипакчилик корхонасида экан. Хўжайин, зарар кўришдан қочиб, корхонани вақтинча бўлса ҳам тўхтатиб туришга унамайди. Иложи қолмаган Лопатин деҳқонларга маслаҳат беради: «Зарарланган тутзорларга ўт қўйиш керак. Бўлак чора йўқ».

Бойнинг қилиғидан ғазабланган деҳқонлар тутзорларга ўт қўядилар. Бойнинг касал тарқатиб ётган корхонасини ҳам ёндириб юборадилар.

«Ўт қўйиш керак, деган маслаҳатни деҳқонлар анча тўғри тушунишибди», деб кулади кейин Лопатин.

Ўша исёндан кейин генерал-губернатор мазкур райондаги деҳқонларни бадарға қилади, бу жойларда фақат ёнғин ва қашшоқлик изларию қабристонлар қолади холос...

Мана шундай халқ мусибатининг гувоҳи бўлмиш ерлар, менингча, ҳозирги Сирдарё районидаги «Ленинград» колхозининг катта ва бой рўзғори жойлашган кенгликларга тўғри келади. Бу хўжаликда шаҳар типидagi тўртта ажойиб посёлка бор. Улар: «Пахтакор», «Боғаро», «Ульянов» ва «Қуёш» деб аталади. Бу посёлкаларда фақат сўнгги йилларнинг ўзида 500 оила ҳовли тўйи қилди. Ҳаммага, шу жумладан менга ҳам, айниқса «Қуёш» шаҳарчаси ёқади. Икки қаватли шинам коттеджлар, бир-бирига уланиб кетган боғлар, савдо ва маданий марказлар, мактаб, боғча, поликлиника, амбулатория, кўм-кўк тиниқ ҳовуз, 700 ўринли кинотеатр, меҳмонхона, пионерлар уйи... «Бизнинг «Қуёш» худди шаҳарнинг ўзи!» дейди қишлоқ Советининг депутати механизатор Қорабоев.

Мен гоҳо ўйлайман: «Қуёш» — бу балки тепамизда 60 йилдан буён кезаётган ўша қуёшдир?

Олтин нурларингда тебрат дунёни,
Олтмиш йил тепамда кезган офтоб!—

деган сатрларим ўша ерда туғилди. Бундай «Қуёш»лар

ҳозир республикамизда кўп: гўзал Фарғонадан қадимий
Хоразмгача!

Помир чўққисида туғилиб, ҳар куним
Орол кўзгусига боқади.
Яйловларнинг кўм-кўк ўт тўлқини
Уфқдан уфққа оқади.

Чўққиларда туғилган ўша қуёш деҳқон меҳнатидан
«пахта» деган оқ мўъжиза яратади. Икки миллион гек-
тар ерда оқ булутлардек кўпириб ётган оқ олтинимиз
халқнинг қувончи ва бойлигидир. Кумуш хирмонлар-
га кўмилиб ётган ерларимиз Қизилқум саҳроларига бо-
риб туташади, унда эса менинг авлодим яратган Навоий,
Зарафшон каби янги шаҳарлар океан кемаларидек узоқ-
лардан оқариб кўринади.

— Ҳар ким келажак авлодлар учун яшайди, — дея
сўхбатга фалсафий яқун ясайди Тўхтасин бобо. Бу янги
фикр эмас албатта, лекин ўзининг соддалиги билан
ажаб доно гап.

...Мен шу жойда яна Афғонистон хотираларига қайт-
моқчиман, токи китобхон қўшниларимиз ҳаётини ўзи-
мизнинг ўтмишимизга ўхшатапти, деб ўйламасин. Йўқ,
биз инқилобий Афғонистон ҳаётининг оташин замона-
вий руҳини қалбдан ҳис этдик. Айниқса, болалар билан
учрашиб бу юртнинг келажagini ҳам аён кўрдик.

Кобулнинг марказий майдонларидан бирида пионер-
лар собри бўлди. У Халқаро болаларни ҳимоя қилиш
кунига бағишланган эди. Шу митингда Собир Аҳмад
деган бешинчи синф ўқувчисининг нутқи мени қаттиқ
ҳаяжонга солди.

— Дўстлар, — деди у тенгдошларига қараб, — мен
сизларга ўхшаб қўлимга қалам ололмайман, сизлардек
кетмон ё бел ушлаб бир ниҳол ўтказолмайман. Аммо
дунёда менинг сиздек миллионлаб дўстларим бор... —
Шу жойда Собир Аҳмад икки қўлини юқори кўтарди.
Унинг иккала қўли тирсагидан қирқилган эди...

Менга нима гап бўлганини айтиб беришди. Инқилоб
душманлари меҳнаткаш халқдан ўч олишнинг йўлини
тополмагач, аламзадаликдан мактаб ва боғча ҳовли-
ларига миналанган ўйинчоқлар, қўғирчоқлар ташлаб
кетишаркан. Собир Аҳмад ана шу ўйинчоқлардан бири-
ни билмай қўлига олибдию фалокатга учрабди.

Митингда қатнашаётган ўртоқ Бабрак Кармал Собир
Аҳмаднинг ёнига келиб, пешонасидан ўпди:

— Биз биламиз,— деди у, — душманлар ота-онасини қучолмасин деб, сенга шундай ёвузлик қилишган. Аммо билгинки, биз мактаб солсак ҳам, завод ва комбинатлар қўрсак ҳам, боғлар яратсак ҳам — барини сенинг қўлинг билан қиламиз. Биз сенинг қўлинг билан мамлакатнинг келажagini бунёд этамиз!

Митингдан кейин «Ватан» интернатига бордик. Унда етти юздан ортиқ бола тарбияланаркан. Ҳаммасининг ота-онаси инқилоб душманлари қўлида ҳалок бўлган. Уларга жуда меҳрибон аёл, кенг маълумотли, тажрибали педагог Маҳбуба Қармал мураббийлик қилар экан. Биз билан хайрлашаётиб Маҳбубахоним бундай деди:

— Ҳамма болалар ўз ота-оналари бағрида катта бўладиган замонлар тезроқ келсайди...

Йўқ, бу ўтмиш эмас, бу — бизнинг бугунги кунимиз, бугунги эзгу ҳисларимиз, тилакларимиз. Бешинчи синф ўқувчиси Собир Аҳмад кўз ўнгимдан кетмайди. Фарғонада, болалар уйида мен билан бирга Ҳалима деган қиз ўқир эди. Ҳалима — соқов деб уни масхара қилардик. Бола эдик, бундай «ҳазил» билан бечора қизнинг бағрини тешиб юборганимизни тушунмасдик. Кейин билдик. Унинг кўз ўнгида онасини босмачилар қийнаб ўлдиришган экан, ўша кун қизча тилдан қолибди.

Кейин Ҳалима соғайиб кетди, етти боланинг онаси бўлди. «Опа-сингиллар» романида мен у ҳақда ёзганман. Ҳалима қаҳрамонларимдан бирига прототип бўлган эди. Бу китобни ёзишга мени халқимизнинг садоқатли қизи, республикамизнинг биринчи коммунист аёлларидан Тўраҳон Иброҳимованинг шонли ҳаёт йўли илҳомлантирган. 1922 йили у Ленин билан учрашгандан кейин, хотин-қизлар озодлиги ҳаракатини бошқарди. Майдонларда паранжи гулханлари ёнар, аёллар клуб ва артелларга ёзилар, тўқув ва ипакчилик корхоналари очилиб, улардаги ишчи коллективлари асосини хотин-қизлар ташкил этар эди.

Ҳозирги кунда биз минглаб илғор пахтакор аёлларимиз, ишлаб чиқариш усталари: олим, врач, педагог, партия ва совет ташкилотларига бошчилик қилаётган юзлаб хотин-қизларимиз ҳақида гапирганда босиб ўтилган ўша оғир ва шонли йўлни ҳеч қачон унутмаймиз. Ўзбекистон районига қарашли Ғафур Ғулом номидаги колхозда яшайдиган Солияхон Қосимовани бутун республика билади. У теримнинг энг долзарб кунларида дугоналарига мурожаат қилиб, мавсумда камида 10 тонна «оқ олтин» териб беришга чорлаган эди. Ўзи ўрта ҳисоб билан ҳар кун 200 килограммдан пахта терди.

— Қийин эмасми? Ҳар куни тонгдан-шомгача...

— Биласизми,— дейди Солия, — аёл кишига ҳеч вақт осон бўлмаган. Чунки у — аввало Она.

Аввало — Она.

Мен оғир уруш йилларини эслаб бир шеър ёзган эдим:

Қора совуқ. Тошкент вокзалига
Ис босган поездлар келади.
Шаҳар ўзи буюк мусофир,
Елкасида қопи, челаги...

Қўчаларда илонизи навбат,
Нонга, керосинга... бидон, бутилка.
Кафтларига бинафша рангда
Уч хонали рақам битилган...

Шундай навбатлардан бирида бир тонг
Лутфихон аяни учратиб қолдим.
Ҳа, ҳа, ўша машҳур Лутфихон ая,
Мен ҳам танимайроқ тикилдим олдин.

Кейин саломлашиб, хижолатда дедим:
— Нимага турибсиз, Лутфия хола?
Гримданми, ёш юзида ажин...
— Бўлса, олмоқчийдим.. бир ўғил бола.

Бир нима кутгандай, кўкка кўз солди,
Кипригига тушган— қор эди...
Уруш йилларининг навбатлари ичра,
Ҳа, шундай навбат ҳам бор эди.

Аянинг асраб олган қизи Катя эди. Меҳрибон оилада у Каромат бўлиб кетди. Ҳозир Кароматхон психолог-олима.

Уруш йиллари ўн минглаб ота-онасиз болалар ўзбек оилаларида бошпана топди. Тошкент марказида — Халқлар Дўстлиги майдонидаги машҳур Шомаҳмудовлар оиласи тасвирланган ҳайкал шу буюк инсоний туйғунинг рамзидир. Бу бағри кенг гўзал майдон эса, улуғвор пойтахтимизнинг руҳини ифодалайди. Тошкент руҳи, дўстлик, тинчлик руҳи жаҳонга маълум. Тошкентликлар, ўзбек йигит-қизлари ҳам дўстлар садоқатига муносиб ишлар қилишмоқда. БАМдаги Ўзбекистон ёшларининг қурувчи отрядлари шуҳрат таратди. Ноқоратупроқ ўлкасида ирригатор мутахассисларимиз совхоз

шаҳарчалари яратдилар, қурувчиларимиз Уралда, Тюменда магистрал йўллар солмоқда.

Бундай ўзаро ҳамкорлик, олижаноб дўстлик қонуни, оддий инсоний туйғу ҳаёт ва ахлоқ нормаси, табиий-маънавий эҳтиёж бўлиб қолган. Шунинг учун у ишлар тўғрисида биз кам гапирамиз. Фақат байрамларда, айниқса Тошкентимиз ҳақида сўз очганда, қалбларимиз миннатдорлик ҳислари билан тўлиб, дўстлик мўъжизаси ҳақида сўз айтмай қололмаймиз. Дўстлик ва тинчлик шаҳри, халқаро анжуманлар ва ижодий учрашувлар шаҳри бўлган Тошкент жуда ҳам улуғвор!

Икки миллионли бу гавжум шаҳар байрам арафасида анча осойишта, кенг майдонлар бўш, қайнаб ётадиган Университет шаҳарчалари анча ҳувиллаб қолган эди. Бугун ҳаёт деярли пахтазорларга кўчган эди-да. Бу фаол меҳнат семестри, ёшлик шаҳрининг ўн минглаб студентлари пахтага чиқиб кетди.

Тоғдай-тоғдай пахта хирмонлари — Меҳнат ва она-Ернинг беназир инъоми. Меҳнат — бойлик, моддий ва маънавий бойлик. Унда қўлгина эмас, қалбимиз ҳам, юксак туйғуларимиз ҳам иштирок этади. Ақлли машиналар иштирок этади. Бу йил пахта далаларида ўттиз уч минг терим агрегати ишлади. Маълумки, бункер пахтаси ёғингарчилик бўлмагандагина аъло навга ўтади. Қўлда терилган пахта яхши тола беради. Лекин миллион-миллион тонналарни териш учун қўл кучи етадими? Йўқ, барибир, асосий ишни машиналар, механизаторлар ҳал қилади. Балки шунинг учундир, кўпинча пахтачиликнинг муваффақиятини оби ҳавога боғлашади. Бироқ, ҳамма нарса аввало одамларнинг ўзига боғлиқ. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленуми кадрлар масаласини қаттиқ ва принципиал тарзда қўйганлиги бежиз эмас. Тартиб-интизом ҳам, сифат ва самарадорлик ҳам, виждону ҳалоллик ҳам — бари одамларга, кадрларга боғлиқ. Етук гражданлик ҳиссига эга бўлган кадрлар оз эмас, уларнинг масъулияти ҳам, ўй-хаёллари ҳам давлат миқёсида. Ўзбекистон партия ташкилотлари 60 йил ичида бундай кадрларни кўплаб етиштирди.

Жониқул Юсуповни катта қолоқ хўжаликка раис қилиб сайлаганларида у ҳали аскарлик гимнастёркасини ечмаган эди. Бир неча йил ўтиб, собиқ солдат колхоздаги тўрт пахтакор билан бирга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлди. Лекин Жониқул катта рўзғор учун билими камлик қилаётганини сезар эди, бу ҳолда қолиши — орқага кетиш билан баробар. У фан кандидати

унвони учун диссертация ёқлаётганида: «Унга яна нима етмас экан, қаҳрамон бўлса, ҳукумат аъзоси бўлса, партия съездларида қатнашган бўлса... Яна бу диссертацияси нимаси, 55 яшар студент...» дея кулиб қараганлар ҳам бўлди.

Лекин унга кўп нарса етишмас эди. Хўжаликда оз эмас — икки ярим минг гектар ер бор ахир! Унинг ярми эндигина қақроқ чўлдан юлиб олинган. Жониқул ака бу ерларнинг деярли барини олимларнинг тажриба майдонига айлантирди. Раис бир масалани узил-кесил ҳал қилиши керак эди: юксак ҳосилнинг омиллари нимадан иборат? Афтидан, раис бу масалани ахийри ечди. Чунки, мана, неча йилдирки, Карл Маркс номидаги колхоз гектаридан муттасил 50 центнердан ҳосил кўтариб келяпти, хўжаликнинг даромади ҳам турғун ва ишончли: йилига икки миллион олти юз минг сўмдан кам эмас. Жониқул ака билладики, бу ишларни унинг бир ўзи қилаётгани йўқ, қилолмайди ҳам. Хўжаликда ҳамма бригадаларни Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари Бойтурди Кўмаков, Мейли Қўчқоров сингари коммунистлар, янгилик ташаббускорлари бошқаришади. Назаримда Константин Устинович Черненконинг ёзувчилар пленумида айтган қуйидаги гаплари худди шундай кишилар ҳақида айтилганга ўхшайди: «...меҳнатга ижод, деб қараш, ўз ишини ижодий иш деб билиш ҳозирги пайтда буюк Ватанимиз шон-шарафи учун ҳалол меҳнат қилаётган ҳар бир ишчига, ҳар бир колхозчига, ҳамма меҳнаткашларга хосдир».

Юбилей йили республикамиз партия ташкилотлари учун, пахтакор хўжаликлар, ҳаммамиз учун катта синов йили бўлди. Биз биламизки, юбилей — бу байрамгина эмас, бу ҳар томонлама етуклик имтиҳон ҳамдир. Русларда бир ирим бор: тақа — бахт нишонаси, дейишади. Қадим тупроғимизга Фрунзе отлиқларининг тақаси муҳр босган; шаҳарларимиз майдонларида Ильич ҳайкали, Ленин сафдошларидан Калинин ва Куйбишев, биринчи президентимиз Охунбобоев ҳайкаллари бор. Ота-боболаримизнинг бу тупроққа томган қутлуғ қонини биз ҳеч қачон унутмаймиз. Биз ўз миллий давлат байроғимиз остида яшаб турган бахтиёрлар, интернационализм гояларига, ўз дўстларимизга ҳамиша содиқмиз.

Ўзбекистон — қудратли саноат ўлкаси. Унинг ишчи синфи ҳозир бир кунда ишлаб чиқараётган маҳсулот республикамиз ташкил топган 1924 йилнинг бутун давомида ишлаб чиқарилган маҳсулотга тенг. Қишлоқ хўжалик машинасозларининг ўзларигина кунига конвейер-

дан 93 трактор, 36 пахта териш комбайни, яна қанча-қанча машиналар туширмоқдалар.

Аслида-ку, гап рақамда ҳам эмас. Ҳозирги замон кишисининг юзага келиши, шаклланиши — шу фактнинг ўзиёқ жамиятимизга ажойиб, қимматбаҳо фазилатлар бахш этади. Қудратли юксалиш суръати катта масъулиятдир. Республикамиз коммунистларининг 650 минглик сафи бунн чуқур ҳис қилмоқда. Бу ягона онлада 84 миллат вакили бор. Ўзбекистонимизнинг 60 йиллик тўйи тантанаси нишонланаётган кунларда Ўзбекистон халқлари мислсиз ғамхўрлик учун жонажон Коммунистик партияга чуқур миннатдорчилик ҳисларини изҳор қиладилар.

Дадахон Нурий

ШАҲАР ЎРТАСИДАГИ БИР ТУП ОҚ ЎРИҚ

1. ЭРТАКЛАРДАГИДЕК ШАҲАР. БИРОҚ...

Бир туп мевали дарахтга болта кўтарган одам минглаб кишилар дастурхонидаги ризқни оёқ ости қилаётганини билармикан?

Абдулатиф ота Турсунов, кекса боғбон.

Ҳиндистон ярим оролининг улкан шоири, ҳинд тараққийпарвар Ёзувчилар уюшмаси президиумининг раиси, яқин дўстимиз Фулом Раббоний Тобон жаноблари яқинда шаҳримизда меҳмон бўлиб, қизиқ бир гап айтиб қолди:

— Мен Тошкентга келиб, ҳассасини йўқотган одамга ўхшаб қолдим. Адашиб қолишдан қўрқиб, мусофирхона атрофидан нари кетолмаяпман. Чунки шаҳар шу даражада ўзгариб кетибдики, тасаввур қилиш қийин. Бугун мени бутун Тошкент бўйлаб бир айлантирсангиз!

Кун бўйи шаҳар кездик. Осмонўпар иморатлар, маъмурий бинолар, санъат кошоналари, бежирим кварталларни томоша қилиб юрарканмиз, меҳмон жўшиб кетар, нуқул: «Тошкент эртақдагидек шаҳар бўпти, қойил!» дерди.

Кечқурун шоир Тошкентга бағишланган янги ғазалини ўқиб берди. Кўп ўтмай бу ғазал Ҳинд элида матбуот саҳифаларида эълон қилинди. Бутунҳиндистон радиоси мушоирасида ўқилди.

Гўзал пойтахтимиз шаънига айтилган бу мадҳияларни эшитиб ғурурланмай бўладими!

Аммо ҳар кимда таъб ҳар хил бўларкан: Тошкентнинг шундоқ биқинига жойлашган пансионатда дам олаётиб эр-хотин Черновлар билан танишиб қолдим. Улар Олтойдаги М. И. Калинин номли трактор заводининг илғор ишчилари экан.

Валентин Лаврентович Чернов олдинлари ҳам иш юзасидан республикамизда кўп бўлган. Энди ўн йиллардан сўнг дам олиш баҳонасида рафиқаси билан биз томонларга яна келибди.

Бир куни шаҳар айланиб юриб, у менга ёрилиб қолди:

— Тошкент жуда ўзгариб кетибди. Сизларга қандай билмадим у менга бир томони ёқмади...

Гапни унинг турмуш ўртоғи давом эттирди:

— Бу ерлар ҳақида тасаввурим бошқача эди. Бозорларни айланиб ҳайрон қолдик: мевалар нархи бизникидан қолишмайди.

— Ҳа, мен Тошкентнинг боғкўчалари, бозордаги тўкин-сочинлик ҳақида Алла Васильевнага кўп гапирганим. Лекин, боғлар қолмабди. Кўчалар ўзимизнинг шимолий шаҳар кўчаларини эслатади — мевасиз дарахтларга тўлиб кетибди. Бу гапни шунинг учун айтяпманки, қонимда оз-моз боғбонликка иштиёқ бор. Бизда мева етиштириш осон эмас. Аммо, мана, хотиним айтсин, бу соҳада дурустгина миришкорман. Бироқ, гап унда эмас! Эҳ, сизлардаги ер, шарт-шароит бизда бўлганда эди...

Узоқ шимоллик оддий завод ишчисининг бу сўзлари беихтиёр менга фарғоналик боғбон Абдулатиф ота Турсуновни эслатди.

Фронтдан бир оёқсиз, ўнг қўли ногирон бўлиб қайтган бу одамни бутун Водийда яхши билишади. У киши Бешариқнинг бирон туп гиёҳ униб-ўсмайдиган, нуқул тошлоқдан иборат чексиз Шаварда даштига бориб, худди окоп қазигандай эмаклаб юриб чуқурчалар кавлаган. Аравачада тупроқ ташиб, шу чуқурчаларни тўлдирган. Кўчат эккан. Бочкаларда сув келтириб суғорган... Шундай қилиб, бир неча йил давомида қақроқ дашт бағрида ақл бовар қилмайдиган 83 гектарли боғ яратган. Халқ ҳозир у ерни «Латифобод боғлари» деб атайдди.

Мана шу киши ўтган йили бизникида меҳмон бўлиб бир гап айтиб қолди: «Тошкентга келсам, олтинга тенг сара ерларни мевасиз дарахтлар қоплаб ётганини кўриб ачиниб кетаман, йиғлагим келади. Озгина меҳнат сарфлаб бу ерлардан дур ундириб олиш мумкин-ку! Дод деб шаҳар бошлиқлари ҳузурига кирай дейману ўйланиб қоламан: балки шаҳарларда боғдорчилик қилиш мумкин эмасдир!..»

Бу гаплар «Шаҳар боғдорчилиги» хусусида кўп йиллардан буён қораламалар тушириб юрган ёндафтаримни варақлаб чиқишга бир туртки бўлди. Шаҳарда мева-ли дарахтлар ўстириш мумкинми?

Мумкин. Ҳатто ҳозирги пайтда зарур ҳам!

Дарвоқе, олтойлик меҳмон аёлнинг гапларида жон бор. Бизнинг бозорларимиз тўкин бўлгани билан мева-

лар нархи шимолий минтақалардаги шаҳар бозорларидан кам фарқ қиладиган бўлиб қолди.

Бундан бир йилча олдин марказий Олой бозорига янги бошлиқ бўлиб келган киши сотувчилар билан йиғилиш ўтказаетгани устидан чиқиб қолгандим. У куйиниб гапирарди:

— Олма уч-тўрт сўм. Ёнғоқни беш, беш ярим сўм деб ўтирибсизлар. Нок етти сўм-а! Инсоф борми ўзи сизларда! Бу мевалар яқин-яқингача Тошкентнинг ҳар бир даҳасида ўсиб ётарди, ҳеч ким қарамасди!

Шундай орқароқдан кимдир «Қани ўша мевалар», дея луқма ташлади.

2. ШАҲАРНИНГ БОҒУ БОҒКЎЧАЛАРИ ҚАНИ?

«Баъзан ҳаётда шундай бўладики, кимдандир чиққан номақбул гап тош босиб кетади, кейин ёмон ярадай авж олаверади. Бир пайтлар бизнинг архитекторларимиз орасида ҳам шунга ўхшаш иллат пайдо бўлган, улар мевали дарахт замонавий иморатларга кўрк беролмайди, одамлар синдириб юборади... деган бемаъни гапларга маҳкам ёпишиб олгандилар. Бу «гап» Ободонлаштириш бошқармасидаги ўртоқларга ёқиб тушди, уни авж олдирдилар. Натижада шаҳар боғлари бу ёндану у ёндан туриб пароканда қилинди.

Мен бир меъмор сифатида шуни айтманки, ҳамкасбларим Бутуниттифоқ миқёсида улкан ютуқларни қўлга киритиш билан бирга, шаҳримиз шарт-шароитини ҳисобга олмай, қусур ишлар ҳам қилдилар. Минг афсуски, бу «иллат» ҳали ҳам давом этмоқда.

Обид Зайниддинов.

*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган архитектор,
Ҳамза номидаги республика давлат мукофоти лауреати*

Юқорида, бозорда қулоққа чалинган луқмада айтилгандай бир пайтлар «Мингўрик» номи билан аталган, яқин-яқингача ҳам-

манинг кўз ўнгида яшнаб турган Тошкентнинг боғ-роғларини — мевазору нокзорлари қани?

Шу фикр ҳаёлимдан ўтди-ю, кечагидай ёшлигимизнинг унутилмас гувоҳи бўлиб гуркираб турган боғлар кўз олдидан гавдаланиб кетди: шундоқ шаҳар билан ёндош Ленин номи хўжалик территориясига жойлашган музика билим юртида ўқирдик. Қолхоз боғдорчиликка ихтисослашган эди. Ёз ойлари ҳашарга чиқардик. Мевазорлар шундай катта эдики, узоқроқ кетиб адашиб қолишдан қўрқардик... Ҳозир ўша боғлар ўрнида студентлар шаҳарчаси қад кўтарган.

— Мана шу янги ўқув корпусимиз орқасидаги ихота дарахтлари экиб ташланган ерлар асрий ёнғоқзорлар бўларди... Анави ётоқхона атрофидаги бўш майдон ўрнида эса баҳайбат нашватилар ўсиб ётарди, — дея ҳикоя қилади ТошДУ биология факультетининг декани ўртоқ М. Н. Валихонов,— шу ерларда мева териб юрардик. Бир шабада кўзгалса ариқлар олма, ўрик, нокка тўлиб оқарди. Қурилиш бошландию зарурат бўлса-бўлмаса мева дарахтлари кесилаверди. Энди улар ўрнига ҳар йили манзарали дарахт ўтқазилади. Ариқлар қуриб ётибди. Ташқарида 43 градус иссиқ! Бизлар эса ўзимизни худди қўриқ ерда ташкил этилган ўқув юртини бошқараётгандай ҳис этамиз. Ҳайрон бўламан, нега энди меваларнинг ҳаммаси кўпориб ташланди, ҳеч кимга халақит бермасди-ку! Ё улар ўрнига мана шу мевасиз дарахтларни экиш зарурмиди!— суҳбатдошим кабинети деразаларидан кўзга ташланиб турган қақроқ майдонларга хомуш тикилиб қолади...

Тошкентдаги марказий кўчалардан бири Фурқат номи билан аталарди. Эрта баҳор паллалари бу кўчадан ўтган одамнинг баҳри-дили очиларди. Ҳовли ва кўча бўйларида чаппар уриб очилиб ётадиган турли-туман мева дарахтлари, ҳаммадан аввал етилиб, таъмлари тилни ёргудек, садафдай ҳосил билан бурканадиган «Марварид», «Балх» тутларини айтмайсизми! Маҳаллани қушларнинг чуғур-чуғури босиб кетарди... Шундан кейин гилос қизарарди... Хуллас, ҳақиқий бу боғкўчада баҳор билан бирга тўкин-сочин пишиқчилик бошланарди. Бу яқиндаги гап!

Ҳозир-чи, Фурқат кўчаси ўзгариб, катта магистраль бўлди. Маҳобатли иморатлар қурилди. Оқибатда генплан бўйича ҳамма мевали дарахтлар олиб ташланиб, ўрнига манзарали дарахт экилди. Ҳатто, пионерлар саройи учун «боғ» деб ажратилган ер ҳам қарағайзор бўлиб кетди.

Шаҳарда мевали дарахтлар билан «ҳисоблашиш» ана шундай йўлга қўйилган!

Айтмоқчи, бозорда нега мевалар қиммат? Сабаби нимада?

Бу ҳақда мана бир неча йилки, республика матбуот органлари ҳам бонг урмоқда. Ушбу масалани кўтармаган биронта газета ёки журнал қолмади. Қатор танқидий мақолалар, фельетонлар, рейд материаллари, мутахассисларнинг чиқишлари эълон қилинди.

Бироқ, ҳеч қандай силжиш бўлгани йўқ.

Нарх-навони тартибга солиш учун Олой бозори директорининг ўшандаги гапидан сўнг, тахтачаларга мева-чеваларнинг «қатъий» баҳоси ёзиб қўйилди. Аммо унга бирон сотувчи рия қилмади.

Шундай экан, яна савол туғилади: «Хўш, меваларнинг қадр-қиммати бунчалик ошиб кетишига «лўндароқ» бирон сабаб борми, унинг илдизи нималарга бориб тақалади?»

Бизнингча бунинг сабабини соддагина қилиб «Ўзингда йўқ — ўзгада йўқ» деб айтилган ҳикматдан қидирмоқ керак. Яъни меровсирамай рўйирост тан олавериш лозимки, биз ўзимиздаги мавжуд йирик боғларни йўқотиб бўлдик.

Бу йўқотиш қачон, қаердан бошланди? Адашмасам, йнгирма йилларча муқаддам Чилонзордан бошланди! Ушанда шаҳар атрофларида ҳали ўзлаштирилмаган, қурилишбоп минг гектарлаб ерлар тургани ҳолда архитекторлар бу ердаги серҳосил боғлар атрофида айланиб қолишди. Соя-салқин жойларда ўтириб нималарнидир чизишди. Аслида эса уларнинг қўлида болта борлигини ҳеч ким сезмай қолди.

Қўп ўтмай бу ерда пойтахтнинг фахри бўлган янги массив қад кўтарди. Чиройли уйлар, кенг кўчалар хўп мақталди, ашулаларга тушди. Аммо, Чилонзор Тошкент аҳолисининг анчагина қисмини ширин-шакар мева билан таъминлайдиган тўкин боғлар, номи чиққан ўнлаб соҳибкорлар маскани бўлганлигини шу кунларда ҳам кўплар эслайвермайди. Тўғри, баъзан «Эҳ, Чилонзор боғлари қандай эди, ном-нишон қолмади-я», деб қўядиган одамларни учратамиз.

Ҳа, ўша боғлардан ном-нишон қолмади. Лоақал иморатлар орасидаги майдонларга, йўл бўйларига мева-ли кўчат экиб, озгина бўлса-да, йўқотилган боғлар ўрнини бутлаб қўйиш ҳеч кимнинг ҳаёлига келмади.

Мана энди қарийб ўн йилдирки, генплан шаҳарнинг Юнусобод боғлари устида болтасини ўйнатиб юрибди.

Колхоз-совхозларнинг қанча маблағию юзлаб кишиларнинг пешона тери билан барпо этилган мевазор-узумзорлар шу кеча-кундузда ҳам бульдозерлар ғилдираги остида пайҳон бўлмоқда.

— Экиб кўкартирган дарахтларимиз учун пул беришди. Лекин ҳақиқий боғбон ҳосил бериб турган ўз боғини олтинга ҳам алмашмайди, айниқса унинг йўқ қилинишини билса!— дейди идорасини ташлаб чиқиб кетаётган хўжалик раҳбари. Сўнгра ачиниш билан қўшиб қўяди,— ҳеч бўлмаса шу боғларнинг озгина қисмини янги уйларга кўчиб келадиган одамлар учун сақлаб қолинглар, деб қурувчилардан илтимос қилдик. Лекин улар қулоқ солишмади.

Ҳа, раис мурожаат қилган кишилар қурувчи! Улар «иш бошлашдан олдин атрофни шипшийдан қил» деган ақидага қатъий риоя қилишади.

Замонавий боғ қандай бўлишлиги эса, генпланда кўрсатилган. Бу планнинг бир нусхаси Шаҳар Ободонлаштириш Бош Бошқармаси деган идорадагилар қўлида. Улар Юнусободнинг «пули тўланган» собиқ боғлари ўрнида чинор, қайрағоч, қатранғилардан иборат шундай қурама дарахтзорлар яратиб қўйишибдики, кўриб ёқа ушлайсиз.

Бу аччиқ, лекин инкор қилиб бўлмайдиган ҳақиқат!

Йўқотилган боғлар ўрнини «тиклаш» шундан иборат!

Бобокалонларимизнинг «бирини кессанг — ўрни эккин, шунда қиёмат қарзидан қутуласан» деган гапи бор! Мана шу ҳикматни чаппасига айлантириб юбориб, елкасини қиёмат қарзи босиб ётган шаҳарнинг айрим мансабдор кишиларига (улар бизни кечирсинлар) қаттиқроқ тегадиган гаплар айтиш пайти келганга ўхшайди. Чунки ҳамма «юмшоқ» гаплар айтиб бўлинган.

Шундай қилиб, Тошкент атрофидаги боғлар тугатилди ҳисоб. Энди навбат шаҳарнинг турли даҳаларида тасодифлар орқали сақланиб қолган боғларга келди. Бу борада ҳам шаҳарсозларимиз катта қурилишларни рўқач қилиб, айтганимиз — айтган, деганимиз — деган, деб туриб олмоқдалар.

Гапимизни исботловчи фактлар тўлиб ётибди.

Бундан бир йилча олдин журналист бир дўстим билан шаҳардаги энг катта маҳаллалардан бирида бўлдик. Бизга шу ерда яшовчи кишилар ташаббуси билан Улуғ Ватан уруши қатнашчилари шарафига барпо этилган чиройликкина боғни кўрсатишди. Бу ерда ҳар турли мевалар фарқ пишиб ётарди. Кираверишдаги йўлак дар-

возаси устига «Ғалаба боғи» деб ёзиб қўйилибди.

Боғда скамейкаларда ўтириб ҳордиқ чиқараётган ветеран отахонлар билан суҳбатлашиб баҳридилимиз очилиб қайтдик.

Шундан кейин бу боғ хусусида бирон нарса ёзишни кўнгилга тугиб қўйгандик. Аммо ёзишга улгуролмадик.

— Боғ ўрнида иморат қуришмоқчи. Горисполкомга худди шу ер керак бўлиб қолибди. Боғни маҳаллий органлар билан келишилган ҳолда ташкил қилгандик десак ҳам, юқоридагилар генпланда йўқ, деб тан олишмаяпти!— деди шу маҳалла комитети раиси бизни хо-мушгина кутиб оларкан.

Эртасига маҳалла боғи ўрнида қурилиш бошлаб юборилди...

Тошкентнинг Оқтепа мавзеидаги «Зах» маҳалласида ҳам шундай ҳодиса юз берди.

— Кечагина бу ер яшнаб турган боғлар эди,— дея бизни ўйдим-чуқур қилиб ташланган катта майдон томон бошлади шу ерлик Улуғ Ватан уруши инвалиди Акбархўжа ота Муҳиддинов.— Бульдозерлар келиб дарахтларни қўпора бошлаганда, маҳалла қариялари уларга ялиндик: «Ҳеч бўлмаса мана шу йўл бўйидаги қадимий нок дарахтларидан ўн-ўн бештасини қолдиринглар. Янги уйлар қурилса, кўчиб келадиганларнинг ҳам болалари бордир, оғзи тегар», дея ялиндик. Қулоқ солишмади! Бир кунда нокнинг ўзидан бир юз йиғирматасини қўпориб ташлашди. Кўчамизнинг кўрки эди бу дарахтлар. Бир юз ўттиз, бир юз қирқ ёшли ноклар эди!.. Ахир шаҳардаги мевалар шундай чиқариб ташланаверса, катталар-ку майли-я, болаларнинг кўзини «сўқир» қилиб қўямиз. Бунга чидаш мумкинми!..

Бир олам ноҳуш таассурот билан орқага қайтар эканмиз, беихтиёр бозор директорининг гаплари эсимга тушиб кетди:

«Инсоф борми ўзи сизларда!»

Бу сўз фақат деҳқонга тегишлими, ҳурматли шаҳар генплани мутасаддилари?

3. ЮРАҚДАГИ ГАПЛАР. АСОССИЗ БАҲОНАЛАР

«Дарвозани кимдир тақиллатди. Эшикни очдим, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг Биринчи секретари Усмон ота Юсуповга кўзим тушди.

— Қизим, отангиз уйда бўлсалар, чақириб чиқинг,— деди у киши.

Отам чиқдилар. Сўрашишди.

— Биласизми,— дедилар Усмон ота дадамга маънодор қараб,— ўзбек халқи мевасиз дарахтни ҳосиятсиз деб ҳисоблаган. Бунинг тагида ҳар ким ҳам дарров илғаб олавермайдиган катта маъно бор: чунки мевали дарахт ҳосилдан бола-чақа, ўтган-кетган, хуллас, ҳамма баҳраманд бўлади. Мевали дарахт маъмурчилик нишонаси деб қаралган. Энди манави дарвозангиз ёнидаги дарахтга келсак, биргаликда кўчириб ташлаймиз! Урнига яхши навли бир туп мева кўчати ўтқазиб қўясиз! Кейин кўпчилик сиздан хурсанд бўлиб юради... Қани, болтами, аррами бўлса олиб чиқинг!

Отам икковлари бақатеракни кўчириб ташлашди. Кўп ўтмай унинг ўрнида бир туп ўрик пайдо бўлди. Мана, орадан ўттиз йилдан зиёдроқ вақт ўтибдики, ҳар йили ўша ўрик мевасига ўтган-кетгани, қўни-қўшнини оғзи тегади, дастурхонимизни безайди».

Матлуба Ҳайдарова,

врач-кардиолог. Тошкент шаҳри

Ёз бошлари эди. Йўлимиз тушиб қардош Тожикистоннинг Исфара шаҳар боғида озгина ҳордиқ чиқариб ўтмоқчи бўлдик.

Айни пишиқчилик, гилослар қонталаш бўлиб ширага тўлган палла. Боғнинг қаерига қарамайлик — мева! Очилиб ётган турфа гуллар. Хиёбонлар узра шода-шода ҳосилли гилос шохлари осилиб ётибди.

Бизнинг болалар бунақа шаҳар истироҳат боғини биринчи кўриши эмасми, чопганича бориб ўзларини гилос шохларига уришди. Хижолат тортдик. Ҳайҳайлаб

уларни тартибга чақирмоқчи бўлгандик, кекса чойхоначи отахон йўлимизни тўсди:

— Уларга халақит берманглар. Меҳмонга ўхшайсизлар, бемалол чойни ичаверинглар. Ҳали замон кўзлари тўяди-да, кейин қарамай қўйишади. Болаларнинг табиати шундай!

Ҳақиқатан ҳам озгина вақт ўтгач, атрофни тўлдириб ётган мевалардан ҳафсаласи «пир» бўлган фарзандларимизнинг «кўзи тўйди» шекилли, нарироқдаги майдонга бориб, ҳайинчак уча бошлашди. Ушанда мен ичимда, «қани энди бизнинг Тошкентда ҳам шундай шаҳар боғлари бўлса», деб қўйгандим. Бироқ, шуни ҳам яхши билардимки, бундай бўлиши амримаҳол.

Чунки бизнинг паркларда раҳбарлик лавозимида ишлаётган ўртоқлар мевали дарахт экмаслик хусусида «қонунлашган» аллақандай қарорлар борлиги ҳақида гапириб, сизни ҳам астойдил ишонтиришади! Эмишки, бу дарахтларни болалар синдириб юборармиш, унга чиқаман деб бирон жойини лат едирармиш ённки тош отиб пешонасини ёрармиш ва ҳоказо!

Баҳонани қаранг! Мана шу хил мужмал важларга чиппа-чин ишониб боғ учун ажратилган ўз майдонларини турли мевасиз дарахт ва буталардан иборат чакалакзорга айлантириб юборган мактаб ҳамда мактабгача ёшдаги болалар муассасалари Тошкентда тўлиб ётибди.

Шу сабабли ҳам ясли-боғчаларда «барг териш машғулоти» билан шуғулланиб юрган болаларни тез-тез учратиб турамиз. Бу «машғулот»нинг эстетик тарбия бобида қандайдир фойдаси бўлса бордир. Аммо атрофмуҳит, она табиат ҳақида илк маротаба тасавури шаклланаётган фарзандларимиз учун тўкин-сочин боғда сайр қилиш, турли мевалар териш янада фойдалироқ бўлармиди деб ўйлайман.

Бунинг учун юқоридаги одамда қандайдир шубҳа уйғотувчи ақидаларга чек қўйиш керак.

Зеро, чек қўйганлар ҳам йўқ эмас.

Шу йил кузда Тошкент марказидаги 426-болалар боғчасида ажойиб тантана — «ҳосил байрами» бўлиб ўтди. Бу ерда тарбияланувчи болалар мураббиялари раҳбарлигида олма, олхўри, шафтоли, узум каби мевалар теришди, ўзлари «деҳқончилик» қилиб ўстирган кичкина участкалардан турли сабзавот ҳосилини йиғиштиришди.

Бунинг ўзи болалар учун бир олам шавқ-завқ эди.

— Боғчамиз боғида, мана кўриб турибсиз, узум, ўрик гилос, олча, олма каби ҳар хил мевалар ўсиб ётибди.

Бутун ёз бўйи дастурхонимиздан ҳўл мева аримайди,— дейди мудира Мастура Мусаева. — Қишлик мевачевани ҳам ўзимизга яраша ғамлаб олдик. Икки юз килограмм ўрик, олма қоқи қуритдик, компотлар тайёрладик. Буларнинг ҳаммаси ходимларимизнинг ташаббуси билан амалга оширилди. Яна ҳар бир группанинг деҳқончилик қиладиган кичкина ери ҳам бор...

Қанийди энди Тошкентдаги қарийб 600 дан зиёд ясли-боғчаларда ҳам шундай манзаранинг гувоҳи бўлсак!

Ёки шаҳардаги Аброр Ҳидоятлов номли 14-ўрта мактаб коллективини олиб кўрайлик.

Мактаб боғи кичкина бўлса ҳам, одамнинг ҳаваси келади.

— Бир неча йилдирки, болалар ўзлари етиштирган ҳосилни ўзлари йиғиб олишади, ҳамманинг оғзи тегади. Ана шунда уларнинг хурсандчилигини бир кўрсангиз эди!— дея ҳикоя қилади кекса педагог, тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосари Юсуф ака Зоитов.

— Кечирасиз, саволимиз ғалатироқ: дарахтга чиқиб ёки тош тегиб бирон бола шикастландими?— деб сўраймиз у кишидан.

— Йўғ-е,— ажабланади Юсуф ака.

— Афсус,— дейди мактаб илмий бўлим мудир Маҳмаджон Зиёвиддинов, — янги жойга кўчяпмиз. Мактабимиз ўрнида қурилиш бошланармиш. Энди боғимизнинг тақдири ҳеч кимни қизиқтирмаса керак!.. Мен яқинда ГДР, Венгрияда бўлдим. Уқув юртлари, мактаблар атрофида, кўча бўйларида нуқул мевали дарахт. Биронта мевасиз дарахтга кўзингиз тушмайди. Ўзимча ўйланиб қоламан, нега бутун жаҳонга донғи кетган, яқин пайтларгача боғ-роғлар шаҳри бўлган Тошкентимиздан мева дарахтлари сиқиб чиқарилмоқда! Сабаби нимада?

Мен бу хилдаги саволни хизматлари юқори тақдирланган машҳур бир архитекторимизга бериб кўргандим, у киши кўп ҳамкасблари учун энг «оммавий» бўлган жавобни айтди:

— Ҳозирги Тошкентни бундан йигирма йил олдинги Тошкент билан солиштириб бўлмайди. Зилзиладан кейин шаҳар бутунлай қайта қурилди. Биринчи навбатда одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Қолаверса ҳозир Тошкент аҳолиси икки баробар кўпайган. Архитектурада замон талабини ҳам ҳисобга олиш керак. Ҳозир космик давр!

Украина учун жанг қилган Улуғ Ватан уруши қат-

нашчилари билан суҳбатлашсангиз улар Львов, Тернополь, Винница каби қатор шаҳар боғкўчаларини шавқ-завқ билан эслаб гапирадилар. «Баъзан қуршовда қолганимизда шу боғлар меваси, йўл бўйларидаги ёнғоқзорлар бизни боққан», деб эшлашади.

Уруш жафосини тортган ўша шаҳарлар култепалар ўрнида бутунлай қайтадан қурилган. Урушдан кейинги даврларда уй-жойсиз қолган кишиларни бошпана билан таъминлаш ҳар қачонгидан ҳам зарурроқ бўлган. Бироқ ҳеч кимнинг хаёлига йўллар атрофидаги мевали дарахтларни мевасиз дарахтларга алмаштиришдай, кўз кўяман деб қош чиқариш «идея»си келмаган.

Ҳозир Фарбий Украинанинг ўнлаб шаҳар кўчалари ҳамда шаҳарлараро магистрал йўллари бўйлаб юрсангиз нашвати, олхўри, азим ёнғоқ дарахтларига кўзингиз тушади... Бозорда эса мевалар биздагидек килограммлаб эмас, жуда арзон баҳода пақирлаб сотилаётганининг гувоҳи бўласиз.

Айни пайтда «мумкин эмасдир-да, мумкин бўлганда биздан ҳам ақллироқ шаҳар раҳбарлари бош қотиришган бўларди», деб юрадиган мурасасоз кишиларни ҳам кўрганман.

Деярли ҳаммани қизиқтириб келаётган «Тошкентда боғдорчилик нима учун бу даражада абгор ҳолатга тушиб қолди?» деган саволга жавоб беришга зиммадор, юқорида номи эслатиб ўтилган катта бир ташкилот мавжуд. Бу муътабар даргоҳ бошлиғи ўртоқ Шамсиддин Исломов қабулига кириш осон бўлмади. Мажлис, йнғилишлар...

Ниҳоят учинчи кун қабулхона ходимасидан руҳсат тегди.

Менинг хайрли иш хусусидаги кўпчиликни қизиқтираётган фикрларимни эшитгач, Шамсиддин Исломовичнинг ҳам чеҳраси ёришиб кетса керак, деб ўйлагандим. Афсус, тескариси бўлиб чиқди. «Бу масалада сизни қабул қилолмайман. Бир ҳафтадан кейин телефон қилинг», деди у киши.

Мен имкониятдан фойдаланиб қолиш йўлига ўтдим:
— Қисқагина икки-уч саволим бор, холос: нима учун бир вақтлар боғлар шаҳри деб таърифланган Тошкентда ҳозир мевали дарахт экилмаяпти. Мавжуд боғлар камайиб кетмоқда?

Ўртоқ Исломовнинг жавоби қисқа ва лўнда бўлди:
— Ҳали ҳеч бир шаҳарда мевали дарахт биздагидек кўп экилган эмас! Яқин ўн йиллар ичида ҳосилга кириб қолади.

Сухбатимиз давом этади:

— Нега Тошкентда Исфара, Конибодом, Олмаота шаҳарларидаги каби боғлар йўқ?

— Конибодом, Исфарада бўлганман. У ернинг об-ҳавоси бошқа.

— Олмаотада-чи?

— Одамлари, шароити бошқа!

Ана холос. Шаҳар ободонлаштириш Бош Бошқармаси бошлиғининг бу гапларини шарҳлаб ўтиришга ҳам истиҳола қиласан киши.

Майли, ўртоқ Исломов айтганидай, шаҳар об-ҳавоси, унинг кишилари «бошқача» бўлиб қолгандир! Лекин ана шу «қийинчиликлар»ни енгиб, мевали дарахт экиш борасида бу идора ҳаммадан ўзиб кетган экан, ўша дарахтлар қани?! Қаерларга экилган?!

Шаҳарнинг ҳаммаси бўлиб саккиз минг гектар (!) ерини эгаллаб ётган қарағай, чинор, теракзорлар орасига ёки йўл бўйларидаги дарахтлар қаторига паналаб экилганмикан?! Ёинки шаҳардаги минглаб ишчи «боғ-бонлар» тер тўкаётган, энг сифатли ўғитлар билан ишлов берилаётган жами майдони 550 гектарни ишғол этган 15 та истироҳат боғларидан биронтасини мевазор қилиб юборишгандир деб ўйларсиз! Йўқ, бу ерлардан ҳам ўша «экилди» деган мевали дарахтларни қидириб тополмайсиз. Мабодо улардан биронтасида бир туп бўлса ҳам ўрик, гилос, олма, нок, олхўри, анор, анжир (эҳа, буларнинг тури қанчалик кўп-а) ниҳолига кўзингиз тушса, ўша ерга муҳофаза ва эсдалик тахтаси ўрнатмоқ зарур бўлади.

Ҳа, анор, анжир дедик! Бу дарахтлар йил сайин шаҳардан узоқлашиб, анқонинг уруғи бўлиб бормоқда. Ахир Шарқда нафосат рамзи сифатида шоирлар назмида куйланадиган анор гулларини, жой танламасдан самбитгулдай ўсаверадиган тансиқ мевали анжир ниҳолларини қайси декоратив дарахт ёки шаҳардаги кўпгина паркларда ардоқлаб ўстирилаётган хорижий буталардан камлиги бор! Буларни Тошкент заминида ўсмайди деб ким айта олади!

Хурмони олиб кўрайлик! Кўркамликда унинг қора арча, эман, қайрағочлардан нима камчилиги бор? Бу субтропик мевани бизнинг иқлимга мос нави яратилган. Тошкентдаги кўпгина хонадонларда, шаҳар четидаги боғларда хурмо гуркираб ўсмоқда, бир неча ўн йиллардан бери мўл-кўл шифобахш ҳосил бермоқда.

Шу дарахтнинг ўзидан истироҳат боғларига ҳеч бўлмаса тўрт-беш тупдан экилганда эди, ўртоқ Ислом

мовнинг гаплари сал-пал ҳақиқатга яқинроқ бўларми-ди! Ахир, ҳайвонот боғларида одамлар кўрсин, завқлансин деб бутунлай бошқа иқлимли мамлакатлардан келтирилган ҳайвонларни асраб-авайлаб парвариш қилишади-ку!..

Шу ерда яна бир нарсани эслатиб ўтмоқчимиз: оромгоҳ жойларда боғдорчилик ишларини йўлга қўйиш зарурлиги тўғрисида кўп гапирамиз.

Лекин шунга қарамай шаҳар оромгоҳ — паркларининг қиёфасида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади..

Ҳар йили эрта баҳорда шаҳарнинг бир неча мўътабар кишилари «Тошкентни боғ-роғларга айлантирайлик» деган мурожаатнома билан чиқишади.

Газеталарнинг биринчи бетида йирик ҳарфлар билан эълон қилинадиган бу чақириқни ўқиб, хайрият-е, деворгингиз келади.

Шундан кейин шаҳарга турли-туман манзарали дарахт, айниқса чинор кўчатлари ёғилиб кетади.

Кўп ўтмай корхоналар, ташкилотлар пландан ошириб кўчат ўтқазганликлари ҳақида ҳисобот берадилар. Уларнинг аксарига ташаккурномалар эълон қилинади, мукофотлар ажратилади.

Баъзи вақтли матбуот саҳифаларида бу кўчат ўтқазини ойлигига бош-қошлик қилиб турган кишиларнинг дезинформациядан иборат чиқишлари бошланади. Улар «Юнусободнинг чанги ўйнаб ётган ташландиқ ерларида боғ-роғлар яратдик» (бу жумлаларни обрўли бир газета саҳифасидан олдик) каби замини нобоп фактлар келтириб мақтанчоқлик қилишади. Аммо, ким қандай дарахт ўтқазганлиги билан ҳеч кимнинг иши йўқ! Кўчат эккан одам борки, ўзини шаҳарни боғ-роғга айлантираётган боғбон деб ўйлайди.

Ҳақиқатда шундайми?

Йўқ. Бу ерда катта чалкашлик бор! Энди бир нарсани аниқлаб олайлик. «Боғ» дегани нима ўзи?! «Боғ»нинг ўзбек тилидаги луғавий маъноси қуйидагича: «**Мевали дарахтлар билан банд бўлган ер майдони боғ дейилади.**»

Демак, бақатерак билан гилоснинг, қарағай билан ўрик дарахтининг фарқи бўлгани каби, тўқай билан боғнинг ҳам ер билан осмонча фарқи бор. Буларни ажрата билиш керак!

Бу ёғига энди ўзингиз хулоса чиқариб олаверинг. Эзгулик билан ҳамшаҳарларга қилинган мурожаатнома

қаерда-ю, унга амал қилиш қаерда. Аравани ким қаёққа тортяпти?

4. ҚУШЛАР ШАҲАРНИ ТАРК ЭТМОҚДА

Мен чинор умрига ҳавас қилмай қўйдим,
Нега ҳавас қилай унинг бутонига.
Қушлар ин қўймаса, яйрашолмаса,
Полапонларн-ла сайрашолмаса.
Соясида одам ёзмаса ҳордиқ,
Ҳаммадан аввало, ҳаммадан ортиқ
Чинор ўзин севса,
Еқласа ўзин.
Оғу ишлаб чиқиб
Сақласа ўзин.
Нега ҳавас қилай?!

Гулчеҳра Нуруллаева

Биз шаҳарга маълум даражада оройиш берувчи манзарали, айниқса ҳар тупи фалон сўм турадиган арча каби дарахтлар ўтқазилишига бутунлай қарши эмасмиз.

Табиатда меъёр деган нарса бор. Ана шунга амал қилмаслик оқибатида кўп нохушликлар келиб чиқиши ҳаммага аён.

Чунончи, сон-саноқсиз кўчалар бўйи ҳамда шаҳардаги минглаб гектар майдонни эгаллаб ётган дарахтларнинг кўпчилигини чинор ташкил этади. Бу дарахт азалдан бизнинг Ўрта Осиё шароитида одамлардан нарироқ, қадамжо ерларга экилган. Шаҳарларда эса турли-туман мева дарахтлари, хусусан ўрик кўпроқ ўстирилган. Ҳамюртимиз Мирзо Бобур ўзининг машҳур «Бобурнома»сида ҳар бир шаҳарга таъриф беришдан аввал унинг боғлари ҳақида гап юргизиши бежиз бўлмаган.

Хўш, нега ҳар қандай қурғоқчилик, ноқулай шарт-шароитга ҳам бардош бера оладиган умри «боқий» чинорлар шаҳарга экилмаган?! Бунинг асрлар оша синовдан ўтган сабаби бор, албатта.

Чинор ўздан заҳарли модда чиқариб туради. (Унчамунча касалликка чалинмаслиги, узоқ яшашининг боиси шундан!) Апрель, май ойларида у «гуллаган» пайтда чангидан азият чекадиган баъзи кишиларнинг қай аҳволга тушишини шифокорларимиз яхши билишади.

Яна чинорга қора қаргадан бўлак бирон қуш зоти яқин йўламайди.

Эндиликда Тошкент нисбатан шу дарахт билан тўлдириб юборилди. Кейинги ўн беш йилча муддат ичида меваларсиз яшаш манбаи қолмаган бир юз ўттиз хил паррандадан эллик тури шаҳарни тарк этди. Боғу парклардан булбулларнинг хониши эшитилмай қолди. Улар ўрнини ҳар бири қора бароқ мушукдай келадиган қарғаларнинг гала-говури эгаллади.

Мана, бир неча йилки, куз бошланиши билан сон-саноқсиз бу маҳлуқлар мўр-малахдай шаҳарга ёпирилиб келади. Бутун киш давоми ҳам гала-гала бўлиб чинордан-чинорга учиб юради. Улар дастидан қочиб қутулиш қийин. Тротуарлар, майдонлар усти ахлатга тўлиб кетади.

Тошкентлик кекса орнитолог олим Р. Н. Мекленбурцевнинг таъкидлашига қараганда ҳозир шаҳарга учиб келаётган қора қарғаларнинг сони бир миллиондан ошибди. Эндиликда улардан қутулиш йўллари изланаётганмиш. Тошкент Давлат Университетининг биология факультетидан ёш бир олим қарғаларга қарши «хуркитгич» ихтиро этиб, шаҳар советига тақдим қилибди.

Кулгили, шу билан бирга ачинарли ҳол!

5. БАҲОНА ЭМАС, ИМКОНИАТ ҚИДИРМОҚ КЕРАК

Ўзимиздаги Закарпатье боғ шаҳарларида бўлганман... Кўрганларимдан оддийгина бир мисолни айтиб бера қолай; ёз — пишиқчилик палласи эди. Тошкентда шафтолининг нархи отасининг баҳосида... Икки кундан кейин Венгрияда бўлдим. Кўча бўйларида шафтолилар фарқ пишиб ётибди. Хоҳлаган одам тўкилганларини олиб еркан ёки йўллар бўйидаги махсус яшиқларга солиб кетаркан. «Шаҳарда шунчалик мева дарахти ўтқазса бўларкан-ку», деган фикр ҳаёлимдан ўтди-ю, Тошкентимизнинг бир пайтлардаги Инжиқобод боғлари кўз ўнгимда гавдаланди. Ёшлигимиз ўша мевазорлар ичида ўтган. Ҳозир эса шаҳримизда бундоқ номини айтиб мақтагудай боғ қолмади. Болаларимизнинг ёшлиги гиштин деворлар, бетон уйлар орасида ўтмоқда. Ҳайронман, бу ҳол қачонгача давом этаркин.

*Шукур Бурҳонов,
СССР халқ артисти*

Соҳибкор олимларимиз ҳиммат кўрсатиб боғдорчиликда сермахсул турли гибрид мева дарахтлари яратиб беришди, шаҳарларни эса «илмий ёндошилган» манзарали дарахтларга тўлдириб юборишди.

Буёғига энди катта магистрал, парк ва хиёбонларбоп мева кўчатлари етиштириш хусусида ўйласалар ёмон бўлмасди. Ахир манзарали дарахтнинг қайси турини шаҳарга экиш мумкин ёки мумкин эмаслиги ҳақида катта-катта илмий муассаса ходимлари бош қотираётган бир пайтда, нега энди мевали дарахт ҳақида ўйлаш мумкин эмас!

— Мумкин. Қисман бу масалага ҳам эътибор бериляпти,— дейди Ўрта Осиё Ўрмон хўжалиги илмий текшириш институти директори ўртоқ В. А. Абдураззоқов,— масалан, бир неча километрга чўзилиб кетган шаҳар ичкарасидаги ва атрофидаги магистрал йўллар четига ёппасига чинор, манзарали дарахтлар экавериш шарт эмас. Ёнғоқ билан чинорни, қайрағоч билан беҳини ора-латма қилиб экилса бўлади. Улар ўрталиғида гилос ҳам, ўрик ҳам ўсавериши мумкин! Бу Шрейдер номли боғдорчилик илмий-текшириш институти далаларида синовдан ўтказилди, кутилганидан ҳам яъло натижаларга эришилди. Бироқ негадир бу тажриба боғ ичкарасида қолиб кетмоқда.

Хўш, шаҳар билан илмий-текшириш институти боғи ўртасидаги деворни ким қулатиши керак? Тажрибакор олимларми ёки шаҳар раҳбарларими?!

Энди шу ерда олимларимиз фикрларига қўшимча қилмоқчимиз. Шаҳар атроф йўл бўйларига фақат ёнғоғу беҳи экиш билан иш битмаса керак. Бошқа қатор имкониятлар ҳам бор.

Масалан, ҳеч иккиланиб ўтирмай экса бўлаверадиган ўрикни олиб кўрайлик.

Дарвоқе, Тошкент бир вақтлар «мингўрик» номи билан аталган, шаҳарда ўрик дарахтлари яхши ўсган деб юқорида таъкидлаб ўтгандик. Бунга тағин мисол тариқасида Чилонзор, Чўпонота боғларини эслатиш мумкин.

Аммо... «Ҳозирги пайтда нега ўрик экилмайди?» деб улгурмасингиздан оғзингизга урадиган мутасадди кишилар анчагина топилади. Сийқаси чиқиб кетган, ишлатилавериб кўпчиликнинг қулоғига қуйиб бўлинган баҳоналарни олдингизга гиштдан териб ташлашади:

«БИРИНЧИДАН,— дейишади улар,— мева пишиб

(айниқса ўрик) тагига тўкилса, шаҳар санитария ҳолатини бузади.

ИҚКИНЧИДАН: Мевали дарахтлар меҳнатталаб бўлади. Уларга доим қараб туриш керак».

Мана шу хил баҳоналарни рўкач қиладиган кишиларга айтадиган жавобимиз қуйидагича:

БИРИНЧИДАН: бу гап айрим маҳалла кўчаларида тасодифан экилиб қолган хашаки ўрикнинг палағда мевасини босиб олиб, бурнини жийириб ўтадиганлардан чиққан бўлса ажаб эмас. Чунки, ўша тоифадаги одамлар, она табиат яратиб қўйган беками кўст китобни ўзлари нотўғри варақлаб қўядилар-да, кейин ундан нолиб, айюҳаннос солиб юрадилар... Бизда ўрикнинг турлари кўп. Айниқса унинг «Субхон» нави шундай шаҳар-бопки, бўйдорлигу салобатдан манман деган чинор билан беллаша олади. «Субхон» ўригининг эрта баҳорда чамандай бўлиб очилиб ётиши, ёзда йирик меваларининг лаълиранг бўлиб қизариши, унча-мунча шамолга тўкилавермай кўзни ўйнатиши... ва ниҳоят кузда Пушп деган Гулдарахтига ўхшаб баргларининг шафақдай ёниб туриши қайси одам юрагини тўлқинлантириб юбормайди дейсиз!

Наҳотки, шаҳар хиёбонларига мана шу гўзаллик ярашмаса!

Тасаввур қилиб кўринг: пойтахтимизнинг Бош майдонининг тўрт томонида тўрт туп ўрик қийғос очилиб ётибди... Кўриб, ким завқланмайди!

ИҚКИНЧИДАН: «Ишлашни хоҳлаган имконият қидиради, хоҳламаган баҳона қидиради», деган ажойиб гап бор. Ажабки Шаҳар Ободонлаштириш Бош Бошқармасидаги ҳамма ходимлар «меҳнатталаб» ишларни қиялаб ўтиб, осонига югурадиган бўлиб қолишган бўлса! Ахир оддий деҳқон ҳам меҳнатдан қочиб, ўз ерини бегона ўтларга бостириб юбормайди, йил — ўн икки ой пешона тери тўкиб, дур ундиради-ку!

6. ЕРИМИЗ ҚАНЧАЛАР САХИЙ...

Устоз Абдулла Қаҳҳор айтган гап яхши эсимда қолган. Ўшанда у киши Дўрмондаги ўз боғида саккиз навдасида саккиз тур мева пишиб турган бир туп шафтоли дарахтига қараб шундай деганди: «Еримиз қанчалар сахий. Кузда деҳқон кетмонини далада қолдирса, баҳорда унинг дастасида гунча пайдо бўлади. Кузда мева узиб олади».

Бу образли гапда жон бор. Еримиз шунчалар танти, саҳий. Озгина меҳнат қилиб, тер тўкилса бўлгани, дур унади. Арзимас муддат ичида меҳнатингиз самарасини кўрасиз.

Одамлар эса юз йилда бир маротаба ғунча ёзадиган кактусни парваришлаб, гуллайдиган даврини умид билан кутишади.

Ери абадий музлик бўлган шаҳарларда боғдорчилик қилаётган кишилар ҳақида марказий матбуот саҳифаларида ўқиб қолдим. Совуқ иқлимли бундай жойларда мевали дарахт, хусусан олма вояга етиб, нишона кўрсатиши учун ўн-ўн беш йилдан зиёд муддат керак экан. Шунга қарамай, ўша шаҳар кишилари эзгуликка қўл уриб, боғбонликни касб қилибдилар. Тасанно айтмай бўладими! Шаҳар раҳбарлари уларни рағбатлантирувчи бир неча тадбирларни амалга оширибди.

...Республикамизнинг Марғилон шаҳри кўчаларида амалга оширилаётган ишлар ҳам таҳсинга сазовордир.

— Боғкўчалар шаҳар кўрки бўлиши керак. Шунинг учун ўз ҳовлиси олдида кичкина боғ яратган соҳибкор боғбон ҳамшаҳарларимизни биз доим бошқаларга ўрناк қилиб кўрсатамиз. Ҳатто улар учун махсус ҳурмат тахтаси ҳам ташкил этдик,— дейди Марғилон шаҳар ижроия комитети раиси Дониёр Ҳақимович Нурматов.

Ҳамманинг нигоҳи тушиб турган бизнинг Тошкентда эса бутунлай тескариси. Эшиги ёнига мевали дарахт экиб қўйиб, боши ғавгодан чиқмай келаётган кўпгина кишиларни биламан.

— Мана шу дарахт учун ҳар йили баҳор ва кузда ижрокомдан келиб жанжаллашиб кетишади. Акт тузишади, маъмурий чора кўрамиз деб қўрқитишади. — дейди эски танишим, оддий ишчи Ҳақимжон ака Охунов йўл бўйида беозоргина ўсиб турган икки туп мевали дарахтни кўрсатиб.

Мен бу одамни эски танишим дедим. Умуман Ҳақимжон аканинг дарвозаси ёнидан ўтган йўловчилар борки, албатта таниса керак. Чунки у киши катта магистрал кўчанинг ғавжум йўлаги бўйига бежиримгина «дам олиш бекати» барпо этиб қўйган. Шундоқ ўтирган жойингизда олтиндай товланувчи узум бошлари, серхосил олма шохлари осилиб ётади. Скамейка ёнидаги жўмракни бураб, муздай сув ичишингиз, салқинда бир лаҳза ҳорлиқ чиқаришингиз мумкин.

Негадир шаҳарнинг оддий граждан ишчисининг мана шу ҳавас, иштиёқ билан қилинган эзгулик иши Бошқармадаги баъзи одамларнинг ғашини келтираркан.

Улар дапқир-дапқир ғазаби жунбишга келиб, жанжал кўтариб туришаркан!

Ҳа, шаҳар бошқармасида гапи бошқа-ю, иши бошқа ўртоқлардан ташқари ўзимиз экмаймиз, эктиришга қўймаймиз, дейдиган ходимлар ҳам борга ўхшайди.

Сохта «боғлар» яратишга чек қўйиш пайти келди. Ҳар йили эрта баҳорда тантана билан шаҳарга экиладиган бир миллион саксон минг туп манзарали дарахт ва буталар эгаллайдиган майдоннинг бир бўлагини инсоф билан мевали ниҳолларга ажратиб бермоқ керак.

Миришкор боғбонларимизнинг хомчўтларига қараганда, агар минг гектар ерга олма, ўрик ёки нок дарахти экилса, тўрт-беш йилдан сўнг ўша ердан кам деганда 90 000 тонна ҳосил йиғиб олиш мумкин экан. Бу икки миллион шаҳар аҳолисининг ҳар бирига қирқ беш килограммдан мева тўғри келади демакдир. Ваҳоланки, территориясининг катталиги жиҳатидан Иттифоқда Москвадан кейин иккинчи ўринда турувчи Тошкентнинг 26 000 гектар еридан 8000 гектарини турли-туман манзарали дарахт ва буталардан иборат ҳосил бермас «боғлар» эгаллаб ётибди.

Шундай экан, шаҳарда мевали дарахтларни ўстиришдай хайрли ишга тўғаноқ бўладиган ҳар қандай баҳоналар пайини қирқиш вақти келди. Токи шаҳарда боғдорчилик билан ободончилик бир-бирини тўлдирсин. Чунончи, партия, ҳукуматимиз ўртага ташлаган Озиқ-овқат программасини ҳал этишда, табиат мутаносиблигини сақлашда ҳеч ким четда қолмаслиги керак.

Шаҳарда нима кўп, «бош-бош»дан бошланувчи муассасалар кўп. Шулар қаторида ҳақиқий миришкор деҳқон — «Шаҳарнинг бош боғбони» раҳбарлик қиладиган бир идора таъсис этилса, нур устига аъло нур бўларди.

Шунда шаҳардаги «ҳар бир туп мевали дарахт тақдирин билан ҳисоблашиш» қонун тусига кирса ажаб эмас!

7. ЯХШИДАН... БОҒ ҚОЛАДИ

Энди юқорида шаънларига андак тил текизиб ўтган ўртоқларга айтadиган икки оғиз «шоирона» сўзимиз бор: ҳар баҳорда бир донадан мева ниҳоли олиб, шаҳарнинг қоқ ўртасига ўтқазинг. Сўнг орадан ўн йил эмас, икки-уч йил ўтди деб фараз қилинг.

Ана ўша дарахт остида ўтирибсиз. Шаҳар узра са-

рин ел құзғалиб, бир дона оқ ўрик ёнингизга тушади.
Уни шундоқ қаршингизда оқиб турган ариқнинг зилол
сувида чайинг-да, енг! Қандай маза! Бу қадар ширин
мевани умрингизда биринчи бор татиган бўласиз.

Бу хаёлот эмас, муҳтарам меъморлар!

Бу бор гап, ҳурматли қурувчилар!

Еримиз ана шундай сахий ва танги, ўртоқ ободон-
лаштириш раҳбарлари!

Унга ишонинг! Ахир халқимизнинг «Яхшидан боғ...
қолади» деган ҳикматли сўзи бор-ку!

Шокирали Нуралиев

ҚУРИЛИШДА НИМА ГАП?

Муаммо очерк

1. ҚУРУВЧИ КҮП БҮЛГАЧ...

Кузатиш жараёнида дастлаб эътиборимизни тортган нарса шу бўлди: қуриш билан фақат бир министрлик — қурилиш министрлиги шуғулланаётгани йўқ. Аксарият министрликнинг ўз қурилиш ташкилоти бор. Бу ташкилотлар тор доирада ихтисослаштирилган. Масалан, йўл қурувчи, кўприк қурувчи, тегирмон қурувчи, канал қурувчи. Яна: совхозларга хизмат қилувчи, колхозларга хизмат қилувчи, аҳолига хизмат қилувчи... Бундай эгаллик ва ихтисослаштириш қурилиш ташкилотлари сонини ниҳоятда кўпайтириб юборган. Ҳозир ҳар бир районда камида 10 та ташкилот (бошқарма, колонна, участка, комбинат, бўлим) санаш мумкин. Мисол учун Фарғона областининг Фрунзе районида улар 14 та. Область бўйича эса саноғига етиш қийин. Биз 300 тагача санадик. Бунча идорани сақлаб туриш оз чиқим билан бўлмайди.

Энди бошқарувга келсак, масалан, район халқ маориф бўлими район ижроия комитетининг бўлими ҳисобланади. Фақат шу районга хизмат қилади. Тармоқ бўйича эса тегишли министрликка бўйсунди. Бу тармоқ — территориал бошқарув, деб аталади. Қурилиш соҳасида ана шу ҳолни кўрмайсиз. Табиийки, ҳар бир министрлик ўз ташкилотини ўзи бошқаради. Территорияда эса бу ташкилотларнинг кўпчилигини ҳеч ким бошқармайди. Чунки улар бевосита район ижроия комитетининг ташкилоти ҳисобланмайдилар. Бир пайтнинг ўзида бир неча районга, ҳатто областга хизмат қиладилар.

Лойиҳалаш ташкилотлари тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин. Аксарият министрликнинг ўз лойиҳалаш институти бор. Бу институтларнинг жойларда филиаллари, бўлимлари бор. Институт, филиал, бўлим, бюро, группа шу қадар кўпки, Қўқон шаҳрининг ўзида 9 та.

Лойиҳалаш ва қуришдаги бу ҳолат идоравий харажатларни ниҳоятда кўпайтириб юборишдан ташқари

қуйидагича оқибатларни ҳам келтириб чиқаряпти. Аввал қурилиш соҳасидаги оқибатларни кўрайлик.

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК. МАҲКАМАЧИЛИК

Совхоз директори канал ниҳоятда зарурлигини, бироқ қурилиш-монтаж бошқармаси ишни чўзаётганини айтиб, район партия комитетининг биринчи секретарига арз қилади. Секретарь бошқарма бошлиғини чақиртиради. «Идорангиз шу ерда, партия учётингиз шу ерда. Шу ернинг сувини ичасиз, тузини тотасиз. Аввал шу ерга, бу ердан ортсангиз, кейин бошқа районга хизмат кўрсатишингиз керак»,— дейди. Бошқарма бошлиғи икки ўт орасида қолади. Секретарь канал қуришни тезлатасан, деса, ўзининг «юқори»си, қўшни райондаги мактаб қурилишини тезлатасан, деяпти. Сабаби, қўшни райондагилар унга, ташкилотингиз бизга панжа орасидан қараяпти, деб арз қилишган. Агар сиз ҳам шундай қарасангиз, сиздан юқорироққа чиқамиз, деб шарт қўйишган.

Қўшни районга панжа орасидан қараётган киши аслида секретарь. Бироқ мен секретарни яхши танимайман. Унда маҳаллийчилик касали йўқ. Маълумки, маҳаллийчилик масалага давлат нуқтаи назаридан қарай билмасликдан туғилади. У бундай «қарай билиш» фазилатига эга. Эга-ю, ҳозир бориб турган маҳаллийчилик қиляпти. Нега? Холис бўлишимиз керак. Дунёқара-шнинг чекланганлигидан эмас, балки қўшнисини нима қураётганини, нима учун қураётганини ва нега шошаётганини, давлат нуқтаи назаридан қайси бирининг объекти муҳимроқ эканини билмаслигидан, шу топда билиш имкониятига эга ҳам эмаслигидан шундай қиляпти. Лекин барибир маҳаллийчилик қиляпти.

Кўриб турибсизки, бундай шароитда қурувчилар маҳаллийчиликка ҳар нафасда дуч келишлари мумкин. Район раҳбарлари эса ҳар нафасда маҳкамачиликка дуч келдилар. Айтайлик, муҳим бир объектнинг битиши бир машина тахтага қараб қолди. Тахта йўқ. Аслида-ку, йўқ эмас, бор. Райондаги ташкилотларнинг бирида бўлмаса иккинчисидан топилади. Лекин ташкилот бошлиғи беришга оғринади. Ишга райком секретари ёки райижроком раиси аралашини керак. У аввал тахта қайси ташкилотда борлигини аниқлаши, кейин ташкилот бошлиғини тахта беришга кўндириши лозим. Кўнса-ку, хўп-хўп, кўнмаса-чи, эртага ўзимизга ҳам ҳаводек зарур, ил-

тимос, «главка»миз билан гаплашинг, деб туриб олсачи?

Хуллас, ҳар хил оворагарчиликлар, илтимослар, дилсиёҳликларни ҳам қўяверинг, энг ёмони — бундай шароитда районлар ҳар жиҳатдан мустақил иқтисодий-ташкилий бўгин бўлолмай қоляптилар. Маҳаллий раҳбар органлар қурувчи ташкилотлар ишини лозим даражада назорат қилишолмаяпти. Ўз навбатида уларга лозим даражада ёрдам ҳам беришолмаяпти.

Тўғри, ҳозир районларда агросаноат бирлашмалари тузилган. Қурилиш ташкилотлари ҳам бу бирлашмаларга аъзо бўлиб киришган. Шунга қарамай, уларни бошқариш, фаолиятларини мувофиқлаштириш осонлашгани йўқ. Чунки ташкилотлар юридик мустақилликни ўзларида сақлаб қолишган.

УМУМИЙ ҚОЛОҚЛИК

Бир-бирдан мустақил ташкилотларнинг ниҳоятда кўплиги, хоҳ истанг, хоҳ истаманг, фондларнинг сочилиб, майдалашиб кетишига ҳам сабаб бўляпти. Фонд кичик бўлгач, ташкилотлар ўзларининг моддий-техникавий базаларини жадал ўсиб бораётган катта талабларга мувофиқлаштиролмай қоляптилар.

Фрунзе районидаги совхозлараро коммунал қурилиш хизмати кўрсатиш комбинатини мисолга олайлик. Дуруст, у ўзига асфальт заводи қуриб олган. Аммо завод чиқарган ҳамма маҳсулотни реализация қилишга ўзининг кучи етмайди. Чунки асфальтлашда деярли ҳамма жараён қўлда бажарилади: асфальт-шағал ёядиган, ёйилган асфальтни шиббалайдиган машиналар йўқ. Сотиб олишга пули ҳам йўқ. Завод қурилишига сарфлаб бўлинган. Харидорини кутиб турган тайёр машина ҳам йўқ. Машина олиши керак бўлган бунақа майда ташкилот кўп. Машина чиқарадиган завод эса санокли.

Шундай сабабларга кўра комбинат моддий-техникавий базасини ривожлантиролмайди. Худди шундай сабабга кўра бошқа ташкилотлар ҳам ривожланмайди. Натижада умумий қолоқлик юзага келади. Моддий-техникавий қолоқлик эндиликда яққол сезилмоқда. Агар қурилиш министрликлари, қурилиш трестларининг социалистик мажбуриятлари билан танишсангиз, меҳнат унумдорлигини ошириш масаласига ниҳоятда эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишаётганини, «мажбурият

олдингми — олдим» қабилда иш кўришаётганини, яъни унумдорликни пландагига нисбатан бор-йўғи 0,1—0,2 процент оширишни кўзда тутишаётганини кўрасиз. Яқун пайтида эса, мажбурият у ёқда турсин, планни ҳам бажаришмаганига гувоҳ бўласиз.

Энди лойиҳалаш ташкилотларининг кўплиги, идоравий тарқоқлиги қандай оқибатларни келтириб чиқараётганини кўрайлик.

Маълумки, лойиҳачи фақат объектнинг лойиҳасини чизмайди, балки орзу-умидларимизни ҳам ифодалайди. Биз унга, яшашимиз учун қулай уй-жойлар, ишлашимиз учун қулай корхоналар керак, деймиз. Лойиҳачи худди ана шуларни ижод қилади. Қурувчи у айтганидек қуришга мажбур.

Шундайку-я, лекин амалдаги вазиятда лойиҳачи орзу-умидларимизнинг чинакам ифодачиси бўлолмай қоляпти. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун қуйидаги манзарани кўздан кечиришнинг ўзи кифоя.

ЯНГИ КОМПЛЕКСДАГИ МАНЗАРА

Фрунзе районидаги «Данғара» бўрдоқчилик базасига янги чорвачилик комплекси қуриб берилганига бир йил бўлди. Чорвадорлар бир йил ишлаш жараёнида сезишдики, комплексдаги кўп нарса улар кутганчалик бўлмапти. Учта нарса уларни, айниқса, қийнапти.

Биринчиси — бўрдоқчилар боғлаб боқиладиган молхонани гўнгдан тозалаш системаси. Системанинг ишлаш принципи қуйидагича: лента гўнгни суриб, ҳовузга олиб боради. Ҳовузда гўнг сув билан обдон аралаштирилади. Насос аралашмани сўриб, чор атрофи бетонлаштирилган гўнгхонага чиқариб ташлайди. Агар молларнинг тагига қуруқлик солинса-чи? Иш тўхтайдди. Қуруқлик сувга аралашини учун ортиқча вақт кетади, ортиқча сув кетади. Ортиқча нарсани сўришга насос улгурмайди. Пировард-натижа шуки, қорамоллар шилтада ётипти. Келган комиссия куйиб-пишиб чорвадорларга дакки беради. Чорвадорлар куйиб-пишиб комиссияга аҳволни тушунтиришади. Аҳвол ўзгармайди.

Бу аҳволнинг деҳқонга ёқмайдиган томони ҳам бор. Насос сўрадиган даражада суюлган гўнг қуриб, то ерга солса бўладиган ҳолга етгунича деҳқон йиллаб кутинишга тўғри келади. Қолаверса, сув ўзи ҳаводек зарур бўлиб

турган ҳозирги пайтда уни аввал гўнгни суюлтиришга сарфлаб, кейин эса гўнгнинг қуришини кутиб ўтириш... бу канақаси бўлди?

Иккинчиси — электр суғорғичлар. Бундай суғорғичлар аслида бузоқларни суғоришга мўлжалланган; сувхонаси тор, ўзи нозик. Бу ерда эса бузоқлар эмас, новвослар боқилади. Сувхонаси тор, ўзи нозик нарсани новвослар ҳадеганда бузаверди. Чорвадорлар суғорғичларни ремонт қилдира-қилдира зеркишди. Ниҳоят, яна ўша — қўлбола бетон охурларни афзал кўришди. Жами неча минг сўм турадиган электр суғорғичлар эса аллақачон темир-терсакка айланди.

Учинчиси — новвослар группа ҳолда боқиладиган молхоналарни гўнгдан тозалаш. Бу ерда ишни «система» билан эмас, сал оддийроқ усулда — механизмлар билан бажариш кўзда тутилган. Яъни сургучли трактор гўнгни суриб, ташқарига олиб чиқади. Кейин юклагичли трактор уни прицепга юклаб беради. Таърифлаганда гўё иш тўла механизациялашгандек туюлади. Аслида-чи? Чала механизациялашган. Бунда қўл меҳнатига кўп ўрин қолади. Трактор охур, девор ёнларидаги, бурчаклардаги гўнгни суролмайди. Қўл билан суриш керак. Қолаверса, трактор оз гўнгни ҳам суролмайди. Бетонни кўчириб юбориши мумкин. Гўнг кўпайишини кутиш керак. Бу — комиссияга ёқмайди. Зоогигиенага тўғри келмайди. Комиссия, тозала, дейди. Талаб қилинган, қўлда тозалашга мажбурсан. Комиссия келмас, новвослар ойлаб шилтада ётади.

Хўш, лойиҳачи ўртоғимиз бизнинг орзу-умидларимизни ифодаламапти-ку?! Танг қолдирадиган жойи яна шундаки, қўшни районда бир неча йил аввал худди шундай типовой лойиҳа бўйича худди шундай комплекс лойиҳаланган, қурилган. Худди шундай хатоларга йўл қўйилган. Можаро бўлган. Кейин буюртмачи йўқ ердан маблағ топиб, ўша қисмларни қайта қурдирган. Шунингдек, деҳқонга маъқул тушадиган ҳолга ҳам келтирган. Насос ўрнига транспортёр («ТСН») қўйдирган. Натижада сувга, гўнгхонага энди ҳожат қолмаган. Лента суриб келган гўнгни транспортёр бирйўла прицепга юклаб бераверади. Деҳқон олиб кетиб, кўмиб, чиритиб, ерига солаверади. Нега энди ҳаёт киритган бу тузатиш ҳануз лойиҳада ўз ифодасини топгани йўқ?

Бу — юридик жиҳатдан мустақил лойиҳалаш ташкилотлари кўплигининг оқибатидир; нариги ташкилотда бўлган воқеадан бериги ташкилот беҳабар.

Тўғри, хабардор бўлиши ҳам мумкин. Лекин бу, албатта, норасмий хабардорлик бўлади. Лозим даражада масъулият юкламайди. Ҳаёт тузатишини лойиҳада ифодалаш эса унча-мунча масъулият билан бўладиган иш эмас. Катта масъулият, ундан ташқари, каттагина материал-маблағ ҳам талаб қилади. Ҳаёт тузатишини ифодалаш дегани типозой лойиҳадан четга чиқиши демакдир. Четга чиқиш учун бош қотириш керак. Ҳаётнинг тузатишини ўрганиш учун ўша комплексга ёки тузатиш рационализаторлик таклифи асосида расмийлаштирилган бўлса, таклиф ҳужжатлари сақланаётган идорага бориш керак. Бунга ва чиқимга ташкилотнинг рози бўлиши ҳам керак. Хуллас, аввал экспертизачи, ҳаёт тузатишини ифодалайсан, деб қаттиқ туриб олса, кейин ташкилот шарт-шароит яратиб берса, сўнг лойиҳачи ифодалайди. Бироқ экспертизачи ҳам бу тузатишдан ё хабардор, ёки хабардор эмас.

Уқувчи таажжубланиши мумкин:

— Наҳотки экспертизачи ҳам беҳабар қолса?! Ахир, у хабардор бўлишга, лойиҳалардаги қусурларни барта-раф этишга бевосита даъват этилган-ку?!

Даъват этилгану, лекин амалдаги тартибда беҳабар қолиши ҳеч гап эмас-да. Гап шундаки, экспертизачи ҳам ниҳоятда кўп ва бир-биридан мустақил. Буюртмачи мурожаат қилган ҳар бир лойиҳалаш ташкилоти экспертизачи бўлиши мумкин. Лойиҳани буюртмачи ташкилотнинг ўзидаги кенгаш текширса ҳам бўлади. Экспертиза ташкилотларининг кўпчилиги, кенгаш аъзоларининг эса тез-тез алмашиб туриши ва лойиҳа масалаларида старли профессионал малакага эга бўлмасликлари ишга салбий таъсир ўтказмай қолмайди.

Экспертизачи ҳаёт тузатишларидан беҳабар бўлса қандай ҳол юз бериши изоҳсиз ҳам тушунарли, албатта. Лекин, хўш, хабардор бўлса-чи? Унда нима бўлади? Лойиҳа қусурдан халос этиладими? Йўқ. Кўпинча экспертизачи билан лойиҳачи ташкилот ўртасида қуйидагича можаро бўлади:

— Биз типовой лойиҳага асосланганмиз,— дейди лойиҳачи. — Типовой лойиҳани биласизми қимлар чизган? Илмий-тадқиқот институтлари! Демак, улар хато қилишипти-да. Йўқ, бу ерда бироқ-бир англашилмовчилик бўлгандир. Чорвадорлар системадан фойдаланиш

технологиясига тўла амал қилмаган бўлишса керак.

Хуллас, лойиҳачи экспертизачининг таклифини ҳисобга олишдан бўйин товлайди. Ниҳоят, экспертизачи рози бўлса, ана, топшираверинг, бизга барибир, дейди.

Шундай қилиб, иш буюртмачининг ўзига боғлиқ бўлиб қолади. Бироқ буюртмачи ҳам ҳаёт тузатишидан ё хабардор, ёки хабардор эмас. Мабодо хабардор бўлган тақдирда ҳам қўлидан нима келади? Тўғри, лойиҳадан воз кечиши мумкин. Лекин бу қурилишдан воз кечиш-ку. Ёки, объектни бошқа лойиҳачига лойиҳалатиши мумкин. Лекин бу — қурилишни, ким билсин неча йил, орқага суриш-ку. Унга эса объект ниҳоятда зарур.

Шундай қилиб, буюртмачи кўзини чирт юмиб туриб имзони чекади, лойиҳани қабул қилиб олади. Қарабсизки, лойиҳа қурувчининг қўлида турипти. Қарабсизки, янги комплекс битиб ҳам турипти. Биз юқорида кўздан кечирган манзара тахминан шундай содир бўлган эди.

Лойиҳалаш ташкилотларининг кўплиги, идоравий тарқоқлиги фақат буюртмачиларга эмас, балки лойиҳачиларнинг ўзларига ҳам кўп ташвиш туғдирипти. Бир мисол: «Узгипросельхоз» институти қишлоқ хўжалик министрлигига қарашли. Бинобарин, асосан совхозларнинг буюртмаларини лойиҳалаш керак. Бироқ институтнинг Қўқон бўлими ташкил этилганига анча йил бўлиб қолганига қарамай ҳали бирор марта ҳам Фарғона область қишлоқ хўжалик бошқармасидан буюртма ололгани йўқ. Бошқарма унга ҳеч иш бермайди денг. Нега? Эҳтимол бўлим ёмон ишлар? Йўқ, гап бунда эмас. Гап шундаки, бўлим Қўқон шаҳрида жойлашган. У Фарғона водийсидаги уч областга хизмат кўрсатишга мўлжалланган. Қўқон ҳар уччаласи учун ҳам қулай жой — ўрталик. Бироқ бу қулайлик бошқармани қаноатлантирмаяпти. Унинг учун бу қулайликдан ҳам қулайроқ имконият бор. Ўзи билан бир жойда — Фарғона шаҳрида «Узмежколхозпроект»нинг, «Узгипросельстрой»нинг филиаллари турипти. Бошқарма буюртмаларини ана ўшаларга беради. Шундай қилиб, Қўқондаги бўлим иш тополмай ҳалак, Фарғонадаги филиаллар буюртмаларни вақтида бажаролмай ҳалак.

Қурувчи ва лойиҳаловчи ташкилотларнинг кўплиги, идоравий тарқоқлиги ана шундай оқибатларни келтириб чиқармоқда. Бунда, оғир юклар билан қурувчи ва лойиҳачилар тезкор замонга стиб юролмасликлари, юксак талаб-эҳтиёжларимизни қондирилмасликлари табиий. Нима қилиш керак?

2. ТОР ДОИРА — ТОР

Муаммони бартараф этиш учун аввал у қандай пайдо бўлганини билиш керак. Хўш, бир-биридан мустақил қурувчи, лойиҳаловчи ташкилот нега бу қадар кўпайиб кетган эди? Тор доирада ихтисослаштириш туфайлими? Ҳа, шу туфайли. Лекин нега тор доирада ихтисослаштирилган эди? Бу ташкилий соҳада йўл қўйилган бирон-бир хатонинг оқибатимиди? Йўқ.

ЕМОНЛАШГА ШОШМАЙЛИК

Қурувчи, лойиҳаловчи ташкилотларни тор доирада ихтисослаштириш бирон-бир кишининг хоҳиш-истагига кўра бўлмаган, балки шундай қилишни турмушнинг ўзи тақозо этган эди. Биласизки, яқин ўтмишда мамлакатимиз халқ хўжалигининг тармоқлари ривожланиш даражасига кўра бир-биридан фарқ қилар, уларни тенглаштириш, бунинг учун у ёки бу тармоқни нисбатан тезроқ ривожлантириш лозим бўлиб қолган эди. Бироқ қурувчи ташкилотлар бу талабга жавоб беришолмасди. Сабаби: моддий-техникавий базаси кучсиз, қолаверса, мураккаб вазифаларни бажаришга бошчилик қила оладиган мутахассис кадрлар танқис эди. Айтайлик, райондаги қурувчи ташкилот оддий турар-жой биносини қуравериши мумкину, аммо янги ерларни ўзлаштириш, суғориш иншоотларини қуришга ожизлик қиларди. Саноат комплексининг корпусини қуравериши мумкину, аммо корпуснинг ускуналарини монтаж қилишга қийналарди. Бундай шароитда қурилиш ишининг маълум бир соҳасига ёки халқ хўжалигининг маълум бир тармоғига ихтисослашган, қаерда тегишли иш бўлса ўша ерга бориб хизмат қиладиган колонналар ташкил этиш зарурати туғилган ва ташкил этилган эди. Аксарият колонналарнинг олдига «кўчма» деган сўз қўшиб айтилиши шундан эди.

Орадан йиллар ўтди. Қўрилган чора-тадбирлар туфайли халқ хўжалиги тармоқларининг ривожи тенглашди. Шунга боғлиқ равишда талаблар ҳам ўзгарди. Энди у ёки бу тармоқни эмас, балки барча тармоқни бирдек, яъни комплекс ривожлантириш, иқтисодий тадбирлар билан социал тадбирларни бир-бирига боғлиқ ҳолда амалга ошириш талаб қилинмоқда.

Ўтган муддат ичида қурувчи ташкилотларнинг ўзида ҳам катта ўзгаришлар юз берди. Биринчидан, ҳар бир ихтисослашган қурувчи ташкилотнинг моддий-техника вий базаси кучайди. Шундай даражада кучайдики, энди кўчиб юриш ўрнига қарийб барча районга биттадан колонна ёки участка очиб қўйиш имкониятига эга бўлиб қолди. Очиб қўйди ҳам. Иккинчидан, олий ва ўрта махсус маълумотли раҳбар, мутахассис кадрлар, юқори малакали, шунингдек, бир неча касбли ишчилар кўпайди. Халқ хўжалигининг талаб-эҳтиёжларида, қурилиш ташкилотларининг ички жиҳатларида юз берган бу ўзгаришларни ҳисобга олиш керакми? Керак. Керагу, аммо ҳали ҳисобга олганимиз йўқ. Ўзгаришлар ҳисобга олинмагач...

НОМИ БОШҚА, ИШИ БОШҚА

Ҳозир қурилиш ташкилотларининг, фаолиятига назар ташласангиз, аксариятининг номи бошқа, иши бошқа бўлиб қолганини кўрасиз. Масалан, фақат колхозларга хизмат қилиши керак бўлган ташкилот совхозларга ҳам, ҳатто шаҳардаги идора ва корхоналарга ҳам хизмат қилаверади. Фақат канал қурилиши, бетонлаштириши керак бўлган ташкилот кўприк ҳам қураверади. Мактаб, магазин, ҳатто тўқувчилик комбинати ҳам қураверади. Бу ниманинг аломати? Баъзилар ўйлашаётганидек, интизомсизликнинг аломатими? Йўқ. Бу — тор доирада ихтисослашиш энди торлик қилиб қолганининг, ихтисослаштириш чегаралари аслини олганда формал чегаралар бўлиб қолганининг, ҳар бир ташкилот ўзича, имкони етганича комплекслашишга тиришаётганининг аломати. Комплекслашишни эса моддий манфаатдорлик, қолаверса, қурилиш ишининг ўз хусусияти тақозо этади.

Маълумки, тор доирада ихтисослашиш албатта шерикчиликни — бош пудратчи, ёрдамчи пудратчи бўлиб ишлашни келтириб чиқаради. Ҳар бири ўзича мустақил бўлган бу ташкилотларнинг иш шароитлари, манфаатмақсадлари эса, табиийки, ҳар доим ҳам бир-бирига мос келавермайди. Айтайлик, бош пудратчи объектни тезроқ фойдаланишга топширишга шошади. Бироқ ёрдамчи пудратчи имиллайди. Унинг бошқа жойда ҳам объектни бор. У ўша объектга зўр берапти. Ёки ёрдамчи пудратчига иш fronti керак, бироқ бош пудратчининг иши нимагадир ҳеч битмайпти. Хуллас, шериклик ишлаш ғал-

ванинг уясидир: ёзишмалар, шартномалар, бир-бирини кутишлар, бир-бирини текширишлар, айбни бир-бирига ағдаришлар — ана шуларнинг манбаидир. Бундай шариоитда ҳар бир ташкилот, иложи бўлса-ю, бировга қарам бўлиб ўтирмай, ҳамма ишни ўзим қилиб қўя қолсам, деб ўйлайди. Агар иложини топса, бу имкониятдан албатта фойдаланади. Шеригининг кўзига интизомсиздек кўринади-ю, аммо иқтисодий жиҳатдан ютади. Бундан буюртмачи ҳам ютади.

Тор доирада ихтисослашиш шерикчилик машмашаларидан ташқари кўчиш заруратини ҳам кучайтириб юборади. Тегишли объектда тегишли ишни бажариб бўлдингми, дарҳол кўчишинг керак. Аммо кўчиш бу — ўзи бўлмайди. Анча-мунча чиқим билан боғлиқ. Анча-мунча ташкилий ишлар (тўғрироғи, оворагарчиликлар) билан боғлиқ. Шунинг учун ташкилот кўчишга — янги иш fronti очишга эмас, балки иложи борица мавжуд фронтни кенгайтиришга ҳаракат қилади. Иложи бўлса-ю, канални ҳам, унинг кўпригини ҳам ўзи қуриб қўя қолса. Иложи эса кўп бўлмаса ҳамки ҳар ҳолда топилади. Номини бошқа, иши бошқа ташкилотлар ана шундай дунёга келади. Кўчма колонна номи «кўчма» бўлишига қарамай, ҳеч қаёққа кўчмайди. Бирорта районга дабдабали маъмурий бино қуриб олади-да, яшайверади. Чап ёндаги қўшниси, ҳам, ўнг ёндаги қўшниси ҳам шундай қилган. Бир районда ўнталаб бир-биридан мустақил қурувчи ташкилот шундай пайдо бўлган.

Кўринадики, қурилиш ташкилотининг манфаати тор доирада эмас, кенг доирада ихтисослашишни, яъни комплекс бўлишни, иш fronti нуқтаи назаридан эса, аксинча, кенг доирада эмас, тор доирада, ҳеч бўлмаса бир район территориясида ҳаракат қилишни тақозо этади. Бу хусусият ҳисобга олинмиши керак. Ҳисобга олинмаса, қурилишнинг суръати ҳам, ташкилотнинг манфаати ҳам чекланади. У тор доирадан чиқишга интилади, амалда чиқиб ҳам кетади-ю, аммо эркин парвоз қилолмайди. Чунки иш, кадр, материал-маблағ ва ҳоказолар тақсимоотида унинг қайси соҳага ихтисослашгани назарда тутилади. Қарабсизки, ташкилот ўзининг комплекслашишдан иборат истагини тўла амалга оширолмай қолади. Бундан фақат унинг ўзи эмас, балки бош буюртмачи — халқ хўжалиги ҳам катта зарар кўради.

Модомики қурувчи ташкилотнинг кўплиги, бир-биридан юридик мустақиллиги шу қадар қимматга тушаётган экан, бундай мустақилликни бекор қилиш лозим. Мустақиллик бекор қилиниши биланоқ улар бирлашади.

лар. Районнинг якка, аммо йирик комплекслашган қурувчи ташкилотига айланадилар. Битта районга хизмат қиладилар. Территорияда райишрокомга, тармоқ бўйича эса битта бошлиқ — тегишли министрликка бўйсундилар.

Шу ҳақда гап кетганда бир инженер танишимиз ўйланиб қолди.

— Бундақанда ишлар аралаш-қуралаш бўлиб, бошкетини топиб бўлмай қолмасмикин дейман...

Демак, шу ўринда таклифимизга кичик изоҳ бериб ўтишимизга тўғри келади. Комплекс ташкилот ҳозир бир-биридан мустақил бўлган ташкилотларни ўзида бирлаштириб, аралаш-қуралаш қилиб юбормайди, албатта. Балки райондаги талаб-эҳтиёж ва имкониятдан келиб чиқиб тор доирада ихтисослашишни ўз ичида амалга оширади. Аниқроғи, унинг маълум соҳаларга ихтисослашган бўлимлари бўлади. Бу ўринда биз учун фақат бир нарса муҳим: нариги бўлимда вақтинча эҳтиёждан ортиб турган куч, техника, материални шу нарсаларга зориқиб турган берилган бўлимга ўтказиш учун ҳозирдагидек «юқори»ларнинг аралашуви, қоғозбозлик, илтимосчиликлар эмас, балки ташкилот бошлиғининг бир оғиз гапи кифоя қилади. Ўртадаги машмашалар барҳам топади. Фақат иш — қуриш қолади.

Энди... лойиҳачиларга келсак, улар ҳам бирлаштирилиши, бир марказдан бошқарилиши керак, албатта. Лекин шунинг ўзи билан ҳали мурод ҳосил бўлмайди. Бу — масаланинг бир томони, холос. Иккинчи томони қуйидагича:

3. ЕРДАМЧИЛАР ҲАҚИДА СЎЗ

КОМПЛЕКС ТАШКИЛОТ КОМПЛЕКТ БЎЛСИН

— Иш юритиш улардан кўра бизга осонроқ, — деб қолди бир куни суҳбат чоғида «Узколхозстрой»нинг Фрунзе районидаги кўчма колоннаси бошлиғи Ҳайдаржон Йўлдошев. «Улар» деганда қишлоқ қурилиш министрлигининг шу райондаги кўчма колоннаси раҳбарларини назарда тутди. Табиийки, биз дарҳол бунинг сабаби билан қизиқдик.

— Сабаби, — изоҳ берди у, — ишимиз бировга боғлиқ эмас. Ердამчиларимиз ўзимиз билан. Масалан,

ёғочсозлик цехи, ғишт заводи, бетон заводи, машина-механизм — ҳаммаси қўл остимизда. Нимамиз борлигини биламиз, эрталик ишни шунга қараб планлаштирамиз, планлаштирганимиз бажарилади. Айтайлик, эртага цемент ташиб олмоқчимиз-у, 5 та машина керак. Бироқ гараж мудир, машина бешта бўлмайди, 1 та машина рейсдан бузилиб қайтди, деб қолди. «Эрталабгача тузатқизинг, тузатишда банд бўлганларга ҳақини тўланг, «отгул» беринг» дейман, вассалом. Тузатқизади. 5 та машина бўлади. Аммо улар-чи? Улар бундақа қилишолмайди. Қишлоқ қурилиши министрлиги системасида, умуман бошқаларда ҳам, тартиб ўзгача. Уларда ёрдамчи соҳалар алоҳида. Марказлаштирилган. Масалан, ёғочсозлик комбинати, автотранспорт корхонаси, машина механизмлар колоннаси, ғишт заводи ва ҳоказо — ҳар бири ўз бошига мустақил ташкилот ҳисобланади. Буюртма асосида ҳар бири 4—5 тадан кўчма колоннага хизмат кўрсатади. Ўзига мустақил ташкилот бўлгач, бегонадек гап-да. Бугун 5 та машина беролмайман дейди, вассалом. Гапингиз ўтмаса, танаси бошқа дард билмас деганларидек, дардингизни тушунмаса, бундан ёмони йўқ-да. Ҳаммасидан ҳам жанжални айтинг. Ҳар куни эрталаб автотранспорт корхонасига, айтайлик, колонна бошлиқлари, машина-механизмлар колоннасига бош инженерлар тўпланишади. Ҳаммаси ҳам менинг ишим зарурроқ, палонча машина беринг, деб оёқ тираб туриб олади. Қайси бириники ҳақиқатан ҳам энг зарур эканини билиб бўлмайди. Биронта ишни ўнгидан келгани ёки ишнинг кўзини билгани ундириб кетади. Бундақа билан иш бўлармиди?!

Биз ажабландик. Шу куниёқ «улар»ни учратиб, сизларда тартиб шундайми, аҳвол шунақами, деб сўрадик. Оловга мой сепибмиз. «Ундан ҳам баттар»,— деган жавоб эшитдик.

— Эрталаб қанча гап-сўздан кейин зўрға 6 та самовал ундириб келган эдим. 3 таси келди, 3 таси йўқ. 3 та крандан 2 таси келди, 1 таси йўқ. Нега йўқ? Борсанг, ё бузилиб қолди дейди, ёки бошқа зарур буюртма бўлиб қолди, дейди. Ишқилиб битта баҳона топади. Бу ёқда одамлар, бетон йўқ, оғизларини очиб ўтиришипти. Кечқурун ҳақ талаб қилишади.

Шу пайт лоп этиб бир прораб ўртоғимнинг қуйидаги сўзлари ёдимга тушди. У бошқа соҳага ўтиб кетмоқчи эканини айтган, мен уни бу ниятидан қайтармоқчи бўлган эдим.

— Баринбир,— деган эди ўзи ўшанда ўйчанлик билан,—

олдинда фақат учта йўл бор. Токайгача йўқни бор қилиб ёзаман. Қинғир ишнинг қийғи қирқ йилдан кейин ҳам очилади. Бир эмас бир кун қора курсига ўтираман. Ёзмасам, ишчилар кетиб қолишади. Ношуд раҳбар сифатида ҳайдаламан. Ундан кўра ўз ихтиёрим билан кетиб қўя қолганим яхши эмасми?

Ана шуни эсладим. Суҳбатдошим эса ҳануз куйиб-пишиб сўзларди:

— Бунақада вақтида топшириб бўладими объектни. Бу ёғини ҳеч ким суриштирмайди. Таёқ айланиб келиб яна қурувчининг бошида синаверади.

Биз суриштиришга аҳд қилдик. Ёрдамчи ташкилотлар томон йўл олдик. Аммо уларнинг ҳам ташвишлари ўзларига етарли экан. Мисолга транспортчиларни олайлик. Нима мақсадда келганимизни айтишимиз билан:

— Уларнинг ўзи бўлганлари шу,— дейишди бепарво қўл силтаб.— Берсанг, ишлатишолмайди, арз қилишларини қўйишмайди. Машиналаримиз карьерда соатлаб бекор туриб қолади. Ҳа? Шағал юклаб берадиган машина бузуқ, ёки эгаси интизомсиз, ишга кеч қолади. Хўжайинига айтиб, мундоқ танобини тортиб қўйиш қўлларидан келмайди-ю, бизга осилишаверади. Объектда ҳам шу аҳвол. Бетонни олиб борасан. Қўйишга улгуришмайди. Ҳали одам кам, ҳали қолип тайёр эмас... Турасан ўша ерда қоққан қозикдек. Кун бўйи зўрға 3 рейс қиласан. Бизда ҳам план бор, ахир.

Хуллас, суриштирдик. Айбни униси бунга, буниси унга тўнкади. Қайси томон ҳақ? Ҳакамлик қилмоқчи эмасмиз. Ўзи ҳакамлик қилишнинг иложи ҳам йўқ. Биринчидан, бўлар иш бўлиб ўтган, текширолмайсиз. Иккинчидан, бундақа можаро кўп, текширгани улгуролмайсиз. Учунчидан, улгурсангиз ҳам, энг ёмони — можарони тугатолмайсиз. Илдизи билан юлиб ташланмаган бегона ўт қайта униб чиқавергани сингари улар ҳам, бугун яраштирамангиз, эртага яна уришишаверади. Бинобарин, бу «ўт»ни ҳам илдизи билан юлиш лозим: шериклик ишлашга барҳам бериш керак. Ёрдамчи, модомики ёрдамчи экан, ёрдамчилигида турсин, қурувчининг измида бўлсин. «Тонна-километр юк ташиш», «куб-метр ер қазиш» сингари оралик планлар учун эмас, балки у ҳам қурувчи билан бирга пировард-натига — объект фойдаланишга вақтида сифатли топширилиши учун жавоб берсин. Хуллас, комплекс ташкилот комплект бўлсин.

— Иложи бўлса-ку, қани энди, иложи йўқ-да, — деди шу ҳақда фикрини сўраганимизда бир раҳбар ходим,

таклиф қилиш осон, дегандек, мийиғида кулиб. — «Узколхозстрой»да энди... мумкин. Уларнинг базаси катта.

Гап моддий базага бориб тақалаётган экан, тўғри, ҳозир ҳар бир министрлик ўзига қарашли ҳар бир колонна, бошқарма, комбинат, участка, бўлимни лозим даражада комплекслашга ожизлик қилади. Мабодо кучи етган, комплектлаган тақдирда ҳам бу иш — ишлаб чиқариш қувватларини сочиб юбориш, исроф қилиш бўлур эди. Чунки бир йилда нари борса 2—2,5 миллион сўмлик ҳажмда иш бажарадиган колонналар бу қувватлардан тўла фойдаланишолмасди. Аммо, колонна, бошқарма, участка, комбинат, бўлимлар районлар миқёсида бирлаштирилгандан кейин-чи? Унда, юқорида айтганимиздек, шундай йирик ташкилотлар пайдо бўладикки, энди уларнинг ҳар бирига алоҳида гишт заводи қуриб берсанг, автокорхона очиб берсанг ярашаверади. Бунга энди куч-маблағ ҳам етади. Бирлашган ўзар, деб бежиз айтмаган халқимиз.

Дарвоқе, улар бирлашганлари заҳотиёқ ҳозирдагидан кўра комплектроқ бўлиб қоладилар. Уйлаб кўрнинг, Фрунзе районида турли қурилиш ташкилотига қарашли 2 та гишт заводи, 1 та асфальт заводи, 5 та бетон заводи, катта-кичик 10 та ёғочсозлик цехи, 2 та автокорхона мавжуд. Янги ташкилот ана шуларнинг ҳаммасига эга бўлади. Ҳазилакам комплектни бу.

Савол туғилиши мумкин:

— Область, республика, ҳатто иттифоқ доирасида хизмат кўрсатиш қувватига ва хусусиятига эга бўлган ёрдамчи муассасалар ҳам бор-ку, улар нима бўлади?

Жавоб берамиз:

— Ҳақиқатан ҳам бундай муассасалар бор, бундан кейин ҳам бўлади. Улар, албатта, тегишли даражадаги қурилиш маҳкамаларига бўйсунадилар. Табиийки, қуйи қурилиш ташкилотларига буюртма асосида хизмат кўрсатадилар.

— Демак, барибир шериклик ишлаш сақланиб қолар экан-да?

— Ҳа, сақланиб қолади. Лекин бу шериклик билан ҳозир амал қилиб турган шериклик ўртасида ер билан осмонча фарқ бўлади.

Биринчидан, қурувчи ташкилотлар ниҳоятда кўп бўлган ҳозирги шароитда буюртмалар ҳажм ва муддат жиҳатдан шу қадар турли-туманки, ёрдамчи муассаса ўз иш маромини бу турли-туманликка мувофиқлаштиришга доимо қийналади. Бу ҳол таъминотга салбий

таъсир этмай қолмайди. Энди... қурувчи ташкилотлар йириклаштирилиб, буюртмалари районлар ва областлар миқёсида умумлаштирила бошлангач, энди иш ҳам бир бошли бўлиб қолади. Бу ҳол таъминотга ижобий таъсир этмай қолмайди.

Иккинчидан, энг муҳими -- «сизники-бизники»чилик барҳам топади. Бу айирмачилик ҳозир арзонга тушаётгани йўқ. Бир куни шундай воқеанинг устидан чиқиб қолдик: 10 гектар чамаси майдонни эгаллаган чўчқачилик комплексини гишт девор билан ўрашяпти. Э-ҳа... қанча гишт кетади бунга?! Пишган гиштни тайёрлаш осонми! Қолаверса, шунча деворни биттадан гишт қўйиб тиклашни айтинг. Қанча вақт кетади бунга?! Хуллас, қурувчиларнинг бошлиғини топиб, бу ишдан ранжиганимизни унга изҳор этдик. Айтишича, гапимиз, ранжишимиз тўппа-тўғри экан. Аммо на илож, уларнинг системасида гишт тайёрлаш ривожлангану, лекин бетондан тайёр девор конструкциялар яшаш ҳали ўзлаштирилмаган экан. «Уларнинг системаси» эмиш! Хўш, бошқаларнинг системасида қандай экан? Эҳтимол бошқалар бетон конструкция яшашга чаққону гишт тайёрлашга келганда нўноқдирлар. Бир вагон гиштни деб, неча миллион сўмлик объектни неча ҳафтадан буён фойдаланишга топширолмаи туришгандир? Йўқ, бунақа айирмачиликка барҳам бериш керак. Қурувчилар бирлашишгач ва... ёрдамчилар уларнинг измига ўтишгач, қимматга тушаётган бу ғалатилик албатта барҳам топади. Қурувчи ташкилот ҳам комплекс, ҳам комплект бўлади.

Энди лойиҳачи ва унинг ёрдамчиларни ҳақида сўзлашга ўтаверишимиз мумкин. Бу ўринда асосий вазифа, бизнингча, буюртмачини қурилиш ташвишларидан халос этишдир.

БУЮРТМАЧИ БУЮРСИН

Ҳозир шундайки, буюртмачи буюрувчи эмас, югурувчи бўлиб қолган. Янги бинога кўчиб кириб, тишиб-тинчиб олгунича у кирмаган эшик, у юрмаган кўча кам қолади, десак ишонаверинг. Ишонмасангиз, қурилиш қилиб кўрган раҳбар ходимлардан — директор, бошлиқ, мудир, раислардан сўранг. Биз ана шундай югур-югурлар орқасида сочи оқарганларни, ҳатто ҳаёти фожиали тугаганларни биламиз.

Эрта-индин янги мактабга кўчиб чиқамиз деб туришган эди. Комиссия келди. Уқув-тарбия ишлари ўз ҳолига ташлаб қўйилган, директор эгаллаб турган лавозимига нолойиқ, деб топди. Комиссия обрўли эди. Район халқ маорифи бўлими унинг гапини икки қилолмади. Директорни ишдан бўшатди. Аҳвол жуда унақа — комиссия айтган даражада ёмон эмас эди, албатта. Лекин нафсиламбрини айтганда, яхши ҳам эмас эди. Директор опа қурилиш ташвиши билан бўлиб ҳақиқатан ҳам кейинги пайтларда уқув-тарбия ишига дуруст эътибор беролмай қолган эди. Бунининг ўзи ҳам билар, кўчиб кириб олайлик, янги мактабда янгича иш бошлаймиз дер, пенсияга чиқишига оз қолгани, соғлиги ҳам дуруст эмаслигига қарамай, шундай деганда заўқланиб, ғайратланиб кетарди. Бироқ, мана, эрта-индин кўчиб кирамиз, деб туришганда... бундақа бўлиб турипти. Йўқ, кекса юрак бу зарбани кўтаролмади.

Ҳар нарсага инсоф юзасидан қараш лозим. Ҳозир замон тезкор, талабарли юксак, раҳбар ходимга раҳбарликнинг юки ўзи етарли. Уни қурилиш ташвишларидан халос этмоқ керак.

Халос этиш-ку, керак. Лекин қандай қилиб? Дарвоқе, эслайсизми, бир пайтлар меъмор деган касб эгаси бўлар эди. Меъмор қурилишнинг ҳам ижодкори, ҳам ишбошиси эди. Буюртмачи, масалан, бизга давлатимизга муносиб янги қаср керак, дерди. Шунга яраша пул-маблаг ажратарди. Меъмор қасрнинг лойиҳасини чизар, чизганига мувофиқ қурдиар ва топширарди. Хуллас, буюртмачининг ташвишини тўласича ўз зиммасига оларди. Бизга ҳам ана шундай ижодкор ишбоши керак.

Бунга эришиш учун, бизнингча, лойиҳалаш ташкилотини бир жойга, айтайлик, область марказига жойлаштириш, район-шаҳарларда эса унинг вакил муассасаларини очиш лозим. Аслини олганда бундай муассасалар ҳозир ҳам бор. Биз архитектура ва капитал қурилиш бўлимларини, шунингдек, ташкилотлардаги қурилиш билан шуғулланувчи штатларни назарда тутяпмиз. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун уларнинг фаолиятини кўздан кечириш кифоя.

Капитал қурилиш бўлими нима қилади? Лойиҳа чиқишда лойиҳачи фойдаланадиган ҳужжатларни уюштиради. Лойиҳа битгандан кейин-чи? Кейин объект лойиҳага мувофиқ қурилишини назорат қилади. Яна: қурувчига лойиҳада кўзда тутилган машина-ускуналарни

етказиб беради. Ниҳоят, объектни қабул қилиб олиб, фойдаланувчига топширади.

Архитектура бўлими нима қилади? Объект учун мувофиқ жой танлаёди. Ана шу жой шароитидан келиб чиқиб лойиҳанинг дастлабки босқичини чизади. (Лойиҳачи типовой лойиҳа асосида уни охирига етказади.) Лойиҳа битгандан кейин эса объект лойиҳада белгиланган жойга, белгиланган кўринишда қурилишини назорат қилади.

Кўриб турибсизки, лойиҳачи, ташкилотчи, архитектор учаласи биргаликда—меъмор: бинони ижод қилади ва қурдиради. Фақат бир-бирларидан расман ажратилганлар, яъни тор доирада ихтисослаштирилганлар, холос. Шунингдек, улар (архитектордан бошқалари) тармоқлар бўйича ҳам ихтисослаштирилганлар. Лойиҳачи ва қурувчи ташкилот шундай ихтисослаштириш орқасида кўпайиб кетгани ҳақида юқорида сўзлаган эдик. Бундай ихтисослаштириш ташкилотчининг кўпайиб кетишига ҳам сабаб бўлган. Ҳозир халқ хўжалигида нечтаки тармоқ бўлса, деярли ҳаммасининг область идорасида капитал қурилиш бўлими бор.

Ўз даврида иш берган ташкилотчи энди нега панд берадиган бўлиб қолганини кўздан кечирайлик. Иш берган даврларида, масалан, еттинчи беш йилликда (1961—1965 й.) Фарғона области бўйича қишлоқ хўжалик қурилишига 236 миллион сўмлик капитал маблағ сарфланган эди. Капитал қурилиш бўлими лойиҳа учун ҳужжат уюштиришдан тортиб то объектни топшириш маросимини уюштиришгача ўзи улгураверарди. Бироқ орадан йиллар ўтди. Қурилиш миқёслари муттасил ўса борди. Масалан, ўтган беш йилликда (1976—1980 й.) область бўйича қишлоқ хўжалик қурилишига 533 миллион сўмлик капитал маблағ сарфланди. Бошқача айтганда, қурилиш миқёси 15 йил ичида 2,5 Ҳиссадан кўпроқ ўсди. Энди мавжуд 13 та районнинг ҳаммасида қурилиш қизиб кетди. Капитал қурилиш бўлими бунча территория, бунча миқёсдаги ишга бошчилик қилолмай қолди. Буюртмачи ўйга толди: нима қилсин, ҳар бир районда биттадан капитал қурилиш бўлими очсинми? Очолмайди. Биринчидан, кучи етмайди. Ахир, бу камида 60 та янги штат олиш дегани. Штат олишнинг ўзи бўладими! Иккинчидан, кучи етган, бўлим очган тақдирда ҳам ундан самарали фойдаланолмайди. Чунки тармоқ бўйича бир районда олиб борилаётган қурилиш ҳажми бутун бошли бир бўлимни қопламайди. Бу тадбир мутахассис кадрларнинг умрини беҳуда ўтказиш, билим

ва малакасини исроф қилиш бўлади. Колхозларга хизмат қилишга ихтисослашган район капитал қурилиш бўлимлари фаолияти билан танишсангиз, бунга ишонч ҳосил қиласиз. Аслида совхозларга ҳам, маорифчиларга, шифокорларга, матлуботчиларга ҳам, хуллас, ҳаммага хизмат қилиши мумкин бўлган бўлим фаолияти расман чеклангани, яъни тор доирада ихтисослаштирилгани учун уларга хизмат қилолмапти. Бир йилда 4—5 миллион сўмлик қурилишни бошқаришга қуввати етгани ҳолда бор-йўғи 1—1,5 миллион сўмлик қурилишни бошқаряпти. Мутахассисларнинг кўп вақти райондаги бошқа ўзларига дахлдор бўлмаган тадбирларда қатнашиш билан ўтяпти.

Буюртмачи шундай сабабларга кўра районда капитал қурилиш бўлими очолмайди. Шундай сабабларга кўра бошқа буюртмачилар ҳам бўлим очишмайди. Аммо қурилишни бошқариш керак. Қарабсизки, қурилишни бошқариш келажакда мазкур объектдан қайси ташкилот фойдаланадиган бўлса, ўша ташкилот бошлиғининг, ёки бошлиқ ўринбосарининг, ёки қурилишга тиши ўтадиган бирон-бир ходимнинг зиммасыга тушади. Шундай қилиб, қурилишни бошқариш асосий иш эмас, «нагрузкаи» ишга айланади. Кошки бу «нагрузка» енгил бўлса. Уни кўтараман деб мактаб директори қандай ҳолга тушганини юқорида айтдик. Лекин бу ҳол фақат объектдан фойдаланувчиларгагина оғирлик қилиб қолаётгани йўқ. Қурувчиларга ҳам қимматга тушяпти. Шу қадар қимматга тушяптики, ҳатто қурилишдаги ишларимиз кўнгилдагидек бормаётганига асосан шу ҳол сабаб бўляпти, деб ҳисобловчилар ҳам йўқ эмас. Техника фанлари кандидати О. Новиков «Қуриш масъулияти» мақоласида («Правда», 1982 йил 11 декабрь сони) шундай ёзади:

«Тугалланмаган қурилиш-монтаж ишлари учун буюртмачи пудратчига бераётган аванс кредит беришнинг янги формаси билан алмаштирилгани қурувчига катта масъулият юклайди. Агар янги қувват фойдаланишга муддатида топширилмаса, унда қурувчи банкага оширилган миқдорда процент тўлашига тўғри келади. Ваҳоланки, ишдаги узилишлар кўпинча буюртмачиларнинг айби билан машина-ускуна ва сифатли лойиҳа ҳужжатлари вақтида етказиб берилмаслиги орқасида юз беради».

Муаллиф бундай ҳолга барҳам бериш учун қуйидагича чора кўришни таклиф қилади:

«Афсуски, объект фойдаланишга вақтида топширилмаслиги заводнинг бўлғуси эгасининг манфаатига мут-

лақо даҳл қилмайди. Чунки қурилиш қилиш учун пулни давлат унга «бекорга» беради. Агар буюртмачи капитал маблағнинг миқдори ва ундан фойдаланиш муддатига боғлиқ равишда давлатга ўз фойдасидан маълум процент тўлаб, бу билан ўзининг рағбатлантириш фондини қисқартириб турганда эди, объект тезроқ топширилишини таъминлаш учун жон куйдирарди».

Тўғри, шундай қилинса, шундай бўларди. Лекин бу— ёрдамчиси, яъни капитал қурилиш бўлими кучсиз бўлгани учун ўзи шундоқ ҳам кўп ташвиш чекаётган буюртмачининг ташвишини янада орттириш эмасми? Йўқ, биз бу таклифга қўшилолмаймиз, Ҳар нарсага инсоф юзасидан қараш лозим. Ҳозир замон тезкор, талаблар юксак. Раҳбар ходимга раҳбарликнинг юки ўзи етарли. Унинг ташвишини янада ошириш эмас, балки уни қурилиш ташвишидан батамом халос этиш керак. Буюртмачи модомики буюртмачи экан, буюрсин, югурмасин.

Бунга эришиш учун, такрорлаймиз, комплекс лойиҳалаш ташкилотини бир жойга, айтайлик, область марказига жойлаштириш, район-шаҳарларда эса унинг вакил муассасасини очиш лозим. Модомики, лойиҳачи бизнинг орзу-ниятларимизни ифодаловчи экан, тўла ифодаласин. Яъни, фақат лойиҳа чизиш билан кифояланиб қолмасин. Аслини олганда, бизга лойиҳа эмас, объект керак. Бинобарин, бир пайтлар меъмор қандай иш тутган бўлса, шундай иш тутсин: вакили (ёрдамчиси) орқали биздан буюртмани, пул-маблағни олсин, лойиҳани чизсин, чизганидек қурдирсин ва топширсин.

Районларда лойиҳачи ташкилот муассасаларини очишнинг иқтисодий томонига келсак, бунинг чиқими ҳозир буюртмачиларга ёрдамлашиш учун сарфланаётганидан кам бўлса бўладики, кўп бўлмайди. Хомчўтларга қараганда, район архитектура бўлимлари билан колхозларга хизмат қилишга ихтисослашган район капитал қурилиш бўлимлари ҳозирги штат ва фонднинг ўзи биланоқ вакил муассаса хизматини бемалол ўтай олади. Вакил муассаса тармоқ бўйича лойиҳалаш маҳкамаси томонидан, территорияда райижроком томонидан бошқарилади. Агар шундай қилсак, қурилишда ҳозирдагидек — буюртмачи, лойиҳачи, архитектор, ташкилотчи, қурувчи, ёрдамчи қурувчи, таъминотчи, яъни 7 та томон эмас, балки 2 та томон — меъмор ва қурувчи, яъни ишбоши ва ишловчи қолади. Машҳур мақолдан маълумки, қўйчивон оз бўлса, қўй хароб бўлмайди, аксинча, кўпаяди, семиради.

Шундай қилсак, иш ҳақиқатан ҳам юришиб кетар

эдику-я, бироқ ҳал қилиниши керак бўлган яна бир муаммо бор-да. У «амалда бор, қоғозда йўқ», деб аталади. Бу муаммо ҳам ишга ҳазилакам халақит бераётгани йўқ.

4. «АМАЛДА БОР, ҚОҒОЗДА ЙЎҚ»

Ўқувчилар ҳайрон бўлишлари, «Одатда, аксинча, «Қоғозда бор, амалда йўқ» бўлмасмиди?» — дейишлари мумкин. Тўғри, ҳаётда унақа муаммо ҳам учрайди. Лекин ҳаёт — ҳаёт-да, бунақаси ҳам учрайди. Шунақа кўп учрайдики, ҳатто бадиий адабиётда ҳам ўз ифодасини топган.

МУАММО — БИРИНЧИ ҚАРАШДА

«Абадият қонуни» романи персонажларидан бири — Георгий ота мана бундай дейди:

— «Бир куни қишлоқ Советининг раисига шартта-шартта гапирдим: «Қанақа одамсан ўзи?!— дедим, — хўжайин бўлсанг, Совет ҳоқимияти бўлсанг! Мундоқ жонингни койитгин, хумпар, тузукроқ бино қургин, одамлар қишлоқ Советига яйраб-яшнаб кирадиган бўлсин! У нима дейди денг: «Пулсиз, лимитсиз қанақа қилиб қураман?» дейди. «Лимитинг нимаси?» — «Лимит бу — фишт дегани!» Эшитяпсизларми? Фишт йўқ эмиш! Хўш, Митянинг гаражига ёки колхоз раисининг қасрига фишт қаердан топилди?..»

Мантиқли савол эмасми бу? Хўш, ҳақиқатан ҳам улар фиштни қаердан топишди? Топишди. Чунки аслида фишт бор эди. Материал тайёрловчи ишлаб чиқаргану, бироқ фишт давлат қурилишига эмас, балки Митянинг гаражига, раиснинг қасрига бориб тушган эди.

Бир қарашда гўё бу ерда бош қотириб ўтирадиган ҳеч нарса йўқдек туюлади. Оддий ўғирлик — давлат мулкни талон-торож қилиш юз берган, вассалом. Кейин шундай хулосага келинади: тарбиявий ишлар сусти олиб бориляпти. ОБХСС, халқ контроли, милиция, суд, прокуратура қаттиқ туриши, назоратни кучайтириши лозим.

Бу гап ҳам тўғри, албатта. Лекин масала бир қарашда кўринганидан кўра мураккаброқ.

Турмуш тобора фаровонлашяпти. Аҳолининг пул да-

ромадлари муттасил ортяпти. Бу гап раисга ҳам, Митяга ҳам тегишли. Ахир улар пулни сандиқда чиритиш ёки фақат омонат кассага топшириш учун олишмаган-ку! Раис уруш, тикланиш йилларида кўп азоб чеккан. Уй қуришга вақти ҳам, маблағи ҳам етмаган. Энди, мана, ҳар иккаласи ҳам бор. Қасрда яшашни орзу қилипти. Майли, яшасин. Митя эса енгил машина сотиб олган. Энди унга гараж қурмоқчи бўлипти. Майли, қурсин. Шундай эмасми?

Шундайликка шундайку-я, лекин қуришнинг ўзи бўлмайдиди-да. Қандай бўлишини кўздан кечирайлик.

МУАММО — ИККИНЧИ ҚАРАШДА

Демак, Митя гараж қурмоқчи.

Биласизки, қурилиш пойдевордан бошланади. Авваллари бир қатор тош териб, устига хашак боссанг — ана шу пойдевор эди. Ҳозир эса бетон қуйиш лозим. Бетон ҳам пишиқ, ҳам чиройли бўлади. Демак, цемент керак. Шағал керак. Аммо магазинда цемент топилмайди. Шағал сотилмайди. Мабодо цемент топилган, шағал сотилган тақдирда ҳам барибир, Митя олмайди. Чунки цементни шағалга аралаштириб лой қилиш қийин. Дарвоқе, 10—15 йил аввал қийин туюлмас эди. Сабаби — унда бетонни шундай қуйишдан бошқа илож йўқ эди. Ҳозир бошқа — осонроқ йўли ҳам бор. Йўли — тайёр бетон сотиб олиш, Митя тайёр бетон олмоқчи.

У бетон заводига боради. Бориб, завод бошлиғидан қуйидагича жавоб эшитади:

— Биз аҳолига хизмат қилмаймиз. Нақд пулга сотиш учун рухсат ҳам, план-фонд ҳам йўқ, сотолмаймиз. «РСУ-БИТ» (аҳолига қурилиш-ремонт хизмати кўрсатишга ихтисослашган ташкилот — Ш. Н.) га боринг.

Митя бу ташкилотга борган. Иши битмаган. Чунки бу ташкилотнинг бетон заводи йўқ. У замонавий воситаларни қўллашда доимо бошқа ташкилотлардан орқанда қолади. Гап фонди кичиклиги, завод қуриб ололмастлигидагина эмас. Гап бутун бир завод унга катталик қилиши, яримта завод эса қуриб бўлмастлигида ҳамдир.

Заводи бўлган тақдирда ҳам бетон сотмайди. «Биз савдо ташкилоти эмас, хизмат кўрсатувчи ташкилотмиз. Ариза ёзинг, пойдеворингизга бетонни ўзимиз қуйиб берамиз. Материални сотиб юбораверсак, ундақада плани қандай бажарамиз?» — дейишади. Митяга эса фақат

бетон керак. Тайёр бетонни қуйиш ўзининг қўлидан ҳам келади. Қўлингдан келадиган ишни бировга қилдириб, пул тўлашнинг нима кераги бор?

Митя завод ҳовлисида боши қотиб турганда бир шофёр унга имо қилади. Улар четроққа чиқишади. Шофёр шундай дейди:

— Жуда қийналиб қолган кўринасиз. Майли, мен ҳожатингизни чиқарай. Баъзиларга ўхшаб рейсга 50 сўм сўрамайман. 40 сўм ҳам етади. Кўнсангиз шу.

Митя дарров кўнади. Дарров кўнмаслиги ҳам мумкин. Чунки, биринчидан, 40 сўм қимматроқ. Иккинчидан, бу ахир, ўғирликка шериклик-ку. Қандай бўларкин? Иккиланади. Ниҳоят рози бўлади. «Гаражим битмаса битмай қолиб кетсин. Ўғирликка шериклик қилмайман», — дейдиганлар, очигини айтиш керак, жуда унақа кўп эмас. Лекин рози бўлганларни ҳам тушуниш керак. Уларнинг бўйнига том маънодаги ўғри, ўғрига шерик ёрлигини осиб қўйиш ҳам қандайдир жуда унақа тўғри бўлмайди. Шундай қилиб, Митя гаражининг пойдеворини битиради. Амалда давлатдан ёрдам олади, аммо қоғозда ҳеч нарса йўқ. Мутлақо ҳеч нарса...

«Амалда бор, қоғозда йўқ»лик ҳолати жамиятга келтирадиган зарар қанча эканини биласизми? Йўқ, зарарнинг миқдорини энг замонавий ҳисоблаш машинаси ҳам чиқаролмайди. Чунки гап нуқул моддий зарар устида кетаётгани йўқ. Ўйлаб кўринг, Митяга гараж қимматроқ тушди. Даромадидан путур кетди. Путурни бутлаб олиши керак. Нима қилади? Қинғир ишга қўл уради. Бу дегани, айланиб келиб сизу бизни чиқимдор қилади. Овораю сарсон қилади. Кейин биз нима қиламиз? Бу ҳақда ўйлаб кўришни ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қиламиз.

Энди учар шофёрга келсак, кўринар кўзга у ҳожатбарор бўлиб чиқади. Шу билан бирга унда ва унинг ҳожатбарорлик қилиши учун шароит яратиб берганларда текин пул тўпланади. Халқимизнинг айтишича, текин пул қутуртиради. Хуллас, моддий турмушимизгина эмас, маънавий турмушимиз ҳам лойқаланади. Бундай аҳволга тезроқ барҳам бериш керак.

Барҳам бериш керак, албатта. Лекин қандай қилиб? Ҳар қалай энди бизга маълумки, қаттиқ туриш — назоратни кучайтиришнинг ўзи билан иш битмайди. Хизмат кўрсатиш соҳасини янада такомиллаштириш ҳақида ҳам ўйлаш керак.

Тўғри, район-шаҳар комплекс қурилиш ташкилотлари барпо этилиши билан хизмат кўрсатиш соҳасидаги

муаммолар барҳам топади. Чунки, комплекс ташкилот шундай эпчил ташкилот бўладики, агар Митя хом материал оламан деса, материални хомлигича сотади. Тайёр материал оламан деса, тайёрлаб сотади. Бир йўла ўзингиз қуриб бера қолинг деса, бу илтимосини ҳам бажараверади.

Яна: бунда давлат қурилиши ҳам, шахсий қурилиш ҳам битта моддий-техникавий базага таянадиган бўлади. Шу туфайли бу базада шахсий қурилишга жорий этса бўладиган қандай янгилик юзага келса, ундан Митя ҳам, албатта, фойдаланади. Таъкидлаш керак, ҳозир норасмий равишда фойдаланаётган бўлса, унда расмий равишда фойдаланади. Учар шофёрнинг ҳожатбарорлигига ҳожат қолмайди.

Бу-ку яхши, албатта. Лекин масалага чуқурроқ қараганингиз сари шунинг ўзи билан ҳали олам гулистон бўлмаслигини сезасиз. Мана, чуқурроқ қарайлик.

МУАММО — УЧИНЧИ ҚАРАШДА

Маълумки, шахсий қурилиш асосан турар-жой қурилишидир. Турар-жой қуриш билан эса давлат ҳам шуғулланади. Давлат қурилиши гўё планли олиб борилаётганга ўхшайди. Масалан, кишиларнинг турар-жойга бўлган талаб-эҳтиёжи касаба союз маҳаллий комитетларига берган аризаларида ўз ифодасини топади. Район-шаҳар план бўлимлари бу аризалар асосида план лойиҳаларини тузишади. Юқори ташкилот мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб, лозим бўлса планга тузатиш киритади ва тасдиқлайди. Шунга яраша материал-маблағ ажратади. Гўё ҳамма иш ўйланган, ўйлангандек туюлади. Аслида эса бундай эмас.

Биринчидан, юқори ташкилот планни тасдиқлашда, материал-маблағни тақсимлашда фақат давлат қурилишини эмас, балки шахсий қурилишни ҳам назарда тутишга мажбур. Назарда тутати ва бу қурилишга ҳам ҳисса ажратади. Бироқ ушбу қурилишда талаб-эҳтиёж умуман қанча эканини, хусусан, савдо йўли билан қанчаю, коммунал хизмат йўли билан қанча эканини билмайди. Буни ҳеч ким, ҳеч қачон, ҳеч қасерда ҳисобга олмаган. Демак, ҳисса тахминий ажратилади. Энди ўз-ўзидан давлат қурилиш плани ҳам қарийб тахминий бўлиб қолади.

Иккинчидан, план лойиҳасига асос бўлган аризаларнинг ўзи ҳам талаб-эҳтиёжни тўғри ифодаламайди. Шун-

дай оилалар борки, уларда куч ҳам, жамғарма ҳам етарли. Агар ер олиш, материал топиш осон бўлганда жон деб шахсий уй қурган бўлишарди. Аслида давлат юкини ҳам енгиллатишарди. Бироқ, тақсимот тахминий бўлган шароитда, боз устига, хизмат кўрсатувчи ташкилотлар нозпчил бўлган шароитда шахсий уй қуриш қийин. Уй сўраб ариза ёзиш эса осонроқ. Шундай қилиб, давлат турар-жой қурилишига талаб-эҳтиёж сунъий равишда ортиб кетади. Сунъий факторларга асосланган тасдиқ ва тақсимот нафақат турар-жой қурилишини, балки умуман қурилишни бошқаришга салбий таъсир этмай қолмайди. Хулоса қилиб айтганда, аҳоли турмуш фаровонлигининг юксалиши, пул даромадларининг ортиши туфайли шахсий қурилиш энди шундай миқёсларга етдики, агар уни планлаштириш, планлаштирганда ҳам давлат қурилиши билан бир комплексда планлаштириш йўлини топмасак, бу икки қурилиш бир-бирига халақит берадиган бўлиб қолади.

Бу ўринда шуни қўшимча қилиш керакки, район-шаҳар комплекс қурилиш ташкилотлари барпо этилиши муаммонинг характерига бирон-бир ўзгариш киритмайди. Чунки, юқориди айтиб ўтганимиздек, комплекс ташкилотнинг маълум соҳаларга ихтисослашган бўлимлари бўлади. Биздан, аввало, мазкур ташкилотнинг умумий-план-фондини, сўнг бу план-фонддан ҳар бир бўлимга тегишли лимитни белгилаб бериш сўралади. Белгилашимиз ҳозирги «тасдиқлашимиз», «тақсимлашимиз» сингари тахминий бўлмаслиги учун биздан яна планлаштиришни такомиллаштириш талаб этилаверади. Планлаштиришни такомиллаштириш масаласи эса алоҳида бир суҳбатнинг мавзусидир.

5. ПЛАНЛАШТИРИШ ҲАҚИДА СЎЗ

Аввал планлаштиришнинг амалдаги тартибига назар ташлайлик.

ПЛАНЛАШТИРУВЧИ — ҚАЙД ЭТУВЧИ

Дабдурустдан кишининг ишонгиси келмайди. Лекин факт шуки, район план бўлими ҳам, шаҳар, область план бўлимлари ҳам умуман олганда қурилишни планлаштирмайдилар. Балки тайёр рақамларни қайд этадилар. Рақамлар эса

қуйидагича пайдо бўлади. Райондаги бирор ташкилот қурилиш қилмоқчи дейлик. У областдаги ўз «юқори»сига муружаат қилади. «Юқори»си лозим топса, бу қурилишни планга киритади ва лимит ажратади. Бирор қурилиш ташкилотига буюртма беради. Қурилиш бошланади. Район план бўлими шундай қурилишларни жамлаб дафтарига қайд этиб қўяди. Хулоса қилиб айтганда, қурилишни планлаштириш тармоқларнинг ўзида, маҳаллий планлаштирувчи ва бошқарувчи органларнинг иштирокисиз амалга оширилади.

Энди ўйлаб кўрайлик, шундай шароитда районни мустақил иқтисодий-ташкилий бўғин сифатида ҳар жиҳатдан уйғун ривожлантириб бўладими? Йўқ, албатта. Бундай шароитда, масалан, районга ҳозир ҳаммасидан ҳам битта стадион зарур эди, дейсану амалда паррандачилик фермаси қураверасан. Ёки, шунақаси ҳам бўлади: район марказида маданият уйи йўқ. Чекка бир қишлоқда эса аллақачон қурилган. Сабаби: марказга маданият уйини маданият бўлими қуриши керак. Бироқ унга, ким билсин нима сабабдан, лимит берилмаган. Қишлоққа эса маданият уйини совхоз қурган. Ҳашарчилар келганда гавжум бўлмаса, бошқа пайтда ҳайҳотдек бино ҳувиллаб ётади.

«Районда ҳам ҳукумат бор, тартибга солсин-да», — дейишингиз мумкин. Тартибга солиш учун ҳаракат қилиняпти, албатта. Бироқ наф кам бўляпти.

Бир кунни бир қурилиш ташкилоти бошлиғининг олдига иш билан кириб, у қизилчадек қизариб ўтирганини кўрдик. «Тинчликми?»— сўрадик илҳақ бўлиб. «Тинчлик»,— деди. Кейин телефонга ишора қилди.

— Катта билан гаплашувдим...— сўнг шикоятни бошлади.— Рестораннинг орқасига чойхона қурилармиш. Қуришни эртагаёқ бошлашим керак эмиш. Эртага нима билан бошлайман десам, лойиҳа тайёр, пулни ўтказиб беради. Сизга яна нима керак, дейди. Ҳа, ахир, чойхона планга кирмаган бўлиши керак. Планга кирмаган чойхонага материални қаердан топаман мен. Заводим бўлса экан, топсам.

— Айтдингизми шунақа деб?

— Айтдим, барибир. Планга киритиш қочмас эмиш. У ёғи билан сизнинг ишингиз бўлмасин, гапни кўпайтирмай, айтилган нарсани қуринг. Мен сизни уйимга ҳашарга чақираётганим йўқ, деб трубкани қўйиб қўйди.

— Нима қиласиз энди?

— Нима қилардим... Катта одам бўлса... Лойиҳани олиб келиб берса, бошласам бошлайвераман-да...

— Материал-чи?

— Бошқа объектдан суриштирамиз-да... шу... Биринчи эмас бунақаси. «Мен сени уйимга ҳашарга чақирганим йўқ» дегани, чойхона ҳам давлатники, қўрқма, қуравер, биров сени отиб юбормайди, дегани. Тўғри, материал кетса менинг ёки унинг уйига кетмайди, барибир давлатнинг қурилишига кетади. Бу ёғи ҳеч нарса эмақу, чала объект кўпайиши ёмон. Икки йилда битадиган объект, материалга шерик чиққач, тўрт йилда батади. Тўрт йилгача иккаласи ҳам чала. «Материални сочиб юборибсан, тугалланмаган ишлар ҳажмини кўпайтириб юборибсан», деб кейин ғишавани кўраверинг. Ишга буюрганларга эса биров ғиринг демайди. Хўп, майли, амалини ҳурмат қилиб биров бир нарса демайди. Лекин ўзи-чи, ўзи? Маълумоти олий, бутун бошли бир районнинг раҳбари, шу иши нотўғри эканини паҳотки ўзи тушунмаса?..

Ҳақиқатан ҳам тушунмасмикин? Тушунади. Тушунса нега бундай қилади? Негалигини мана, эшитинг, плансиз қурилаётган чойхона ҳақида ўсмоқчилаб сўраганимизда у нима деган эди:

— Плансизу, лекин баъзи планли қурилаётган объектлардан кўра керакли. Асаларичилик совхозининг марказий қўрғони қурилишини кўрдингизми? Бутун бошли бир посёлка қилиб планлаштирилпти. Ҳали-ҳозир у ерга ким бориб истиқомат қилади. Умуман, посёлка керакми ўша ерга? Совхознинг пули, лимити бор экан, қуряпти. Менга қолса, у ердаги уй-жой қурилишини таққа тўхта-тиб, ҳамма маблағни бу ёқдаги посёлкалар қурилишини тезлатишга, маданий-манший объектлар қуришига сарфлаш керак. Лекин иш менга қолгани йўқ. Аричиларнинг каттаси эса бу ёқдаги посёлкаларнинг кафлини олгани йўқ. Шундоқ сўрасанг, маблағини икки дунёда ҳам бермайди. Нима қилиш керак? Шунақа йўлларни ҳам қиляпмиз-да...

Хуллас, тармоқ бўйича планлаштириш территориядаги талаб-эҳтиёжни ҳар донм ҳам тўғри ва тўла инфодалайвермайди. Бу ҳол ўз-ўзидан маҳаллий раҳбар ходимларни ишга аралаштиришга мажбур қилади. Аралашади. Бироқ бу аралаштириш зарарни озайтирмайди, аксинча, орттиради. Чунки чала объект — ўлик мол кўпайишига сабаб бўлади.

Тармоқлар бўйича планлаштиришда шундай натижага олиб келадиган яна бир жиҳат бор: бунда лойиҳачи ва қурувчи сингари буюртмачи ҳам кўпайиб кетади. Халқ хўжалигида нечтаки тармоқ бўлса, ҳар бир тар-

моқда нечтаки ташкилот бўлса ҳаммаси материал-маблағдан улуш талаб қилади. Улашиш керак. Улашсангиз, материал-маблағ сочилиб кетмай нима бўлади? Хўп, сочилиб кетса, ҳар бир буюртмачига, унинг ҳар бир объектига қанчадан материал-маблағ тегади? Масалан, Фрунзе районидаги К. Маркс номи колхоз қурдираётган касалхонага 1984 йил учун 50 минг сўмлик маблағ тегишти. Агар ҳар йили шунчадан маблағ ажратилиб турилса, касалхона 18 йилда битар, 18 йил қурувчининг зиммасида тугалланмаган объект бўлиб турар экан. Ваҳоланки, тасдиқланган нормативга кўра, 40 ўринли касалхона 1,5 йилда битиши лозим.

Улик молга айланаётган нарса фақат объектларми? Лойиҳалар-чи? Масалан, Ленинград районидаги колхозларнинг ўзида қарийб 20 минг сўм сарфлаб чиздирилган 30 тадан ортиқ лойиҳа чанг босиб ётипти. Нега? Қурилиш планига кирмаган. Планга кирмас экан, нега чиздирилган? Негаки, буюртмачи келгуси йили ўзига қурилиш қилиш учун қанча лимит берилишини аниқ билмайди. Бинобарин, қанча лойиҳа-смета тайёрлаши кераклигини ҳам аниқ билмайди. Билгани шуки, қурилиш планига фақат лойиҳа-сметаси тайёр объектлар киритилади. Зеро, лойиҳани иложи борица кўпроқ тайёрлаб қўявергани маъқул. Акс ҳолда тақсимотда катта талаб қўёлмайди. Ўз навбатида катта лимит ололмайди. Олган тақдирда ҳам ундан яхши фойдаланолмайди. Шундай асосларга кўра буюртмачи лойиҳани иложи борица кўп тайёрлайди. Қарабсизки, тайёр лойиҳалар қуриш имкониятидан ортиб кетади. Ортиқ қисми ўлик молга айланади. Буюртмачи ниҳоятда кўп бўлган шароитда ортиқча қисм ҳам ниҳоятда кўп бўлади.

Тармоқлар бўйича планлаштириш шундай оқибатларни келтириб чиқармоқда. Нима қилиш керак?

ПЛАНЛАШТИРУВЧИ ПЛАНЛАШТИРСИН

Бизнинг таклиф қуйидагича: мо-домики район, шаҳар, областда планлаштирувчи орган бор экан, марҳамат қилиб қурилишни ҳам планлаштирсин. Масалан, район план бўлими район капитал қурилиш бўлими (меъмор) билан биргаликда районнинг қурилиш-ремонт плани лойиҳасини ишлаб чиқсин. Лойиҳа юқори планлаштирувчи органга тақдим этилсин. Тасдиқландими, кўзда тутилган лимит район қурилиш ташкилоти ҳисобига ўтказилсин. Қури-

лиш ташкилоти план бўлими ва меъмор тузиб берган титул рўйхат асосида ишга киришсин. Рўйхатда белги-ланган объектларни қуриб, ремонт қилиб, фойдаланув-чиларга топширсин.

Бундай тартиб, бизнингча, район бошқарув бўғинини мустаҳкамлаш, территориал ва тармоқ бошқарув принципларини оқилона қўшиб олиб бориш юзасидан партия ва ҳукуматимиз қўяётган талабларга мос бўлиб тушади. Планда тармоқ ва территория эҳтиёжлари бирдек ҳисобга олингач, плансиз қурилиш қилишдек ҳозир кўп ташвиш туғдираётган муаммо ўз-ўзидан барҳам топади. Шундай қилинганча, кўп буюртмачилик ҳам ўз-ўзидан барҳам топади. Якка буюртмачилик юзага келадикки, унда материал-маблағ сочилиб кетишига, ўлик мол кўпайишига чек қўйиш мумкин бўлади.

Шу ҳақда сўз очиб, ўзимизга яқин мутахассислар, раҳбар ходимларнинг юрагига қўл солиб кўрганимизда, таклифимизни қувватловчилар топилди. Лекин шубҳа билан қараган, эътироз билдирганлар ҳам бўлди. Шубҳа-эътирозлардан учтаси, бизнингча, эътиборга лойиқки, бу ўринда уларга ўз муносабатимизни билдириб ўтиши-мизга тўғри келади.

Биринчиси:

— Ҳозир план лойиҳалари пастдан юқорига тармоқлар бўйича йиғилиб бориб, тармоқлар бўйича тасдиқланиб тушяпти. Тасдиқланиб тушгач, территорияда унга бирон-бир ўзгариш киритишнинг иложи бўлмаяпти. Бунда, тўғри, территориал бошқарувнинг роли чекланыпти. Лекин сиз айтгандек қилинса, бунинг акси — территориал бошқарув кучайиб кетади. Бундай бошқарув эса, табиийки, халқ хўжалиги тармоғининг умумий талаб-эҳтиёжи, мақсад-вазифасини яхши билмайди, тўғри ифода-далолмайди. Бундақада тармоқ, пировард-натижада халқ хўжалиги жабр кўриб қолмайдими?

— Жабр кўрмайди. Чунки, аввало, план бўлими план тузишда фақат маҳаллий талаб-эҳтиёжни эмас, балки партия ва ҳукумат мамлакатни социал-иқтисодий ривожлантириш юзасидан контрол рақамларни ҳам акс эттиришга ҳаракат қилади. Қолаверса, у ҳали фақат планнинг лойиҳасини тузади. Юқори планлаштирувчи органлар умуман халқ хўжалигининг, хусусан, тармоқларнинг талаб-эҳтиёжи, мақсад-вазифасини назарда тутиб лойиҳага маълум бир тузатишлар киритиш имкониятига эга бўлади.

Иккинчиси:

— Маълумки, ҳозир икки хил мулк — давлат мулки

ва колхоз-кооператив мулк мавжуд. Қурилишни планлаштириш ҳам, қуриш ҳам район миқёсида марказлаштирилса, унда қурилишга ажратиладиган материал-маблағларни ҳам марказлаштиришга тўғри келади. Давлат-ку, районга борини беради. Хўш, колхоз-кооперативлар қанчадан беради? Улар район қурилишига қўшадиган ҳисса қандай асосларга кўра белгиланади? Хўп, белгилашнинг бирор асоси топилар. Лекин бунда манфаатдорлик нима бўлади? Бой колхоз район план бўлимининг планига, айтайлик, унинг кўчасини асфальтлаш келгуси йилга қолдирилганига тоқат қилолармикин?

— Тоқат қилиши қийин, албатта. Лекин тоқат қилиши керак. Умумрайон, умуммамлакат манфаатини кўзлаб бу планни эркин қабул қилиши лозим. Ҳа, масалага чуқур ёндашса, эркин қабул қилади. Агар шундай ёндашса, умумманфаатини кўзлаб, шахсан жуда унақа кўп нарса йўқотмаслигини ҳам пайқайди. План бўлими бу йил нариги колхознинг кўчасини асфальтлашни лозим топиптими, демак, у зарурроқ экан. Қолаверса, материал-маблағнинг бори ўшанга етар экан. Агар материал-маблағдан бунга ҳам берганда, иккаласининг иши ҳам чала бўларди, демак, барибир кўчаси тўласича келгуси йили битарди. Ундан кўра қўшнисиининг кўчаси бир йилдаёқ битказилса, у бу кўчадан фойдаланиб турса, ёмонми? Унинг фойдаси ҳаммамизнинг фойдамиз эмасми? Қолаверса, 20—30 йил аввалдагидек ҳар бир хўжалик ўзига яраша йўл, ўзига яраша ферма, касалхона, мактаб, стадион ва ҳоказо қуриб олиши энди ўзига яраша бўлмай қолди. Энди қишлоқдагилар ҳам, айтайлик, шундай стадион қуришни сўраяптиларки, у марказий шаҳарлардаги унча-мунча спорт комплексларидан қолишмасин. Бундай комплексни қуришга бир хўжаликнинг кучи етмайди. Кучи етганича қурса, талабга жавоб бермайди. Вақт, меҳнат, материал-маблағ бекор кетди деяверинг. Хуллас, планлаштиришни ҳам, қуришни ҳам районлар миқёсида марказлаштириш пайти етди.

Учинчиси:

— Ҳаммаси ҳам мумкиндиру, лекин барибир шахсий қурилишни планлаштириб бўлмайди. Уйлаб кўринг, масалан, Шарим ака бу йил ошхона қурди. Келгуси йили нима қурмоқчи? Эҳтимол, катта ўглини уйлаш ҳаракатида уй қурмоқчидир? Лекин у бу ҳақда план бўлимига айтмайди-ку, расман ҳеч кимга айтмайди. Модомики айтмас экан, планлаштириш ҳақида қандай гап бўлиши мумкин?

— Гап бўлиши мумкин. У — айтади. Бир кишига

айтади. Айтишга мажбур. Бу киши — архитектор. Юқоридаги таклифимиз бўйича гапирадиган бўлсак, район капитал қурилиш бўлимининг ходими. Совхоз директори, ферма қурмоқчимиз, қаерга қурсак бўлади, деб дастлаб шу кишига учрашгани сингари Карим ака ҳам шу кишига учрашади. «Ҳовлимнинг палон жойига уй қурмоқчиман, мумкинми?»— деб сўрайди. Рухсатнома олади. Архитектор унга лойиҳа тавсия этади. Агар Карим ака қизиқса, сўраса, архитектор унга янги уйи қандай материаллар билан, жами неча сўмга битишини ҳам айтиб бериши мумкин.

Хўш, бу билан нима демоқчимиз? Демоқчимизки, архитектор шахсий қурилишлар ҳақида ҳозир ҳам кўп нарса билади. Шароит яратиб берсак ва талаб қилсак, бундан ҳам кўпроқ нарса билиши мумкин. Масалан, янги уйни қуришга керак бўладиган материалларнинг қанчаси ва қайсилари Карим аканинг ўзида бор? Қайси ишларни у ўзи бажара олади? Уйни битказиш қачонга зарур ва ҳоказо... Сезяпсизми — аслида Карим ака билан қурилиш бўйича шартнома тузиляпти. Янги уйнинг Карим ака ўз кучи ва маблағи билан бажаролмайдиган қисми давлат қурилиш планига киритиляпти.

Ҳа, капитал қурилиш бўлимига бу ишларни бажариш учун шароит яратиб берилса ва маълум ҳажмдан ортиқ бўлган шахсий қурилишларни давлатнинг рухсати билан шартнома асосида қуриш мажбурий қилиб қўйилса, шахсий қурилишни планлаштириш мумкин. Бундай «мажбур қилиш» қурилиш материални истаган пайтида текин топаётганларга эҳтимол ёқмас, аммо Карим ака билан Митя буни мажбур қилиш деб эмас, балки ёрдам қилиш сифатида кутиб олишига ишончимиз комил.

Шундай қилиб, «амалда бор, қоғозда йўқ»лик муаммоси барҳам топади. Меъморнинг ҳам, қурувчининг ҳам самарали меҳнат қилиши учун барча шарт-шароитни яратиб бериш имконияти туғилади. Барча шарт-шароит яратиб берилгач, энди уларнинг ҳар бирининг олдига ҳозирдагидан ҳам юксак талаб қўйиш мумкин бўлади. «Ҳозирдагидан ҳам юксак» деганимиз у қандай талаб?

6. СЎНГИ ТАКЛИФЛАРИМИЗ

ҲАЁТ СИНОВИ

Ҳозир қурилишда иштирок этувчиларнинг ишини баҳолаш учун турли штатлар, турли шартлар, бу шартларни бажар-

ганлик учун турли рағбатлантиришлар, бажармаганлик учун турли чеклашлар мавжуд. Аммо уларнинг ҳаммаси ҳам нисбий. Ҳаммаси ҳам жуда нари борса ишнинг фақат миқдор ва суръат жиҳатини тўғри аниқлай олади. Сифат масаласига келганда ҳаммаси ҳам хато қилиши мумкин.

Масалан, лойиҳанинг сифатини ким текширади? Экспертизачи. Ҳўш, у хато қилмайдими? Қилади. Модомики лойиҳачи хато қилиши мумкин экан, у ҳам хато қилиши мумкин. Ҳўп, хато юз бердию, бу ҳол кейинчалик аён бўлиб қолди, деб фараз қилайлик. Унда нима бўлади? Унда лойиҳачи билан экспертизачи айбни албатта бир-бирларига тўнкашади.

— Лойиҳа, — дейди экспертизачи, — лойиҳачининг еб турган нони. Шундай бўлгач, у кўпроқ масъулият сезиши керак эди. Мен нима, лойиҳачи йиллаб чизган нарсани бир ҳафта-ўн кунда қандай текшириб чиқа оламан. Хато қилишим мумкин-да.

Лойиҳачи экспертизачини айблади:

— Экспертизачи бўлганидан кейин текширсин эди, топсин эди хатони. Уни бекорга қўйганми у ерга.

Шундай қилиб, ҳар бири ўзича ҳақ, ҳар бири ўзича айбсиз бўлиб чиқади.

Энди қурувчи билан назоратчининг муносабатларига назар ташлайлик. Қурувчи беихтиёр ёки онгли равишда бракка йўл қўйиши мумкин. Аммо назоратчи астойдил назорат қиламан деган тақдирда ҳам бундай назорат қилолмайди. Айтайлик, қурувчи чорвачилик комплексидаги молхонанинг саҳнига бетон ётқизяпти. Назоратчи келганда ёки келишига яқин бетонни бинойидек қалинликда ётқизади. Бироқ, аввал қандай ётқизган? Ётқизгани аллақачон қуриб ҳам бўлган. Назоратчи бузиб кўролмайди-ку, хуллас, қандай ётқизилганини билмайди. Бетон қандай ётқизилгани кейин — буюртмачи ундан фойдаланаётганда, айтайлик, гўнг сурадиган трактор келиб, бетоннинг устига чиққанда билинади. Бу пайтда энди қурувчи ҳам йўқ, назоратчи ҳам. Ҳўп, ана, борлар дейлик. Нима бўлади? Худди лойиҳачи билан экспертизачи ўртасида бўлганидек можаро бўлади, вассалом..

Бундан биз келтириб чиқарган хулоса қуйидагича: модомики экспертизачи ҳам, назоратчи ҳам хато қилиш эҳтимолидан холи эмас экан, ҳатто ишга астойдил киришганларида ҳам барибир улар берган баҳо нисбий экан, масалани барибир ҳаёт — амалиёт ҳал қилар экан, бу штатлардан воз кечиб қўя қолиш керак. Лойиҳачи экспертизачи билан, қурувчи назоратчи билан эмас,

балки олий ҳакам — ҳаётнинг ўзи билан юзма-юз келсин. Улар бажарган ишнинг сифатини ҳаётнинг ўзи синов қилсин.

Сўхбатларимиздан маълумки, бу таклифга ҳеч қайси буюртмачи рози бўлмади.

— Қўйинг-е,— дейди.— Қўлидан тузук-қуруқ бир иш келмаса ҳам, лекин ҳар қалай уларнинг бўлгани яхши. Улар ҳам бўлмаса, кейин қўяверасиз, сифат баттар бузилиб кетади.

Тўғри, агар таклифимиз фақат шунинг ўзи бўлса, унда ҳақиқатан ҳам худди буюртмачи айтганидек ҳол юз беради. Бироқ ҳали дилимиздагининг ҳаммасини айтишга улгурганимиз йўқ. Бу ёғини ҳам эшитиб, кейин хулоса чиқаринг.

«ҲАЙФСАНГА»НИНГ ЎЗИ КАМ

Объект фойдаланишга топширилди, демак, лойиҳачи ҳам, қурувчи ҳам ўз маҳсулотини ҳаёт синовига қўйди, дейлик. Орадан ҳафталар, ойлар ўтгач, ҳаёт кўрсатадики, ишда хатолик бўлган экан. Айтайлик, декорация учун ўрнатилган мрамар плиталар кўчиб-кўчиб кетди: қурувчи лойни сифатсиз қорган. Ёки янги чорвачилик комплексида душхона бор-йўғи битта. Ўша ҳам ниҳоятда тор, лойиҳачи объект чиқимларини камайтиришга, (бунинг учун у мукофот олади) демак, мукофот олишга берилиб кетиб, хатога йўл қўйган. Хуллас, ҳаёт яққол кўрсатиб тургач, айб кимдан ўтганини, шу жумладан, фойдаланувчининг айбини ҳам осонлик билан аниқласа бўлади.

Бундай ҳолларда ҳозир амал қилиб турган тартиб шундайки, агар фойдаланувчи юқорироқ бир идорага арз-шикоят қилса, айбдор, албатта тегишли жазо олади. Айтайлик, ҳайфсан олади. 2—3 ойлик маоши миқдорида жарима тўлаши ҳам мумкин. Пастроқ лавозимга тушириб қўйилиши ҳам мумкин. Ишдан бўшатилиши, ҳатто жиной жавобгарликка тортилиши ҳам мумкин. Айбдор ана шундай чора олади. Аммо ўйлаб кўринг, шу чора билан объектдаги яроқсизлик тузалиб қоладими? Ҳеч-да? Шунинг учун фойдаланувчи арз-шикоят қилишга кўпам қизиқавермайди. Лойиҳачи йўл қўйган хатосидан, қурувчи қилган яроқсиз ишидан беҳабар қолиши бир томони ана шундай тартиб туфайли ҳам содир бўлади.

Буюртмачи арз-шикоят қилиш ўрнига нима иш қилади? Яроқсизликни тузатиш учун қаердандир материал-

маблағ топишга уринади, топади. Шуниси аниқки, ўзининг эмас, давлатнинг чўнтагидан топади. Давлат ким ахир? Биз. Демак, яна бизнинг чўнтакка зўр келади. Лойиҳа ўзгаришсиз қолгани учун, қурувчи бир илож қилиб топшириб олсак бўлди, деган ўй билан ишлайдиган бўлиб қолгани учун эртага чўнтагимизга яна зўр келиши мумкин. Йўқ, бунақа чора бизни қаноатлантирмайди. «Ҳайфсанга»нинг ўзи кам. Қандайдир, жиддийроқ чора-тадбир кўриш керак.

Ана энди таклифимизнинг давомини эшитинг: модомики ҳаёт синовдан ўтказмагунча ишнинг сифатини аниқлаш мумкин эмас экан, демак, қурилишда иштирок этаётганларга шу пайтгача берилган мукофотлар фақат миқдор ва суръат кўрсаткичлари учун берилган мукофотлар деб, бинобарин, аванс мукофотлар деб ҳисобланмоғи лозим. Ҳақиқий мукофот объект ҳаёт синовидан ўтаётган пайтда буюртмачи ҳисобидан берилмоғи керак. Буюртмачига янги, замонавий корхона қуриб бердик. Эътирози бўлса, мана, айтсин. Агар эътирози бўлмаса, марҳамат қилиб корхонанинг лойиҳадаги қувватини белгиланган муддатда ўзлаштирсин. Халқ учун кўп маҳсулот, ўзи учун кўп даромад олсин. Меъмор ва қурувчига мукофотни даромадидан тўласин. Корхона ҳар жиҳатдан соз бўлса-ю, буюртмачи ундан фойдаланишга нўноқлик қилса, даромади камлик қилса, давлатдан қарз (кредит) олиб тўласин. Хуллас, буюртмачидан, олим ўртоғимиз сингари, қурилишда яхшироқ қатнашишни эмас, балки қуриб берилган объектдан яхшироқ фойдаланишни талаб қилишимиз керак.

Ўз навбатида: агар объект ҳаёт синовидан ўтмаса-чи? Унда нима қилиш керак? Унда айбдор ташкилот (меъмор ёки қурувчи) хатога йўл қўйган ходимга меҳнат қонунлари кодекси бўйича тегишли интизомий-маъмурий чорани кўрсину, лекин шу билан қутулиб қўя қолмасин. Объектдаги яроқсизликни тузатишга етадиган миқдордаги товонни тўлаб қўйсин. Буюртмачи бу товон ҳисобига яроқсизликни тузатиб олсин. Давлатнинг чўнтагига кўз тикмасин.

Суҳбатларимиздан маълумки, таклифнинг бу ёғини эшитгач, энди буюртмачилар ўзгаришади:

— Ҳа-а, — дейишади. — Ундай бўлса, бошқа гап. Унда экспертизачи, назоратчи бўлмаса ҳам бўлаверади. Унда яхши бўлади.

Буюртмачига яхши бўлгани — ҳаммамизга яхши бўлгани. Демак, энди мақолага нуқта қўявериш мумкин.

1984 йил

Сайдали Одилов

Қ А Й Т И Ш

Ўзбекистонда ўсиб вояга етган ажойиб меҳнатчилар ўзларининг бутун касб маҳоратини, меҳнатга бўлган меҳр-муҳаббатини ва ижодий муносабатларини ишга бағишламоқдалар ҳамда юксак пировард-натижаларга эришмоқдалар. В. П. Чкалов номидаги авиация ишлаб чиқариш бирлашмасининг йиғувчи слесарлари бригадирлари Назрулла Маннопов, Қарши тикувчилик фабрикасининг моторчи-тикувчиси Раиса Николаевна Иванушкина, Тошкентдаги 1-уйсозлик комбинатининг қопилловчилар бригадирлари Исmoil Холматович Орипов, Ангрендаги «Ўзбекшахстрой» трестининг ёши тегурчилар бригадирлари Дмитрий Андреевич Зазулин, Шовот районидаги Чкалов номи колхоз механизатори Бикажон Худойберганова, Бувайда районидаги «Партия XX съезди» колхозининг бригадирлари Абдуллажон Рўзиалиев, Тошкент районидаги «Ўзбекистон ССР 50 йиллиги» колхозининг машинада сут соғиш оператори Миновар Исоқова, Томди районидаги Ленин номи совхоз чўпони Изимбек Навризбоевларнинг номлари тилга олинди. Юзлаб ва минглаб мана шундай ҳақиқий меҳнат қаҳрамонлари бор.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI Пленуми материалларидан.

Абдуллажон Рўзиалиев шийпон томон бурилди-ю, йўл ўртасида тур-

ган тракторга пешонаси билан урилишига бир баҳа қолди. «Ия, бу қанақаси бўлди», дея велосипеддан тушди. «Қайси калтафаҳм нақ муйилишда қолдириб кетдийкин. Тракторни танигач, таажжуби янаям ошди. Бу нимаси, адашиники-ку. Бунақа одати йўғиди-ю. Уйига ўт кетсаям тракторини бунақа алфозда қолдириб кетмасди-ю. Ё бузилганми, бўлмаса ўзи қани?»

Шийпон яқин қолган, Абдуллажон велосипедга ўтирмай, шохидан етаклаганича пиёда кетди. Уни ўртанча қизи Файзинисо қарши олди.

— Райкомдан Ҳайдаров амаким сўраяптилар,— деди шошиб.— Ҳалиям қўнғироқ қилишувди.

Трубкадан биринчи секретарнинг сокин донатор сўзлари эшитилди. Ўтган куни довулсимон шамол келтирган зарарлар билан қизиқди. Новда еб қаттиқ захиаланган тут баргларини тезда ўнглаб олиш мумкинми, юлиниб кетган, ё тупроқ босган ғўзаларнинг ўрнига қайта экишни ўйлаятими, ҳаммасини бирма-бир суриштирди. Қандай қилса яхши бўлади сизнингча, деб унинг фикрларини сўради.

Райком секретари ҳар қандай оғир вазият бўлмасин, «фалонни қилинг», деб буюрмайди. Ким билан суҳбатлашмасин аввал қилаётган ишларини сўрайди. Маъқул бўлса қувватлайди, давом эттиринг, дейди. Ҳожат сезса албатта кенгаш беради. Аммо ҳеч қайси деҳқоннинг — суғчими, бригадирми — мулоҳазасини беоқибат қолдирмайди.

Абдуллажон ҳам биринчи секретарнинг бу хуш одатига кўникиб қолгани учун фикрини эркин баён қилди. Ғўзага мўлжалланган ўғитнинг бир қисмидан кечиб, тутқаторлар остига солиб, суғораётганларини, тупроқ босган ғўзаларни очишаётгани, паққос юлиниб кетган бўлса, бир йўла чигит ташлаб кетишаётганини, бу ишда Қўнғиротдаги катта-кичик — ҳамма қатнашаётганини айтди.

Абдуллажон телефон трубкасини қўйиб, хонадан чиқди. Нима иш биландир шу ерда ўралашиб юрган Йўлдошалига кўзи тушди-ю, адашининг трактори ёдига келди.

— Устангни машинаси йўлда қолибди. Ишқал шеклли. қара-чи,— деди-да, тутқатор бўйлаб одамларнинг ёнига кетди. Шилинган тут новдаларига боқиб

юраги туз сепгандек ачишарди. Ахир пилла ҳам пахта қатори фарзанд деҳқонга. Ипак қурти саватга тўкилганда, тошларни қўпоргудай шамол турди-ю, тут барглари ни шу алфозга солди-кетди-я. Четанбоп бу новдалар билан қурт боқиб бўларканми. Эсиз, зангори бахмалдеккина бўлиб қолувди-я.

Баҳор серғалвароқ келди ўзи. Қиш қишлигини қилмаганининг касри эди бу. Чилла ичи катта-кичкининг кўзи осмонда бўлди. Болалар оппоқ майдонларда чанги учишни қўмсаб, катталар бўлса тумов-пучқоқ аришини истаб ва яна деҳқончилик ташвишида қишдан умид қилишарди. Қор эса ёғмади. Боз устига мондалаб совуқ ҳам бўлмади. Табиатнинг ҳисоб-китоби бўлади, дейишади кўпни кўрганлар. Қишда қилмаганини баҳорда кўрсатади.

Мана, кўрсатяпти, хаёллади Абдуллажон шамол хароб қилган ғўза ниҳолларини авайлаб ушлаб: «Эти қотгунча не балоларга дуч келмайди жонивор». Ерга чигит тушиб, олди ғўза чинбарг чиқарганда жала қуйди. Обҳавочиларнинг айтишича, бир ярим суткада бир йиллик нормадаги нам тушибди. «Чангадек чирмашган қатқалоқдан зўрға қутқарувдик. Энди буниси... Яна нима кароматлар кўрсатаркин».

Ҳали одамлар ёнига етгани ҳам йўқ эди. Тракторнинг овозини эшитиб, ортига ўгирилди. Абдуллажонники! Аммо рудда ўзи эмас, шогирди Йўлдошали. Демак, бузилмаган. Унда нега ўрта йўлда қолдириб кетдийкин? Ишнинг тигизида бу нима қилиқ! Дўстининг бу бепарволигиданми, нечундир, кўнгли хира тортди. Одамлар ёнига етиб, ишга алаҳсингандаям бу хиралик ёришиб кетмади. Назарида ножўя бирон иш бўлгандай, дақиқа саяин дили ғашланар, потинч эди.

Қилинадиган ишларни табелчи Иброҳимжон Ғафуровга тайинлади-да, изига қайтди. Велосипедга ўтириб, қишлоққа тушиб кетди.

Адашининг уйига кириб, роса таажжуби ошди. Марвартакка тақаб қўйилган чоғроққина сўрида дўпписини ёнбошга қўйиб, яланг оёқларини осилтирганича, ўзини офтобшувоққа солиб ўтирарди у.

— Э-ҳа, кун ўртасида роҳатталаб одатингиз йўғиди-ю, — деди кесатиб. Ҳалиги ташвишлари аччиққа ўхшаш бир нарсага айланганди.

— Сени ўйлаб турувдим, — деди адаши янаям хотиржам.

— Уйингга келиб ўйлагунча, ўшатта — тракторингни устида туриб чақирсанг ҳам бораверардим-ку, — дея так-

лиф ҳам кутиб ўтирмай сўрининг бир четидан жой олди.
— Биламан. Юрагим кўтармади,— деди адаши сўник руҳ билан.

Абдуллажон ялт этиб қаради. Энди сезди, дўстининг юзидан ранг қочгангина эмас, қандайдир кучли оғриқнинг изи шундай бўртиб кўриниб турар, мулойим, қўй кўзлари ич-ичига ботган эди.

— Ия, сенга нима бўлди?— деди юраги орқасига тортиб.— Келин қани, болалар қани, — бир қавати очиқ турган эшик орқали хона ичига назар ташлади.

— Қўй уларни,— деди адаши шикаста товуш билан.
— Икки оғиз гапим бор сенда.

Бир лаҳза тиниб қолди.

— Бошим қотган,— деди сўнг ғарибгина жилмайиб.
— Бировга ёрилолмадим. Уғлимнинг ортидан гап кўтариб юришга истиҳола қилдим. Ўзи тушунмади. Умидим бошқайди. Энди бўлса, гап очишни кўнглим кўтармаяпти. Йўлга солиб кўр, қайтсин...

Адаши яна тинди, ҳовлининг бурчида шабада учираётган маккапоянинг қуриб, тусини йўқотган баргига узоқ тикилди:

— Шу кунларда қайтсин, кейин кеч бўлади.

Адашининг бу таъкидли гапи Абдуллажонга нечундир қаттиқ таъсир қилди. Дўстининг қўққисдан бу тариқа тортилиб қолиши, руҳидаги сўниклик, сўзидаги шикасталик кўнглига ёмон фулғула солиб қўйди. Ҳали далада беҳаловат қилган ғашлик яна дилини кемира бошлади. Адашининг, носоғ бўлган тақдирдаям ишни чала, машинасини ўрта кўчада қолдириб кетадиган одати йўғиди. Эс таниганларига салкам эллик йил бўлди. Нене ишларни бошдан кечиришди, аммо унинг бу тариқа тушкунлик исканжасига тушганини кўрмаганди. Унинг хомуш қиёфаси яна кўз олдига келиб, юраги увишди. Ҳамма юмушини қўйиб бугуноқ Абдураҳмонни топишга, унга ўзининг ҳам гинаси йўқ эмасиди, очиқ-ойдин гаплашиб олишга қарор қилди.

Абдураҳмон — адашининг тўнғичи. Ёнига кирган, тупа-тузук ота касбини олиб қолган. Ота ҳам унинг кўнглига қараб иш тутарди. Шунданми, сиркаси сув кўтармайдиган бўлиб қолган экан. Битта гапга турқи ўзгарди-қўйди. Абдуллажон ўша гап хусусида кўп ўйларди. Баъзан: «Мендан ўтганмиди, шундай демаслигим керакмиди», деган мулоҳазага борар ва яна ёшларнинг нозик бўлиб кетишганидан койиниб қўярди. Асти-ку, ўша гапни сиртига олмаса бўлаверадиган эди-я.

Пахта иши шунақаки, бир тадбирни эрта ё кеч қил-

санг ҳам, қаровга эътиборни озгина қочирсанг ҳам кузда қўлингни тишлаб қолаверасан. Пахта деган одам жиндай жондан, жуда кўп ҳаловатдан кечмаса бўлмайди. Қани энди ҳаммаям шуни тушунаверса, ўзи билиб юмушини қилаверса. Айримлар жонингни ҳалқумингга келтиради, шунақада ўзингдан чиқиб кетиб қоласан.

Ушандаям шунақа, тиғиз пайтлар эди. Қуёш кучга тўлган. Тонгдан ёндираман деб чиқади, шомда оташ пуркаб тоғ ортига ётади. Ғўзага кун ўтиб қолсаям қатқалоқ қилворади. Бунақа пайтда пайкалдан трактор чиқмаслиги керак. Механизаторлар тушликка ўтирган кезларда, ўзи тракторга ўтириб, култивация бошлаб қолишим шундан. Вақт шунақа азиз-у, Абдурахмоннинг бўлса эрталабдан қораси кўринмади. Битта Йўлдошнинг трактори ишлади. Бетоқат бўлиб икки марта борди унинг олдига.

Йўлдошали эса елкасини қисиб:

— Билмадим, гараждамикин,— деди-ю, тайинли гап айтмади.

Бригадир ҳам одам-да, темир эмас. Асаб деган нарса бор ундаям. Тушга яқин қўлида мурват бурайдиган калитни ўйнаб келаётган Абдурахмонни кўрди-ю:

— Сенмас-у, манави тракторнинг умри бекор ўтганига ачинаман,— деди қони қайнаб.— Эсиз техника.

Абдурахмон келган жойида тўхтаб қолди. Абдуллажон бурилиб, шийпон ичига кириб кетди. Нега кечикканини суриштириб ҳам ўтирмади, иш ҳам буюрмади. Унинг билиб ишини қилиб кетишига ишонарди. Сўзи бу қадар чаппасига таъсир қилади, деб ўйламовди.

Абдурахмон тракторни юргизди-да, жон-жаҳди билан ҳайдаб келиб, шийпон саҳнидаги майдонда тўхтади. Ҳали кетиб улгурмаган бригадирнинг олдига калитни иргитди.

— Мана бунга ҳам суйганингизга беринг, тракторсиз ҳам қорним тўяди.

Абдурахмон қуюндай кириб, қуюндай чиқиб кетди. Абдуллажоннинг қулоғида полни ғижирлатиб кетган залварли қадамлар товуши-ю, миясига қоқилган миҳдай бўлиб Абдурахмон ҳозиргина айтган сўзлар қолди.

Ўғлидай бола эди. Қанақа андишасизлик бу, отасидай одамга-я. Ўзига келгунча хийла фурсат ўтди. Абдуллажоннинг битта қамчилиги баъзан олдин гапириб қўйиб, тўғри қилдимми, деб кейин ўйлайди. Бундай қилмасликка жуда кўп уринади, ўзига неча-неча бор сўз беради. Аммо жаҳл келса, ақл кетади деганларидек.

Ҳозир ҳам «қаердайдинг, нега кечикдинг», деб олдин

суриштира бўларди-ю. Ҳе йўқ, бе йўқ — осмону хаббимдан келди. Балким у тракторга тааллуқли бирон юмуш билан банд бўлгандир. Қўлидаги калитни беҳуда кўтариб юрмагандир у. Уйлай-уйлай хатони ўзидан топиб, юмшади. Унинг яна битта одати — бошқаларни ҳам хатосини англаб, аччиғидан тушади, деб ўйлади. Ахир бир оғиз огоҳ қилиб қўйса бўларди-ку. Ҳарна бўлгандаям бригадир, шуларга бошлиқ.

Аммо Абдурахмоннинг арази чўзилиб кетди. Эртасига ҳам, индинига ҳам далада кўринмади. Албатта трактор тўхтаб қолгани йўқ. Шу мавсумдан сувчиликка ўтган мана бу адаши, Абдурахмоннинг отаси Тиркашев яна тракторга ўтирди. Ун кун ўтгач, у асфальтчилар бригадасига қўшилиб кетди, деб эшитди. Бундан Абдуллажоннинг, наҳот адашим шунга кўнди, бир оғиз насиҳат қилмади, деб дили оғриниб юрди. Кейин, унутди.

Аммо адаши унутмаган, энг қадрдон дўстига ўғли қилган андишасизликдан, боз устига уни йўлига юргизиб, далага қайтаролмаганидан қаттиқ изтироб чекиб юрган экан.

Энг аввало ўзим сабабчи-ку, унинг изтиробларига, кўнглидан ўтди Абдуллажоннинг. Абдурахмонни топишим, далага қайтаришим, кейин айб менда эканлигини адашимга айтишим керак. Ҳа, ҳа, керак. Бу бурчим.

Абдурахмонни қўшни қишлоқдан топди. Эғнида аллақандай тусга кирган майка, худди шу тусдаги рўмолча билан кенг манглайини танғиган. Назаримда хийла тортилган, қорайиб қолган юзидан шаррос қуйилаётган терни кафти билан сидириб, куйиб-пишиб оғир чўян ғилдиракни судрар, иссиқ асфальтни ярқиратиб текисларди.

Ноқобил фарзанд деб бўлмайди бу болани, кўнгилади у. Лекин ёшлик, баъзан янглишиш ҳам дейишади-ку. Муҳими уни вақтида англаш, тузатишда.

Абдурахмон чўян ғилдираги дастасини ерга ётқизиб, собиқ бошлиғи ёнига келди.

— Қалайсан,— сўради Абдуллажон,— оғирмасми?

— Енгилини излаганим йўқ.

Абдуллажон унинг сўзидаги дағал оҳангга эътибор қилмасликка уринди.

— Юр, бирон жой топиб ўтирайлик,— атрофга аланглади. Янги қурилаётган хирмон четида ағанаб ётган тут дарахти танасига кўзи тушиб, ўша ёққа бошлади. Абдурахмон унга хушламай эргашди.

— Меҳнатнинг қорасиям, меҳнатқашнинг ёмониям бўлмайди,— осойишта сўз бошлади собиқ бошлиғи.

— Узоқдан келманг,— қўрслик билан унинг сўзини кесди Абдурахмон.— Армия кўрган боламан, дангал гапни ёқтираман. Далага қайт, деб айтгани келдингизми.

— Ҳа, шунчалик ранжувдингми, оёғингни тийвординг.

— Менинг ранжиганимни қўйинг, дунёда ҳол-аҳвол сўраш, катталарда кичикларни қўллаш деган нарсалар ҳам бор.

Абдуллажон унга қараб қолди. Нимага шама қиляпти бу. Уша Йўлдошалига берилган тракторгами? Шунчалик умидвормиди?

Йилнинг бошидаги гап эди бу. Бригадага битта янги трактор ажратилган, уни қайси механизатор минишининг маслаҳати бўлган эди.

— Йўлдошалига берайлик, кўп йиллик тажрибаси бор,— деди Тиркашев.— Меникини бўлса ўғлимга. Шунда иш ўрганган.

— Хўш, сенга-чи?— сўради Абдуллажон.

— Мени сувга қўй, бу йил шовқинга тобим келмайроқ турибди. Яланг оёқ, тўпигимдан илиқ тупроққа ботиб, бир сувчилик қилай.

— Бор гап шу,— деди ўша воқеани эслаб Абдуллажон.— Отангни гапи билан шундай қилгандик, билардинг-ку.

— Бу ёққаям отамнинг гапи билан келгандирсиз,— ғалати тикилди Абдурахмон.

— Тўғриси, ҳа, кейин...

— Отамниям, сизнинг ҳам топганларингиз дала, дала, — асабий бош чайқади Абдурахмон.— Ҳаммаям сизга ўхшаб қаҳрамон бўлавермайди-ю, ўша далада ишлаб, Шунча йил қорамой ялаб, темир курсининг устида умри ўтаётган отам қаҳрамон бўлдими. Сиздан кам ишлавди-ю.

— Биласанми, отанг қанақа одам.

— Биладан, умр бўйи сиз учун ишлаган одам! Эндигина серпул иш топганимда мени тинч қўйсин, ўзининг қадрига етмагач...

— Ҳой, бола,— шиддат билан туриб кетди Абдуллажон. У кела-келгунча, сўз тизгинига эрк бермайман! деб аҳд қилганиди. Аммо шундай ҳолатлар, шундай сўзлар бўладики, уни айтмайдиган тилни кесиб ташлаш керак.

— Ҳой, бола,— яна такрорлади Абдуллажон тутилиб, озғин юзлари жаҳлдан қизариб.— Ҳаммаям қаҳрамон бўламан деб ишламайди далада. Ерга тер, меҳр тўкиб, қишлоқ учун, унинг одамлари учун бир нима ундириш-

ни севиш деган гаплар ҳам бор. Сен буни тушунмайсан, қўлингга кираётган асфальтнинг мўмай пулидан бошқани кўрмай қолибсан. Отанга бўлса тил теккизма. Сен, сен унинг тирноғига ҳам арзимайсан. Ҳа, арзимайсан. Серпул-а, э сатқайи...

Абдураҳмон чоққина жуссали бу одамнинг ғазабдан шу қадар жўшиб кетишидан анграйганича қолди. Дида тугилиб ётган гиналарини ошиброқ тўкиб солганини сезган, лекин энди кеч бўлганди.

Абдуллажон жаҳл билан жўнади-ю, бир оз ҳовридан тушгач, яна дўстининг ҳалиги шикаста қиёфаси кўз олдига келди. «Энди нима деб бораман унинг олдига, илҳақ кутиб ўтирибди-ю. Тезоблик қилдим, гапллашишни эпломмадим», дейманми. Шу изтироб исканжасида эзилиб, Қўнғиротга етгач, адашининг уйига эмас, дала томонга бурилиб кетди...

Абдуллажон Рўзиалиев билан Абдуллажон Тиркашевнинг дўстликлари ўз ёшлари билан теппа-тенг. Иккови ҳам Қўнғиротда илк колхоз тузилган -- 1930 йилда туғилган. Уларни шунчаки исмларидаги адашлик ёинки дўстликкина эмас, ундан зиёдроқ бошқа бир куч -- ҳаёт синовларига дош берган меҳрлари бир-бирига боғлаб турарди. Болалиқдан бир кўчанинг тупроғини чангитиб катта бўлишди. Каттакон оламнинг неки қувончи, неки ғамни бўлса, булар ҳам кичкинагина қишлоқларида туриб, теппа-тенг баҳам кўришди.

Ўсмирликлари уруш йилларига тўғри келди. Рўзиалиевнинг акаси, Тиркашевнинг отаси фронтга жетиб, уларнинг ўрнини Абдуллажонлар босди. Субҳисодиқдан шом қоронғисигача ишлаб, бирга-бирга почтальонникига чопишди. Биринчи олган хатлари Рўзиалиевнинг акаси Ашуралидан келган қорахат бўлди. Бу ғам ўзи дардчил Рўзиали акани букиб қўйди, икки оёғи ишламай қолди. Адашлар бу жудоликни миттигина жуссалари билан тенг кўтариб, оталарини эса бирга опичлаб юришди. Қорахат ёлғон экан. Йил ўтиб, уруш тугаб, Ашуралининг ўзи остонага ёйилган оқликни босиб кириб келди. Улардан бахтли, улардан шодон болалар йўқ эди ўша кезларда. Ғам ҳам эгиз, қувонч ҳам эгиз экан. Турмуш ўнланди. Ишловчилар кўпайди. Аммо Абдуллажонлар ўша-ўша меҳнатқашлигича қолишди. Бирин-кетин орден, медаллар, енгил машиналар олишди.

1962 йилда Рўзиалиевни мана шу «Партия XX съезди» колхозида бригадирликка кўрсатишди. Ўйигрма центнерлик ҳосилни кўрмаган бригадани беришди. Уни

оёққа турғизиш учун ишчан, яна тил-жағлик одам керак эди. Абдуллажон эса ишлашни биларди-ю, аммо бировга иш буюришни билмасди. У жангга кирган командирдай, аввал ўзи ишга ёпишар, адаши ёнига кирар, қолганлар ҳам бригадир қилаётганини қилиб кетаверарди. Йил ўтмай туппа-тузук иш буюрадиган, кейинроқ эса бригадаси ўттиз, қирқ, ҳатто эллик центнерлик марраларга бирин-кетин етавергач колхоз, район миқёсидаги йиғинларда ҳам бинойидек маъруза қиладиган бўлиб қолди. Шу сўзамоллиги орқасидан бир марта қаттиқ қизарди ҳам.

— Абдуллажон оғиз тўлдириб, эллик центнердан оляпмиз, сизлар ҳам етинглар шунга, деяпти,— деб қолди у минбардан тушиб кетгандан кейин сўз олган қўшни Калинин номли колхознинг бригадири Маҳмуд ака. — Неча йилдан бери шу гап. Бригадаси жимитдеккина экан. Бундоқ бизга ўхшаб бирон юз гектарда деҳқончилик қилсин, кейин ишонайлик сўзининг қувватига.

Яхшигина кулги ҳам, зални кўчиргудай қарсак ҳам бўлди. Орият кучли келди. Қўшни бригадани қўшамиз дейишганда йўқ дея олмади. Ер икки баравар ортди. Одам икки баравар кўпайди. Яхшики ёнида адаши бор экан, бригадирга икки баравар оғир бўлмади.

Абдуллажон Рўзиалиевга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилганда уни қизгин, жуда қизгин қутлашди. Адаши эса бригадада ҳаммадан кейин уни бағрига босганича узоқ ушлаб, икки томчи кўз ёшига эрк бериб қутлади. Шу кезгача улар битта пиёланинг битта томонидан чой ҳўплашиб юришарди. Энди бўлса...

Энди бўлса у йўқ. Абдуллажон учун унинг йўқлигини ўйлаш ҳам ақл бовар қилмайдиган иш. Аммо Ашурални акасида келган хабарда ёлғон чиқишига умид ҳам қилиб бўлмайдиган мудҳиш ҳақиқат бу! Адаши билан кечирган бесаноқ воқеалар энди фақат хотирага айланган ва улар шу оғир, азобли, изтиробли лаҳзаларда ёдига ёпирилиб келаётганди.

Абдуллажон Рўзиалиевнинг бригадасида кенгаш ўтадиган куни шу кулфат содир бўлди. Кўплар учун бригаданинг энг пешқадам аъзоси, бригадир учун ундан ҳам зиёдроқ, қон ичишгандек қадрдон инсон — Абдуллажон Тиркашев юрак хасталигидан вафот этди.

Қўнғиротликлар бу қадар катта маросимни анчадан буён кўришмаганди. Абдуллажон одамлар тўлқинида сокин сузар, маросимга оид унга у, бунга бу юмушларни тайинларди. Унга қийин эди. Сиртидан сокин кўринса-да, юрагига қадалиб қолган аламли армон тоши,

дақиқа сайин юк босиб, чуқурроқ ботар, уни эзиб, қаддини дол қилаётганди.

Қон ичишган қадрдонининг сўнги сўровини бажаролмади. Ўзи қилган хатони ўзи тузатолмади. Ҳатто дўстига айтиб ҳам улгуролмади. Кеча неча-неча бор чоғланганди бунга. Аммо бир тўхтамак келолмай, ишга алаҳсиб кунни кеч қилди.

Дала айланди. Ҳар битта пайкални кўздан кечириб чиқди. Қўйиб берса соғ қолган ғўза кўчатларини санаб чиқишдан ҳам тоймайди, тахминий ҳисоб-китобга эса сира ишонмайди. Аниқ иш кўриш учун аниқлик керак, деб тушунади ва ҳамиша шундай қилади. Кенгаш ўтадиган жойни қайтадан супуриб-сидиртирди. Алламаҳал қилиб, уйига келди-ю, хотинидан: «Адашингиз оғир экан», деган сўзни эшитди. Остона ҳатламай изига қайтди. Дўстининг ёнига учди. Аммо вақт ўтган эди...

Абдуллажон бош кўтариб одамлар тўлқинига қўшилаётган янги оқимларга кўз ташлайди. Ҳали-замон кенгашга тўпланганлар ҳам келиб қолишади.

Мусибатдан хабар топган колхоз раиси Жумақўзи Алибоев тонг-саҳардаёқ марҳумникига етиб келди. Бригадир, маҳалла оқсоқоллари билан кенгашиб, бригадага келувчи меҳмонларга бу нохуш воқеани билдирмасликни лозим топишганди. Аммо хиёл ўзгарган вазият биринчи секретарининг зийрак нигоҳидан четда қолмади.

Оддий колхозчи Абдуллажон Тиркашевни сўнги йўлга узатишга районнинг жуда кўп катта-кичиги тўпланди. Бу унинг ҳалол яшаб, ҳалол қилган меҳнатларининг эҳтироми эди.

! Ҳаммаям тушуниб турганди буни. Абдураҳмон-чи? Уни титратаётган аламли жудолик, қаттиқ изтироб азобининг чеки бормикин? Абдуллажон бу дардни худди ўз танасида бўлаётгандек жуда чуқур ҳис қиларди ва ўйларди.

— Эҳ, одамлар, нима учун бир-биримизнинг хатойинизни такрорлаймиз? То пешонамиз деворга тақ этиб урилмагунча, хулоса чиқармаймиз, кўзимиз очилмайди? Нима учун бизга жон ато этган, бизни деб ўз жонидан кечадиган оталар, оналар қадрига бунчалар кеч етамиз? Тоабад журакда армон тоши билан яшамоқ учунми? Нима учун бу азиятли юкни ўзимизга-ўзимиз ортамыз, нима учун?!

Бу сўроқлар ўзининг ҳам қалбига игнадай санчиларди.

Одам фақат ўтганларни ўйлаб яшамайди-ку. Ўтганлар

қолдириб кетган юмушни охирига етказиш, янгисини бошлаб, уни ўз давомчиларига топшириш учун ҳам олдинга қараш, тирикларни ўйлаш керак-ку. Ҳеч ким бу хисдан маҳрум, шу масъулиятдан четда эмас!

Қуёш ҳарорати кун сайин ортар, табиатга ҳусн, кўнгилларга енгиллик улашувчи баҳор кучга тўлаётганди. Янаям тиғизлашган дала юмушлари, одамлар, пахта ташвиши жонсарак бригадирни ўз комига тортиб кетди. Аммо барибир назарида адашисиз қишлоғи ҳам, дала ҳам, кўнгли ҳам ҳувиллаб қолганди...

Янги ҳафтанинг биринчи кунини эди. Одатича бригадага юздан зиёд аъзоларининг ҳаммасидан олдин келган Абдуллажон адашининг трактори ўрнида йўқлигини кўрди... Бир ҳафта нарида Йўлдошали тракторни худди шу ерга — шийпон рўпарасига келтириб қўйганича турганди. Нима гаплигини шийпон қоровулидан суриштиришга чоғланганда тракторнинг таниш товушини эшитди. Бир текис тариллашига пича қулоқ тутди-ю, ишончи мустаҳкамланди. Адашиники!

Ўша томонга қаради. Трактор ёнида куймаланиб юрган жуссага кўзи тушди, томоғига иссиқ бир нарса қадалиб, энтикди. Абдурахмон! Бу таниш жуссадан, тракторнинг таниш товушидан далами, кўнглими тўлиб бораётганини ҳис қилар, беихтиёр кўзларига сизиб келатган ёшларни яширишни ўйлаб ҳам ўтирмас, олдинга, фақат олдинга интиларди...

II

Абдуллажон поездга состав қўзғалишига яқин илинди. Урта ёшлардаги кондуктор аёл уни койиниш билан қарши олди-да, изидан вагонга кўтарилди. Купе эшигини очатуриб унинг ўртамиёна эгнига, памақроқ кўринган жуссасига яна бир назар ташлаб:

— Особий пассажир сиз экансиз-да,— деди қувлик билан. — Нақ юрагимизни ёришди-я, бошқани қўймаглар, деб.

У икки ўринлик бўш хонага таклиф этди.

— Жойлашаверинг. Ёлғиз кетадиган бўлдингиз.

Абдуллажон енгилгина сафар сумкасини ўриндиққа ташлади-ю, биринчи қилган иши купе ойнасини ярмигача тушириш бўлди. Дим хонага фақат қишлоқ кишиси-

гина сезадиган шаҳарнинг куйинди ҳиди қоришган ҳавоси қуйилди. Эрта баҳор, шаҳар оқшом бағрига сингаётган бўлсаям ҳаво қуруқ, унинг назарида аллақандай ширасиз туйилди. «Осмони кенг дала ҳавосига нима етсин». Бугун нечанчи бордир кўнглидан шу сўз кечди.

Сал ўтмай поезд бир силкиниб, қўзғалди. Шу аснода ярим очиқ ойнадан шошқин, безовта, шунинг билан бирга оромли баҳор шамоли югуриб кирди. У юзини эпкинга тутганича шаҳарнинг ёнар арқондек туташиб кетган чироқларига маҳлиё тикилиб қолди. «Тошкентнинг оқшоми қийғос очилган пахтазор бўп кетаркан», деб ўйлади. Бу қиёс ўзига нашъа қилди чоғи, «кампирининг дарди гўзада», дея кулиб қўйди.

Сумкасини очиб, бир даста газета олди. «Совет Ўзбекистони»нинг биринчи саҳифасидаги Мурожаатга, иккинчи қаторнинг охирида турган ўзининг портретига назар ташлади. «Совуқда қолгандек қунишган, кўзлариям қисик. Суратга тушишнйам мондаламабман». У газетани ўриндиққа ташлаб, ойнага ўгирилди. Поезд аллақачон шаҳарни ортда қолдирган, унинг ўқдек нури тун қаърини ёриб, составни шитоб олдинга чорларди.

Купе эшиги ёнбошга сурилиб, олдин стаканлар терилган патнис, сўнг кондуктор аёл кўринди.

— Чойга қалайсиз, особий амаки,— деди у шўхчан. Чамаси, бу аёл ўз юмушидан мамнун, одатда шунақалар таниш-нотаниш киришишиб кетаверар, ҳазил-ҳузул кўнглига сиғаверар эди.

Кондуктор патнисни купе курсисига қўйиб, ўриндиқдаги газетани олди.

— Бугунги-ку.

Одати бўлса керак, аввал сўнгги саҳифасини тезгина қараб чиқди. Сўнг суратларга кўз югуртирди.

— Вой-бўй, манави қаҳрамонларни, ия, буниси сизга ўхшайдими,— бир Абдуллажонга, бир суратга қаради.— Сиз-ку.

Абдуллажон бош ирғади.

— Қаҳрамон амакиман денг,— деди аёл газетани қўймай.— Билганимда чойни серқандроқ қилиб келарканман.

Абдуллажон унинг ортидан кулганича қараб қолди. Очиққина. Одамнинг шунақасиям тузук. Адашим Абдуллажон Ҳошимовга ўхшаб ичимдан топ бўлмасин экан. Бригадасида ўн учта Абдуллажон бор, улардан ўн учинчиси шу — қанчадан бери ола чиқиб, хунобини ошириб юрибди.

Абдуллажон ҳозир ўзига тушунолмасди. Гоҳ мана

бундай эҳтиромлар қанотида парвоз қилар, Тошкентда ўтган шу уч кун ҳаяжонлари оғушида ўзини яйраётган-дек сезар, гоҳ аллақандай хижолатлик кўнглини алғовдалғов этарди.

Бу хижолатликни худди шу сафари олдидан, даласидаги таъбихираликдан кейин орттириб олди.

Уша куни раис келмагандаям ўтарди, кетармиди, шу гап бўлмасмиди.

Баҳор ҳар кимга ҳар хил бошланади. Деҳқонга кетмони ерга теккан куни баҳор. Пахтакорнинг кетмони бўлса йил ўн икки ой ердан узилмайди. Аммо ҳафта бўляпти — адаши Ҳошимовнинг қораси кўринмайди. Икки кун уйига борди. На дардини билолди, на бошқани. Кеча келини Ханифахондан эшитди. Қўшни областдаги кўриқ совхозидан унга яна ер тегибди. У ер кўпроқмиш, кимлигини билмайди-ю, унга эргашаётганлар ҳам бормиш. Ҳошимовдан қаттиқ койинди, дили оғриди. Кетмоқчи экан нега очигини айтмади. Бригададан бир йўла ипини узиб қўя қолса бўлмайдими. Ҳафта у ерда, ҳафта бу ерда «гастролчиликми». Элни бузиш бу. Йўқ, бунақаси кетмайди.

Қушлар қўзғалмай туриб Ҳошимовнинг уйига борди. Тезлик қилди. Остона ҳатламай турибоқ сўроқ-саволга тутди:

— Тўртта болангиз бор-а? Бор. Тўрттовини боши бир жойга қовушмаса нима қўйга тушасиз, биласизми? Билмайсиз! Мен биламан! Юз йигирмата одамим бор. Уларга оталик даъвосини қилмайман. Аммо бошини қовуштиришим керак. Сиз халал берманг. Элни бузманг, бошқаларниям йўлдан урманг,— деди-да, уй эгасини остонада ҳанг-манг қолдирганича ортига қайтди. Йўлда келинига дуч келди. Аламидан чиқмаганди, уни қисувга олди.

— Сизлар ҳам зўрсизлар. Узининг қопидан бошқага нафи йўқ бунақа гастролчилар қанча, биласизлар. Аммо миқ этмайсизлар. Кимсан, республика Олий Советининг депутатисиз, мундоғ ўртага солинг-да.

Жўрақўзи келгандаям кўнглининг тугуни кетмаганди.

— Нашъангиз пастроқ,— деди раис унинг аъзойини кўриб.

Абдуллажон хомушгина бош ирғади. Сўнг:

— Тош кўтараман деб бели чиққан нотавон полвонга ўхшайман,— деди мужмал қилиб.

— Энди кўришим, йиғлоқи гап ярашмасакан сизга.

Абдуллажон ҳалиям кимга тегишини билмай турганди. Рансинг ҳазиломуз сўзи айилдай ботди.

— Кўрмагандай гапирасиз-а,— деди унинг сўзини кесиб. Кейин юрагини тирнаб келаётган дардларини тўкиб-солганини сезмаёқ қолди:

— Билагам, кимнинг қаерда ишлаши ўз ихтиёри. Аммо ўзигаям, элгаям нафи тегаётганларни йўлдан уришмасин.

Жўрақўзи гап жиддийроқ эканини англади. Базиларнинг иш тутумига ҳайронсан, ўйлади у. Сўра деганда бажаришга қўллари қодирми-йўқми, ўйлаб ҳам кўришмайди, оғизларига сиққанича сўрашади. Кейин уддасидан чиқолмай қўшимча қўллар қидиришади, аллақанча инъом-эҳсонлар ваъдаси билан одам ўғирлашади. Кошки уларнинг тузукроқ нафи тегса.

Жўрақўзи Алибоев яқинда Уч уйда (Марказий Фарғона қўриғи ўзлаштирилиши бошланган жой) бўлган область миқёсидаги йиғинда айтилган гапларни эслади. Шартномачи «шоликор», «сабзавоткорлар»га неча юзлаб гектарлар тақсимлаб берилибди. Бу ернинг қадрига етмаслиқ, талон-тарож қилишнинг ўзи-ку. Шартномачиларда на қатъий план, на қатъий масъулият бор. Таваккалчилик. Бундайлар учун елкасига ташлаб келган қопи бўлса кифоя. Бригадир айтаётган совхозда ҳам шу қабилда иш тутилади.

Ҳозир у ҳеч гап эмас. Ишнинг энг тифизи энди бошланади. Қишлоқда туғилганнинг отаси пахтакор, онаси пиллакор бўлади, деган гап бор. Бир томони пилла қурти парвариши ярим кучни ямлаб тургач, ғўзани ўт босади, сувдан қолади. Ушанда ҳар бир катта одамнинг эмас, дарсдан кейин далага чиқадиган боланинг ҳам ўрни билинади. Коллективнинг боши бир бўлмаса, одам қийналади. Бригадирнинг ўтиқани шундан. Бировга бошқа жойда ишлама деб тазйиқ ўтказиб бўлмайди, аммо шу аҳволда қолдиравериш ҳам мумкин эмас, ўйлади Жўрақўзи.

Сўнг ўрнидан туриб, шийпон айвонида турганича шофёрига ниманидир буюрди, кейин ичкаридан бригадирни чақирди.

— Юринг, Абдулла ака, дала кўрсатинг.

Раис халқи шунчаки келиб-кетмайди. Ишингни кўради, бирон-бир камчилик топади ё бошқа юмуш буюриб кетади. Абдуллажон унга эргашиди. Бригадаси катта, ҳаммасини кўриб чиқишга имконият ҳам, вақтиям бўлмас, бўлгандаям унинг хижолат чекадиган жойи йўқ. Ҳар ишни пухта, гап эшитмайдиган қилиб бажартиради. Қо-

лаверса, раҳбарларга ёки келди-кётди комиссияларга кўрмана учун эмас, кузда ўзи, коллективи алданиб қолмаслигини ҳам кўзлаб иш тутади. Кўнгли тўқ эди.

Эркакларнинг аксарияти тут қаторларга сочилиб кетган, унинг остини чопиб, ўғитлаб, сув қуяётган эди. Раис йўл-йўлакай бу аҳволни кўрган, бригадир шу ишни буюрганини эшитиб, ўзини қидириб келган эди.

— Бу нимаси?— сўради раис. Бу иш унга маъқул келмагани шундоққина кўриниб турарди.

— Утган кунги шамолларни кўрдингиз-ку,— хотиржам жавоб қилди Абдуллажон.

— Хўш.

— Жонивор тутларниям гангитиб юборди, амал ололмаяпти, жиндай қарашворайлик дедик.

— Сизга тушуниб бўлмайди, Абдулла ака. Битта одам йўқ бўлса, жанжал қўзийсиз-у, шунча одамни бошқа ишларга банд қилибсиз.

Бригадирдан садо чиқмади.

— Ҳар бир ҳовуч сув ҳисобда, бир кафт ўғит саноқда бўлса-ю, сиз пахтанинг ризқини қийиб... Сизни қаҳрамон қилган пилла эмас, пахтайтиди-ку.

— Пиллаям керак.

— Уни ҳеч ким инкор қилмайди. Ярим ерингиз экишга тайёرمас, анави тўрт пайкалга ҳали оёқ теккани йўқ. Одамлар бу ёқда банд. Биров айтмаган, ҳеч ким тутмаган ишни қилишнинг нима кераги бор.

— Керагий-чун қиялпман.

Жўрақўзи бунақа терс жавобни кутмаганди. Тўғри, ундан салкам йигирма ёш кичиклиги бор. Ҳали мактабга қатнаб юрганида Абдулла Рўзиалнев ном чиқариб қолган. Ленин орденигача олган бригадир, қишлоқда ундан машҳурроқ одам йўқ эди. Шунинг мулоҳазасига борибми, кўпинча сўзда унга ён берар, нотўғри иш тутаетган бўлса ётиғи билан тушунтиришга уринарди. Аммо ҳозир унга ётиғи билан тушунтириш мумкин эмаслигига кўзи етди. Шундай ташлаб кетишга эса ҳаққи йўғиди. Ахир пахтага у ҳам жавобгар, бригадирдан кўпроқ, кенгроқ, каттароқ миқёсларда жавобгар-ку. Демак, бригадирнинг буйруғини бекор қилишга, одамларни ўзи зарурроқ деб ҳисоблаган ишга буюриб кетишга ҳақли, тўла ҳақли.

— Одамларни бугуноқ ер тайёрлашга оламиз.

— Бу мумкин эмас.

— Нима учун?

— Яхши, айтаман,— Абдуллажон бир лаҳза тарадудланиб қолди. — Бугун бўлмаса, эртага бўларди бу машмаша. Сиз ҳозир тилга олган ўша тўртта пайкални

бирлаштириб бермасаларинг, унга бу йил чигит экмайман. Гапнинг пўскаллеси шу.

«Ё тавба, — ҳайратга тушди Жўрақўзи, — бу ўзи қайси колхознинг одами. Ҳе, йўқ, бе йўқ — салкам беш юз туп тутнинг бошига сув қуймоқчи-ку. Нақ ўн қути қуртнинг емишини-я».

— Бу яна қанақаси?

— Неча марта айтяпман, кўп пайкаллар кичик, деб. Ҳар пайкалнинг боши — этагида тўрт қатордан пахта битмаслигини яхши биласизлар. Ё трактор эзади, ё сояда ўсмай қолади.

Бунақа қаторларнинг колхоз бўйича ҳисоб-китоби Жўрақўзидаям бор. Ушалар ҳисобига ҳосилдорликни икки-уч центнерга ошириш, колхоз бўйича ҳар йил қирқ беш центнердан муқим ҳосил олиш режасиям йўқ эмас. Аммо пилла-чи, пилла. Ҳадемай уруғ тўкилади. Барг сўраб кимга боради, қайси юз билан боради.

— Хўп, сиз айтганчаям бўлсин, — деди раис. — Кейин дасткалла кўтариб қаерга изиллайсиз?

— Изилламаймиз.

Абдуллажон бу саволни кутганиди. Бригадир бўлганидан буён пилла қурти тўрт бараварига, ҳосили ҳажми олти мартага кўпайди. Аммо бировдан барг сўрагани йўқ. Сўраганларга берган вақти эса кўп бўлган. Ҳаммаси расамади билан иш кўргани, янги кўчатлар ҳисобига тут тупларини тўлдириб боргани эвазига. Буни айтиб ўтиришига ҳожат йўқ. Раис зийрак йигит. Ҳаммасини кўриб, билиб юрибди.

— Изилламаймиз, — яна такрорлади у. — Манави ишлов еяётган тутлар ўша тўрт қаторнинг баргиниям беради. Кафиллигини оламан буни.

Жўрақўзи ўйланиб қолди. Бувайдадаги ўзи туғилиб ўсган мана шу «Партия XX съезди» колхозига олтинчи йил раислик қилиши. Унгача механик, инженер эди. Хуллас, қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва ирригациялаш институтини тугаллаб келгач колхоздан нари тушгани йўқ. Абдулла Рўзиалиевни бир одам билганчалик билади. Одамгарчилигу дилкашлигигача, бригадасида каттаю кичикнинг сувидан кириб, ўтидан чиқишигача, пухта ўйланмаган, аниқ режаланмаган ишга қўл урмаслигигача билади. Бригададаги ютуқларнинг, мана неча йилдирки сурункасига салкам олтмиш центнердан пахта ҳосили олиб келаётганлигининг боисини кўпинча унинг мана шу сифатларида ҳам кўради. Умуман, ундан кутилмаган таклифлару тутилмаган ишларни ҳар вақт кутиш мумкин. Икки йил нарида қаердандир бир ҳовуч чи-

гит топиб келиб, бригаданинг ерини қизғаниб шийпон ёнидаги лахтак ерда синаб юрган ҳам шу одам. Муҳими, бу таклиф ва ишлар кўпинча бригада, колхоз ва ҳатто район миқёсида нафли бўлиб чиққанини ўзи кўрган, ишонч ҳосил қилиб қолган. Изланишнинг самараси бу. Пахтачиликда ҳам ким қайсидир янги йўлни қидиришдан, уни дадил қўллашдан қолдимми, ундан кўп нарса кутиб бўлмайди. Абдуллажон Рўзиалиев эса бунақалар тоифасидан эмас! Аммо унинг ҳозирги таклифи бафуржа маслаҳатлашилмай, бир зарб билан ҳал қилаверадиган иш эмасди.

— Кўплашиб кенгашамиз,— деди. Кейин ишонч билан таъкидлади.— Албатта бир тўхтама келамиз.

Улар далани кесиб, идора ёнидан чиқишди. Бу ерда уларни раиснинг шофёри билан Ҳошимов ва Рўзиалиевни олтиш центнерчи бригадир сифатида Тошкентга чақирилгани ҳақидаги хабар кутиб турганди...

— Чақибсиз-да,— деди Ҳошимов раис хонасидан чиқишгач, ҳозиргина эшитган гаплари аччиғиданми, хижолатданми қизариб.— Эрталабки захрингиз етмовди-ю.

— Шаҳрихон ўқитувчимиз эсингизда борми, Эрназарова дейишарди,— деди унинг елкасига қўл ташлаб Абдуллажон.— Уруш йиллари қўлида ўқиганмиз. Колхозда секретарь ҳам, ҳисобчи ҳам, каттаю кичикнинг синфига муаллима ҳам бир ўзи эди. Опани айблаб бўлмасди унда. Уруш йилларининг иши эди бу. Аммо бизнинг чаласавод қолганимиз ўша опанинг икки-уч иш кетидан қувганининг касри эмасмиди. Шунақа, дўстим, икки иш бошини тутаман деганларнинг маҳсули ҳаммавақт ҳам ўзи ўйлаганича чиқавермайди.

Ҳошимов бригадирга ялт этиб қаради-ю, хайрмаъзурни насия қилиб, дала томонга жўнаб кетди. «Иш шунчаликка етмаслигиям мумкин эди-ю,— деди унинг ортидан ўйчан тикилганича Абдуллажон.— Яна тезлик қилдимми-а».

Тошкентга кела-келгунча ҳам хаёлидан шу гап кетмади. Пойтахтдаги жўшқин, ҳаяжонли лаҳзалар уни ҳам ўз оғушига тортди-ю, хаёлидан бир оз нари сурди. Редакцияларда бўлишди. Номини эшитавериб, қулоғига ўрнашган, газета саҳифаси-ю, телевизор экранларида кўравериб кўз танишга айланиб кетган жудаям машҳур пахтакорлар— нишонлик Маҳкам Ҳазратқулова, ромитонлик Истам Турсунов, уйчилик Шарофат Далабосва, Андижоннинг Москва районидан Тўланбой Холиқов ва яна қатор Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари билан манави эълон қилинган Мурожаатга имзо чекишди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетидаги қабул сира ёдидан чиқмайдиган воқеа бўлди.

Марказий Комитет секретари ундан:

— Қанчасини машинада терасизлар?— деб сўради.

— Етмиш процентини,— қимтинibroқ жавоб берди Абдуллажон.

— Нимага ҳаммадан оз?— яна сўради Марказком секретари. Чунки ундан олдинроқ сўз олганларнинг аксарияти тўқсондан наридаги рақамларни айтишганди.

— Шароитимиз шундай,— жавоб қилди. Сўнг даврадагиларнинг эътибори ўзида эканлигини кўриб давом этди.— Биз фарғоналиклар учун пахта билан пилла эгизак фарзанд. Икковига бир кўз, бир меҳр билан қарама-сак бўлмайди.

Енгил кулги кўтарилди.

— Бир-бирига халал бермай ҳар икки соҳани ривожлантириш мумкин-у. Чамамда, фарғоналик ўртоқларнинг кўпи шундай йўл тутушяпти. Айтиш керакки, яхши натижаларга эришишяпти. Тўғрими?

— Тўғри,— тасдиқлади секретарь ёнбошида ўтирган ходим.

— Сизлардаям бордир бунинг имкони?

— Бор, бор,— деди Абуллажон дадиллашиб. Шундай нуфузли киши иши ҳақида сўраб-суриштираётгани, дўстона суҳбатлашаётгани унга ғайрат бағишлади. Уйлаб юрганларининг ҳаммасини: юз фоиз машинада теришми — ерлар кенг бўлсин, пиллани кўпайтиришми — тутқаторлардан майли, кечмайлик, аммо алоҳида-алоҳида плантациялар барпо этайлик. Бунинг учун ер бор, топилади, қишлоқлар ўртасидаги айрим майдонлар, камунум, деҳқончилик қилишга ўнғайсиз пайкаллар, йўл, ариқ бўйлари ва ҳатто район марказларидаги кўкаламзор массивлар, истироҳат боғларининг бир қисми — мана резервлар.

Шуларнинг ҳаммасини тўкиб солишга ошиқарди...

У Марказий Комитетдан жудаям баланд руҳда, кўнгли тўлиб, ниҳоятда бахтиёр ҳолда чиқди. Бир йил нарида ҳам худди мана шу зиналардан юраётганда шу ҳисни туйган эди. Ўшанда Фарғонадан ёлғиз ўзи эмас, илгари бир районлик бўлган уч киши — Мирзааҳмад Деҳқонов, Мамазнё Қодировлар билан Ленин ордени ҳамда «Уроқ ва болға» олтин медалини республикамизнинг энг нуфузли кишиси қўлидан қабул қилиб олишган эди.

Бундай улуғ даргоҳда яна бўлиш, республика раҳбарлари билан юзма-юз ўтириб дўстона суҳбатлашиш,

оддий деҳқонга бундан юксакроқ эҳтиром бўладими.

У мана шу эҳтиром қанотида эди. Бунга фақат бир нарса — меҳнати, меҳнати ва яна меҳнати билангина жавоб бера олиши мумкинлигини сезар эди.

Абдуллажон ўтган шу уч кунда осмони кенгу ташвиши, жумбоқлари мўл даласини, унинг ўша ташвишу жумбоқлари билан ниҳоятда соғинганини ҳис этади. Поезд Қўқонга тобора яқинлашар, саҳархез баҳор қуёши оламни нурга чулғашга шошилиб, бош кўтараётган эди.

Саъдулла Сиёев

ТОҒЛАРДАГИ ГУЛХАН ШУЪЛАСИ

Баҳор, ёз ойларида Бухоро ё Қарши томонларга учган бўлсангиз биласиз. Самолёт қанотлари остидан чексиз сайҳонликлар, қўнғир қирлар аста сузиб ўтади. Гоҳо гугурт қутисидай кичкина қўрғончалар ёнида ҳар тарафга оқиш ипдай ингичка йўллар тарқалган. Ҳалиги очиқ майдонлар, кулранг қирлар қўйнида гала-гала қўйлар потраб ётади. Улар она-Ер ҳидига хумордек, заминдан бош кўтармайди, қумурсқадай ғимирлаб олға силжийди. Бу бизнинг машҳур қоракўл қўйларимиз. Улар чўллар, тоғадирларимиз кўрки. Улар туфайли жаҳон бозорида ўзбек номи яна бир бор тилга олинади, хориждан келган тижорат аҳли завқли бош чайқаб беихтиёр харидорликка киришади. Республикамиз неча йилдирки, давлатга қоракўл тери сотиш бўйича иттифоқда биринчи бўлиб турибди. Йилма-йил ўзбек чорвадорлари давлатга 2 миллиондан ошириб турфа ранг тери етказиб бермоқда. Булар ичида қоракўлнинг шамчиरोқ гул дейиладиган нафис хили ҳам, ҳалилийси ҳам, зардоли гуллигию нуқра-ранглиги ҳам бор. Бундай жилвакор терилар етказиб жаҳон бозорини обод қилаётганлар, албатта, одамлар, бизнинг жафокаш, содда, сабр-тоқатли ва энг муҳими, қаноатли чорвадорларимиз. Улар қишнинг қаҳратонигаю ёзнинг 40 даражали жазирамасига ҳам бардош бериб, йил — ўн икки ой отар ортидан изма-из эргашиб юрибди. Бепоён Қизилқумнинг кўчма барханларида уларнинг дағал этиклари қолдирган изни кўрасиз. Бойсун, Деҳқонобод, Фориш, Оҳангарон тоғларида чўпон-чўлиқнинг қора қумғони қайнаган қуюқ тошни кўрасиз. Мен хизмат юзасидан республикамизнинг тоғли, сахроли яйлов—қишлоқларида кўп бўлганман. Бир-икки йил аввал Деҳқонободнинг энг чекка гўшаси, Ғузор дарёсининг бошига чиқиб бордик. Салкам 3 минг метрлик тоғ чўққисига яқин Темирсандиқ деган ерда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, донгдор чўпон Амрალი Эшбоев қўй боқар экан. Одатда биз чўпон-чўлиқ деганда 5—6 синф саводи бўл-

ган содда, фақат чорвадан бўлак нарсани билмайдиган, дунёдаги улкан ижтимоий масалалардан беҳабар кишини кўз олдимизга келтириб, ўрганиб қолганмиз. Амирали ака мени ҳар томонлама билими, саводхонлиги, ҳаётий масалаларга теран ва оқилона ёндашиши билан ҳайратга солди.

Кечаси алламаҳалгача тоғда гулхан ёқиб ўтирдик. Чирсиллаб ёнаётган арча ёғочига қараб Амирали ака сўради:

— Меҳмон, бизнинг мана шу гулханимизни пастдагилар ҳам кўрармикан?

Машҳур чўпоннинг нимага шама қилаётганини тушундим.

— Кўради, албатта, кўришади,— дедим. Чўпон, негадир, раҳмат деб, мамнун илжайиб қўйди.

Хаёлан мен Қизилқумга бориб қолдим. Нурота тизма тоғининг этагида, изиллаган қумлар қўйнида «Қизилча» совхози бор. Бу совхознинг донғи Ўзбекистонга кетган. Яқин ўн йилдирки, хўжалик давлатдан бир сўм қарздор бўлгани йўқ, нуқул миллион сўмлаб даромад қилади. Совхоз директори Мирзон Нурбоев бизга Ҳайдарқул атрофидаги энг олис қўраларидан бирини кўрсатмоқчи бўлди. Январнинг охирлари. Кун совуқ. Қипқизил, текис ва намхуш қумлоқ йўлда машина сирганиб кетаётганга ўхшайди. Икки тараф қўнғиртоб, тақир ёвшанзор, онда-сонда учига қизил латта боғланган саксовуллар йўлиқади. Чап томонда бир сурув қўй ўтлаб юрибди. Пода ортида эгарига хуржун солинган эшак. Сал нарида таёғига суяниб чўпон ўтирибди. Бошида сур телпак, эғнида тери пўстин. У, ўйчан, қимир этмайди, ҳайкалдай тош қотган. Гўё кимдир, қачонлардир уни шу ерга ўтқазиб қўйгану, «сахро хўжаси ўзингсан, ўрнингдан жилма!» деб кетганга ўхшайди. Мени ўша чўпоннинг хаёллари қизиқтирди. Ажабо, шу топда у нималарни ўйлаётганикан-а? Ота-боболарининг ўтмишиними? Туғилганидан бери шу сахрони қадамлаб ўтаётган умриними? Фарзандларининг келажагиними? Эҳтимол, у об-ҳаводан марҳамат кутаётгандир, отарини қишдан эсон-омон чиқариб олишни ўйлаётгандир? Ёки бўлмаса қўлидан бир куни ишини оладиган болалари ҳақида хаёл суяптими? Нуротада, интернатда ўқийдиган кенжатай ўғлини соғиниб ўтирибдими?

Илгарилаб кетдик. Ортимизга ўгирилдим. Чўпон ҳамон ёлғиз. Йўқ, у тиллага тенг юзлаб анови қоракўл қўйлар галаси, кимсасиз ёвшанзор ва тиниқ осмон билан бирга қўшилиб кетгандай, уларнинг битта гавҳар бўла-

гидай ҳамон қилт этмай ўтирарди. Мен ўзимни шу чўпон ўрнига қўйиб, унинг кўнглидаги гапларни бир чамалаб кўрдим.

Ҳа, Ўзбекистонимизнинг серўтлоқ яйловларида бир неча миллион бош қўй боқилмоқда. Шуларнинг тенг ярми Бухоро, Қашқадарё ва Самарқанд областларига тўғри келади. Республикамизда 88 қорақўлчилик совхоз бор. Улар йил сайин 20—25 миллион сўмлаб даромад қиляпти. Бу рақамлар тагида юзлаб билимдон, одил, куюнчак хўжалик раҳбарларининг шиддатли меҳнати ётибди. Лекин бу рақамларнинг асл бунёдкори, юқорида айтганимиздек, минг-минглаб толмас, фидойи, соддадил чўпон-чўлуқлардир. Улар ўзларини меҳнатга туғилган деб ўйлайдилар. Қўй ётса ётади, турса яна кўзларини ишқалаб туриб кетади. Қўй оқсаса, унинг туёғини кафтига олиб сийпалайди. Уч кунлик қўзичоқни эркалайди, бағрига босиб иситади. Шунинг учун ҳамиша иззатда, кўкси тўла орден ва медаль, қўраси тўла мол.

Лекин одам фақат раҳматномалар ёки чапаклар билангина яшай олмайди. Бугун талаб бошқа. Демак, эҳтиёж ҳам бўлакча. Мен чорвадорларимизнинг маданий-маиший шароити ҳақида гапирыпман.

Шароит деганда Бухоро областидаги «Ғиждувон» совхозни ёдимга тушди. Бухородан 400 километрча нарида, Қизилқум этагида бу совхознинг бир бўлими бор. Дастлаб бу ерга борган одам ўлик денгиз қаърида турганига ишонмайди. Оёқ боссанг тўпиққача ботадиган юмшоқ қум. Сийрак саксовуллар бутоғида изғирин ҳуштак чалади. Бироқ, шифер билан ёпилган оппоқ уйлар кўз қамаштиради. Бир ёқда движок потиллаб муздек сув чиқариб ётибди. Холодильникларда минерал сувлар қиров босиб турибди. Телевизорда «Баҳор» қизлари рақсга тушяпти. Сал нарида кенг, озода медпункт, бошланғич мактаб. Ҳафсалани қарангки, совхоз шофёрлари Карманадан тупроғу чим олиб бориб полиз экишибди. Сахро шимолида кўк пиёз билан жамбил-райҳон шўх-шўх тебранади.

Албатта бунақа шароитда чорвадор тақдиридан норози бўлмайди. Қандай топшириқ берсангиз қўл қовуштириб, хўп, дейди.

Аммо баъзи районлардаги туппа-тузук раҳбарларнинг қизиқ одатлари бор. Улар меҳнаткашнинг дардига қулоқ солишни эмас, ўзлари кўпроқ гапиришни ёқтирадилар. Деҳқонобод районини олинг. Бу ерликлар, асосан, чорвадор. Районда 140 дан ортиқ қишлоқ бор. Адашмасам, ўша қишлоқларнинг ярми ҳали электрлаш-

тирилмаган. Йўл ёмон. Маданий-маиший хизмат ёмон, телевизор нари турсин, ҳали кино экранини, поездни, «Жигули»ни кўрмаган одамлар бор. Ҳай, тоғ тепасига поезд, «Жигули» чиқолмас, лекин киноустановка чиқади-ку? Холодильник билан дазмол, оқ халатли доктор билан машҳур актёр чиқа олади-ку? Деҳқонободда Торқапчиғай деган қишлоқ бор. Бир неча юз аҳоли туради. Ун йилча бурун ўша қишлоқдаги хунук воқеаларни ёзиб, районнинг обрўли бир раҳбари билан қизаришиб олувдик. Йиллар ўтди. Уша раҳбар урилиб-сурилиб, ҳамон туппа-тузук ишда, нонини бутун тишлаб юрибди. Аммо Торқапчиғайда аҳвол бояги-боягича.

Ёки ўша мақталган «Қизилча» совхозини олинг. Совхоз марказида 3200 киши туради. Ён-веридаги Синтоп, Катта эш. Мажрим қишлоқларида салкам 3 минг одам яшайди. Хуллас, 6 минг чорвадор телевизор кўришдан бенаиб. Баҳона оддийгина: рўпарадаги тоғ эфирни тўсиб қўярмиш. Совхоз марказида сув йўқ. «30 кубометр сув бўлса олам гулистон эди,— дейди директор Мирзон Нурбоев,— Тошкентдан гидрогеологлар келиб текширишди. Иложини қилишолмади. Демак, совхоз марказини кўчириш керак. Гулдур участкасига кўчсак сув ҳам, радио-телевизор масаласи ҳам ўз-ўзидан ҳал бўлар эди».

Хўш, бу одил фикрга нега қўшилиб бўлмайди? Чўзиш кимга зарару кимга фойда?

Чорвадорни безовта қилиб ташвишга солаётган муаммолардан бири СЖК масаласидир. Билими ғариброқ, ўртамиёна бир бошлиқ ҳақида унинг қўл остидагилардан фикр сўрасангиз, «Ҳа, энди... ёмон эмас, тузук шекилли», деб ночор кулиб қўйишади. СЖК га асл чорвадорнинг муносабати ҳам шунақа. СЖК, умуман, яхши. Бироқ, ўзига берилган ҳуқуқни сунистеъмом қилмаяптими? Меъёридан ошса дори ҳам заҳарга айланади. СЖКни ноинсофларча қўллаш натижасида совлиқлар тез мажруҳ бўлиб, барвақт қартайиб қолмоқда, қорақўл териларнинг сифати пасаймоқда. Кўзбўямачилик келиб чиқмоқда. Қашқадарёда битта чорвадордан: «Ҳар 100 она бош қўйдан 250 тадан қўзи олибсиз, шу ростми?» деб сўрадим. У кулди. «Бир механизатор минг тонна пахта терибди-ку, шуям тўғрими?» деди саволимга жавобан. Мен индамай қолдим. Рассомлар айтмоқчи, бу луқмага изоҳ шарт эмас эди.

Илмий чорвачиликда минг сичқон бирлиги деган термин бор. Яъни бир доза. Шу етади. Баъзан зоотехниклар дозани кўпайтиради. Эгиз мўлроқ бўлсин, ҳарна планга яхши, деб ўйлашади. Мана шу план ортидан қу-

виш ҳам қўйларнинг бошига етади, ҳам чўпоннинг киссасини пуҷайтиради. Туғилган қўзичоқларнинг териси кичик, сифати паст бўлади. Демак, нархи арзонлашади. Икки-уч йил уч-тўрттадан, ҳатто бештадан туққан қўй сал эпкинга ҳам думалаб тушади, кейин ориққа чиқиб, канорага илинади.

Ҳозир чорвадорни қийнаб, унинг кўксига ҳадик солиб турган яна бир проблема бор. Бу ўринбосарлар масаласи. Эндиликда чўпон бобо таёғини кимга беришни билмай гаранг бўлиб қолди. Ёшлар оталарининг таёғига қайрилиб қарамай қўйишди. Бир замонлар бу таёқ муқаддас эди. Узлуксиз, авлоддан-авлодга давом этадиган чорвадор наслининг рамзий белгиси эди. Энди-чи? Ёш йигитчалар ўрта мактабни битириб ўзини ўқишга уради. Кирса кирди, бўлмаса қишлоққа қайтмайди, район марказида бўлса-да, қолишга тиришади. Нега? Чунки кимсасиз, чети — қири кўринмайдиган саҳрода, олти ой ёз, олти ой қиш меҳмон бўладиган тоғ тепаларида ўзининг маънавий эҳтиёжини қондиროлмапти. Арчазор тоғларга, юлғун ё саксовул чайқалиб турган қум саҳроларига 5—10 кун меҳмон бўлиб борсангиз дуруст. Лекин космос асрининг энг сўнгги янгиликларидан хабардор, «кўзи очилган» ёш-ялангни яйловда энди кишанлаб ҳам тутиб бўлмай қолди. Унинг оловли туйғулари, қанотли орзулари, улкан дунё кенгликларига талпинган қалбига саҳро ҳам, тоғ ҳам торлик қиляпти. Демак, тезроқ бу проблемани ҳал қилишга киришмоқ лозим. Ёш йигит шаҳардан излаган нарсасини ўз қишлоғидан топса, туғилган еридан ҳеч қаёққа ҳуркиб қочмайди.

Қамаши ва Денов районлари чегарасида Шаҳшор деган қишлоқ бор. У арчазор тоғлар қўйнида, ойнакўз булоқлар бўйида жойлашган. Район марказидан 120 километр. Қишлоқ аҳли чорвачилик, ўрмончилик билан шуғулланади. Бу ерда олти ой ёз, олти ой қиш бўлади. Сентябрнинг охирларидан Шаҳшор ва унинг атрофидаги қишлоқларда йўл ёпилади. Довонларни қор босади. Кучли трактор ё вертолёт бўлмаса, бу тарафга келиш амримаҳол. Шунинг учун район раҳбарлари ёзнинг чилласида чорвадорларни ун, гугурт, керосин билан таъминлаб қўядилар. Тоғлар орасида маскан қурган юзлаб хонадон эгалари то апрель—май охирларигача Катта ердан узилиб, мустақил ҳаёт кечиради.

Шаҳшорда Эшпўлат деган ёшгина врач йигит билан танишиб қолдим. У Самарқанд медицина институтини битирибди-ю, тўғри шу ёққа келибди. Ўзи шаҳшорлик, шу атрофдан чиққан биринчи врач экан.

— Ўн-ўн беш қишлоққа ёлғиз ўзим қарайман, — деб кулди Эшпўлат, — гоҳ мопед, гоҳ эшак миниб олиб, ҳар куни бир айланиб келаман.

— Битта ўзингиз бўлсангиз, универсал экансиз-да? — деб ҳазиллашдик.

— Начора, — деди у жиддий, — бир одамнинг жони оғриб тургандан кейин... иложингиз қолмайди. Билганингизча даволайсиз. Мен терапевтман, деб қулоғи ё кўзи оғриган бемордан ўгирилиб кетолмайсиз-ку, тўғрими?

— Қишлоқлар кичкина бўлса керак-а?

— Ҳа. Бироқ ҳар бирида икки юзтадан одам бўлганда ҳам, икки ярим-уч минг кишига бориб қолади.

Эшпўлат билан беш-ўн оғиз гаплашиб, ўйланиб қолдим. Хўп, бу ерларга телефон сими тортиш, электр ўтказиш имкони йўқ экан, жиллақурса рация ўрнатиб бўлмайдими? Рация бўлса, тоғлиқ чорвадорлар совхоз марказидан бутунлай узилиб қолмас, эфир орқали бўлсада, руҳий мадад ва маслаҳат олиб туришарди. Оғир беморга ёрдам бериш мумкин бўларди. Совхоз ишларини бошқариш ҳам осонлашарди. Умуман, кўп нарса истак ва саъй-ҳаракатга боғлиқ. Масалан, ўша потраб ётган қишлоқларга уч-тўртта движок қўйиб кечалари бўлсада, хонадонларни чароғон этиш мумкин эмасми? Мумкин. Бунинг учун ҳамма имкониятлар бор. Совхозларнинг қўли узун, техника етарли. Фақат Амирали айтмоқчи, тоғдаги гулханлар шуъласига бир назар ташлаб қўйиш кифоя.

Биз, қалам аҳли «ёруғ юз билан» деган иборани кўп ишлатамиз. Лекин, гапнинг очиғи, ҳозир ўзимиз чорвадорнинг бетига ёруғ юз билан қараёлмаяпмиз. Чорвадорлар олдида ёзувчилар ҳам, рассомлару композиторлар ҳам, «Ўзбекфильм» билан театрларимиз ҳам бирдай қарздор. Тўғри, баъзан катта-кичик асарлар ёзилмоқда. Бироқ уларда чўпон-чўлиқлар ҳаёти бўяб тасвирланади, улар нуқул қаҳрамонлик кўрсатаверадилар. Айрим ёзувчилар, ҳатто тинмағур мухбирлар чўпонни қўлда найи билан тасвирлашни ёқтирадилар. Ана, қўйчивон, ям-яшил тепалик узра кўтарилиб, катта харсангтошга ўтирди. Кўзларини юмиб завқ билан най чалди. Қўйлар пастликда барра гиёҳ чимдиб осойишта ўтлаб юрибдилар. Чўпон бир соат, икки соат найини пуфлаб ўтириверади. Қўйларни бўри тортиб кетдими, битта-яримтаси бола ташлаб қўйдими ё бошқа отарга қўшилиб жар ёқасига бориб қолдими — иши йўқ. Бу албатта лоф. Чўпон — филармониянинг якка созандаси эмас. У бўлар-

бўлмасга сибизга сайратавермайди. Чўпонлик пахтакордек, шахтёрдек, ишчидек машаққатли, щарафли касб соҳиби. Шунинг учун ҳам уларнинг меҳнати, қадри, келажаги ҳамиша давлатимизнинг кўз ўнгида турибди.

Мен яна Ҳайдаркўл йўлида тўнига бурканиб ўтирган чўпонни эсладим. Чорвадор тўрт фаслда ҳам банд деган гап бор. Эҳтимол, ўша қўйчивон бешинчи фаслини орзу қилиб ўтиргандир? Салкам 5 миллион қоракўл қўй боқиб, элни ясантираётган, тўйдираётган чорвадор учун бешинчи фасл унинг даладан озод пайтлари, дам оладиган, кўнгил очадиган, ширин-шакар фарзандлари билан озода, кўркам, қулай уйларда яшайдиган палласи. Сайру саёҳатга чиқадиган, меҳнатининг роҳатини кўрадиган мавсуми. Бунақа мавсумни муҳайё этиш учун энди чўпоннинг ўзи эмас, сиз билан биз бош қотиришимиз керак.

Худойберди Тўхтабоев

ДОЛЗАРБ

Пахта... Ризқ-рўзимиз, ифтихоримиз, шон-шуҳратимиз бўлган бу бебаҳо бойлигимиз таърифини кўп айтганмиз. Аммо пахтакорнинг жасорати ҳақида ҳали ҳамма гапни айтолганимизча йўқ. Бу фикр, хусусан, Фарғона пахтазорларини айланганимизда бот-бот хаёлимдан ўтди. Қаҳрамонлик вақт ҳам, жой ҳам танламайди, дейдилар. Масъулият ҳисси юксак бўлса, фидойиликка рағбат кучли бўлса — қаҳрамонликка ҳамиша ўрин топилар экан. Фарғонанинг ўн тўрт пахтакор районида олтин чаноққа қўл узатиши мумкин бўлган нечаки киши бўлса, ҳозир ҳаммаси пахтазорда. Ҳаммаси ягона бир мақсад — план эртароқ бажарилса, тола сифати ҳам пишиқ бўлса, республикамизнинг катта тўйига ёруғ юз билан борсак, деган мақсадда меҳнат қилмоқдалар. Йўқ, бу оддий меҳнат эмас, фидойиликнинг гўзал бир ифодасидир.

Ўзбекистон райони пахта тайёрлашнинг суръати жиҳатидан областда учинчи ўринда бормоқда. Гафур Ғулом номидаги колхоз эса, аллақачон маррага етган. 1900 гектар ердан 34,6 центнердан хирмон кўтариб, область хўжаликлари ичида иккинчи бўлиб рапорт топширди. Республика кўчма Қизил байроғи доимий сақлаш учун колхозда қолдирилди. Қўша-қўша мукофотлар олишди. Дала меҳнаткашларининг кайфияти баланд, руҳи тетик, эҳтимол шу боисдандир, кунлик суръат пасаймаётир.

— Энг илғор бригадани айтсангиз,— деб сўраймиз колхоз раиси Анваржон Эркабоевдан.

— Бизда қолоқ бригада йўқ.

— Ҳар қалай, карвонбошилар бордир?

— Бор, албатта. Сотволди Худойқуловни ёзинглар, гектаридан 45 центнердан топширди, яна 10 центнердан бермоқчи. Усмонжон Йўлдошев бошлиқ бригада эса, бу йил планини 150 процентдан оширмоқчи, яъни гектаридан олтмиш центнердан берамиз, деб туришибди. Шунга яраша ҳосили ҳам бор. Ҳали иккинчи терим бош-

ланмаган ерлари кўп. Улар Собиржон Ҳамроқулов бошлиқ бригада аъзолари билан мусобақада. Собиржон ҳам чакки эмас. Мажбурият ҳисобига пахта топшириляпти. Энг муҳими, бригадирларимиз пахтанинг сифати учун курашишяпти, бу йил очилмаган чаноққа қўл узатмадик, аслида деҳқоннинг орзуси ҳам шу бўлди, ўзи етиштирган ҳосилни ўзи хом-хатала териб, юраги ачишиб юради, планни фақат биринчи навли пахта билан тўлдирдик, биласизми, бу нима дегани? Бу — миллион-миллион қўшимча даромад дегани!

— Утган йилги тола қандай бўлган эди?

— 28 процентдан чиқувди.

— Бу йил-чи?

— План 33 процентдан белгиланди.

— Шунга етяптими?

— Эрта экилган пахталаримиз 40 процентгача тола беряпти.

Етиштирилган ҳосилни йиғиб-териб олишда ҳамма учун умумий бўлган тартиб-интизомдан ташқари ҳар бир хўжаликнинг ўзига хос интизومي, ўзига хос ташаббуси ҳам бўлади. Бу хўжаликнинг областда иккинчи бўлиб маррага етишида колхозда яшаб турган кексаларнинг бераётган ёрдами ҳам бошқа омиллар қатори ҳал қилувчи роль ўйнади. Колхоздаги Улуғ Ватан уруши ва меҳнат ветеранлари, пенсионер отахон ва онахонлар теримнинг дастлабки кунларидаёқ енг шимариб далага чиқдилар. Район газетасининг 4 октябрь сониди барча тенгдошларига мурожаатнома эълон қилганлар ҳам шулар. Мурожаатномада мана бундай сўзлар бор:

«Ҳамма қатори биз ветеранлар, пенсионер отахон-онахонлар ҳам бу йил ғўза чопиғи, яганаси ва бошқа юмушларда ўғил-қизларимизга баҳоли қудрат ёрдам бердик, фойдали маслаҳатларимизни сира ҳам аямадик. Бугун пахтакор фарзандларимизнинг фидойи меҳнатлари билан бунёд бўлган «оқ олтин»лар тарозига қўйилмоқда... Мўл ҳосил учун, олий сифат учун чинакам кураш бошланиб кетди. Бу курашда ҳеч ким четда қолмаслиги керак».

Қатта тағоблик кексалар пахта тераётган пайкалда бўлдик.

Пўлатвой бобо деди:

— Бундан қирқ йил олдин мана шу ерлардаги дўппидеккина колхозга раис эдим. Уйлаганимиз ҳосилдорликни ошириш эди-ю, бироқ ҳар ректаридан 17 центнердан ошиқ пахта ололмасдик. Офарин ҳукуматга, офарин кадрларга, ҳосилдорликни 50 центнерга етказиб қўйиш-

ди-я! Йўқ, бунақа пайтда чеккада туриш гуноҳ бўлади. Нима дединг, Эсонали?

Эсонали бобо дейди:

— Ҳақ гапни айтдинг, Қўзиёв, манави Отахон икковимиз 50 йил тракторчилик қилдик. Эллик йил мўл ҳосилни ўйладик. Эсингдами, раис, сушилкада пахта қуритамиз, деб мевали дарахтларни ёппасига кесиб юборганмиз. Ўша кунларга қолмайлик деб, этак бойлаб чиқдик, тўғрими, Отахон!

Отахон бобо айтади:

— Мурожаатни қабул қилишга қилиб қўйиб, ўзимиз қўрқиб кетдик, колхоз катта, етти юзта чолу кампир бор экан, удалай олмасак, юзимиз шувит бўлиб қоладими, деб ташвишда эдик. Йўқ, унақа бўлмади. Ҳатто эллик-олтмиш килолаб пахта терган кунларимиз ҳам бўляпти. Чоллар ғайрати, деб газетага ёзиб чиқмайсизми, мухбир ўғлим?

— Ёзсак ҳам бўлади,— деймиз.

— Ёзсангиз, мана бу Темирвойни ҳам қўшиб ёзинг. Эллик йил механик бўлдимۇ бир марта ҳам номим газетада чиқмади, деб армон қилиб юрувди.

— Ҳей, Отахон, гап навбати кеп қолди деб гапиравсрма,— суҳбатга аралашди Темир бобо,— мен газетада чиқаман деб тераётганим йўқ. Мен шу атрофда ўралашиб юрсам, набираю чевараларимга мадад бўлади, пахта-ни хом терма, деб ўргатиб тураман.

Ғаниобод совхози райондаги энг йирик хўжалик, ғаниободликлар бу йил салкам 14 минг тонналик хирмон кўтариш учун курашяптилар. Маҳбубахон Абдусаматова, Раҳимжон Муродова сингари тажрибали деҳқонлар бош бўлган бригадаларда план ҳам, мажбурият ҳам аллақачон ўринлатиб қўйилган. «Оқ олтин» участкасида эса Ғафур Ғулом номидаги колхознинг отахонлари мурожаатномасига жавобан, онахонлар янги ташаббус билан чиқишибди. Тўғрироғи, ташаббусни онахонлар улардан ҳам эртароқ бошлашган экан: 14 кампир Маҳмуджон Тўраев бошчилик қилаётган бригадага оталиқ (эҳтимол, бу ибора унчалик тўғри келмас, оналик деб атасак мақбулроқ бўлар) қилишяпти, улар беш гектар ер ажратиб олишиб, яганасидан тортиб то иккинчи теримигача ўзимиз қўлдан чиқарамиз, дейишган экан, аҳдларини беками кўст бажаришяпти.

Сорабуви хола айтадилар:

— Мухбир болам, ёшим саксонда. Шундан қирқ йили пахтанинг ичида ўтган. Бир вақтлар биз ҳам стаханов-

чилардан эдик. Энди буёғини ҳам очиқ айтаверайми?

— Айтаверинг.

— Айтаверсам, ҳозирги ёшлар сал шошқалоқроқ бўлиб ўсишяптими, дейман... Магазинларда дока рўмол йўқ, сабабини суриштирсак, пахтани хом-хатала теришаётганида экан, илгари бирам пахталар бўлардики, чачоқдаги пахтага ҳовучнинг тўларди... Ўшанақанги пахта етиштирайлик, деб бир бел боғладик-да, болам!

Онахонлар сардори Маҳмуда буви айтяптилар:

— Сорабуви холам тўғри айтдилар, бир томони сифатли пахта ташвиши, яна бир томони ўғил-қизларимизга ёрдам, дедик, қолаверса, бу йил катта тўй. Тўйга биз ҳам совға билан борайлик, дедик-да... Фақат бир илтимосимиз бор.

— Хўш?

— Нурсуқлик чолларнинг мурожаати газетада чиқдими?

— Чиқди.

— Нега бизники чиқмаяпти?

— Сизлар ҳам мурожаат қилганмидиларинг?

— Райондаги барча кампирларга: «Ҳой, овсинлар, уйда ўтираверманглар, далага чиқинглар», деб хат битувдик...

Илғор теримчилардан Қимсанбуви дейди:

— Эгачим тўғри айтди, нурсуқлик чоллардан орқада қолаётганимиз йўқ, ўн тўрт кампир терим бошида 12 тонна терамиз, деб маслаҳат қилувдик, куни кеча бошқа маслаҳат қилдик, катта тўйга ўн тўрт тонналик оплоқ дастурхон билан борамиз. Мурожаат чиқмаса ҳам майли... Лекин телевизорда бир кўрсатинглар, армияда хизмат қилаётган набираларимиз соғиниб юришгандир, бувиси қандай ишлаётганини кўришса, хурсанд бўлишади...

Киров районининг ерлари Ўзбекистон райони пахтазорлари билан туташ, чегарадош. Ҳар икки район меҳнаткашлари ҳосилдорликни оширишда, турмуш маданиятини юксалтиришда, ободонлаштириш ишларини яна ҳам ривожлантиришда бир-бирлари билан ҳамниша мусобақалашиб келишади, тажриба алмашади. Киров районида ҳам маррага етган хўжаликлар кўп. «Москва» колхози район хўжаликлари орасида қарвонбоши бўлиб бормоқда. 24 бригаданинг деярли ҳаммаси ҳозир мажбурият ҳисобига пахта топширмоқда.

— Ҳар қалай илғорликнинг бирор сири бордир, ахир?— деб сўраймиз Тўғонбой Пўлатовдан.

— Ҳамма гап кайфиятда,— дейди бригадир.

- Тушунтириброқ айтсангиз?
- Колхозчиларга яхши шароит яратганмиз.
- Ҳозир ҳамма жойда ҳам шароит яхши.
- Йўқ, бизники сал бошқачароқ.
- Масалан?

— Ана, кўриб турибсизлар, ёрдамчи хўжаликда 15 та бўрдоқи қўй, 10 та қорамол боқяпмиз. Омборхонада ошқовоқдан тортиб сабзи-пиёзгача, узуму ўрикдан тортиб, боринги, ловия-мошгача тирбанд қилиб қўйганмиз. Аъзоларимиз ҳеч нарсага зориқишмайди. Йил — ўн икки ой текин овқат... Яқинда бир новвосни минг сўмга пуллаб, бригада аъзоларига гуруч, чой, қанд-қурс... олиб бердим. Ҳаммасининг кайфияти яхши.

- Ҳосилдорлик-чи?
- Эллик беш центнердан кам бўлмайди.
- Сифат-чи?
- Толани айтяпсизми? Маҳаллий ўғит солиб, ишлов берган ерларимиздан 36-38 процент тола чиқяпти.
- Илғор теримчиларингизни айтсангиз.
- Бизда ҳамма илғор...

Катта тўй йилида ҳамма илғор бўлиши, қолоқ механизатор, қолоқ теримчи деган тушунча бу йил бўлмаслиги керак. Сирдарё бўйида, қум барханлари орасида янги ташкил этилган «СССР олтимиш йиллиги» совхози меҳнаткашлари ана шундай юксак мақсад билан меҳнат қилмоқдалар. Инсон азму қарор қилса, унга ҳамма нарса бўйсунар экан. На «қўқон» шамолининг даҳшатли увиллашлари, на кўчиб юрадиган барханларнинг тўсатдан қиладиган босқинлари, на шўрхок ерларнинг инжиқликлари — ҳеч нарса янги совхоз азаматларига тўсиқ бўлолмаяпти, 1600 гектар ерга пахта экишибди, мўлжал ҳам чакки эмас, 30 центнердан! Планини аллақачон 120 процентдан ошириб юборган Турғунали Неъматов, Ашурбой Жўраев сингари тажрибали йигитлар бошчилик қилаётган бригадалар бир-икки йилдаёқ ерни оби-тобига келтириб, «жиловлаб» олишибди, ҳосилдорликни 40—45 центнерга кўтариб юборишибди.

«Ленинобод» бўлимининг бошқарувчиси Турғунали Аҳмедов — пақлавон йигит, елкалари кенг, мулоҳазалари чуқур, сўзлари маънодор. Чўл бургути, деб ана шундай йигитларни айтишса керак.

— Кўп ерларимизни ғўза айни шоналаган пайтда қум босиб қолди, — шошмасдан гапира бошлади йигит, — ўша кунлари бўлган машаққатни эсласам, юрагим орқамга тортиб кетади, суткасига йигирма соатлаб ишладик, челаклаб ташидик қумларни! Қўлимдан келса, бў-

лимнинг ҳар бир аъзосига биттадан ҳайкал қўярдим, ўнг томонингиздаги мана шу қум тепани кўринг, чап гомонимиздаги мана бу ҳосилни кўринг, олди тупда 40 тадан кўсак пишиб берди-я... Йўқ, юбилей йилида бизнинг ҳам юзимиз ёруғ бўладиган бўлди!

— Толанинг чиқиши қалай?

— Шошаётганларинг йўқми?

— Йўқ.

— Бўлмаса гапни сал узоқроқдан бошлайман... — дейди бўлим бошлиғи.— Йил бошида районда катта йилни ўтказилди. Райкомнинг биринчи секретари ўтирганларга мурожаат қилиб, қани айтинглари-чи, қўй беш ойда, гунажин саккиз ойда туғса нима бўлади, деб сўради. Ўтирганлар бироғиздан: «Нимжон бўлади!» деб жавоб қайтаришди. Бу — бор гап. Лекин, унга кўпинча амал қилмас эдик... Ғўза ҳам шунақа. Кўсакларни яхши пиширдик бу йил, биринчи терим 38 процентдан тола берди, кўриб турибсиз, суръатимиз ҳам чакки эмас, планни терим бошидаёқ тўлдириб қўйганмиз. Мавсум охиригача бўлим бўйича гектаридан 40 центнердан берамиз, деб турибмиз...

Қайси хўжаликда бўлманг, хоҳ оддий колхозчи-ю, хоҳ раҳбар билан гаплашманг, ҳаммалари суръат сифатга халақит бермаслиги керак, деган гапни айтишмоқда.

Катта меҳнат ғалабаси арафасида турган Фарғона фидойиларининг бугунги кайфияти ана шундай.

Раҳмат Файзий

ДУСТЛИК ҚАСИДАСИ

Тўйга не етсин. Тўй деганда кўпинча хонадонимизда, маҳалла-кўйда бўладиган шодиёналар кўз олдимизга келади. Бироқ инсоният тарихи ҳали кўп миллатли республикалар бирлашган Иттифоқ тўйини билмайди, уни кўрмаган ҳам. Биз шу кунларда нишонлаётган тўй — дўстлар тўйи, дўстлик тўйи. Бу тўй — азиз диёримиз, бепоён ўлқамиз, она-Ватанимиз, Совет Социалистик Республикалар Иттифоқининг муборак олтмиш йиллиги. Бу шодиёна ўн беш фарзанд — ўн беш республиканинг оға-ини, дўсту биродар бўлиб яшаётганини яна бир карра кўз-кўз этгувчи тантана.

Олтмиш йил... Бу — замонлар, асрлар китобининг лоақал бир саҳифасига ҳам тўғри келмас, балки унинг бир сатридир, холос. Аммо бу бир сатр инсоният тарихининг асрлар давомида орзу-умидини рўёбга чиқарган энг ёрқин ва порлоқ, олтин сатридир. Бу сатр маъноси жиҳатдан тенги йўқ, теран ва кўлами кенг. Бу сатр муаллифи фақатгина ҳур диёрда, социализм юртида ўсиши, камол топиши мумкин бўлган Дўстликдир.

Бугунги тўйни дўстликнинг буюк қудрати, ҳаётбахш хосиятисиз тасаввур қилиш қийин. Бу дўстлик шундай пишиқ, шундай мустаҳкамки, дунёда уни узиб юбора оладиган куч йўқ, бўлмайди ҳам. Негаки, унинг қати меҳр нури билан йўғрилган, унга садоқат суви билан ишлов берилган, ранги камалақдан жило олган. Ўзагини эса ишонч, матонат ташкил этади. Шу туфайли бу дўстлик мангу ва мустаҳкам, йиллар бўронига мардонавор туриб, қанчадан-қанча синовларга бардош бериб келпти. Ана шу дўстлик зиёсидан баҳра олиб, йилдан-йилга гуллаб-яшнаётган жонажон Ўзбекистон ҳам катта тўйга ёруғ юз билан етиб келди. Қутлуғ айём кунда ўн беш фарзанднинг бири Ўзбекистон камоли ва жамолига боқиб, абадий дўстликнинг нималарга қодир экани ҳақида ўйлайман...

...Ватан остонадан бошланади, шаҳар — вокзалдан. Шаҳримизга қадамранжида қилган киши аввало муҳ-

ташам бино қаршисидаги хиёбонда қад кўтарган мармар обида олдида узоқ туриб қолади. Унда ёруғ келажакка комил ишонч билан боқиб, зулм ва разолат, очлик ва тенгсизликка қарши курашга чорлаётган фидойилар акс эттирилган. Бу — Туркистоннинг ўн тўрт комиссарига ўрнатилган ёдгорлик. Улар турли миллат ўғлонлари эди, бироқ уларни қўлни-қўлга бериб, елкама-елка туриб, озод ҳаёт учун курашга чорлаган нарса — ана ўша муқаддас дўстлик бўлди. Халқларимизнинг бугунги метиндек мустаҳкам дўстлиги ўша оловли йилларда қон ва жон эвазига қарор топиб, ўсиб-улғайди. Эндиликда бу дўстликнинг самараси гўзал шаҳарларда, яшнаган чўллар, обод водийларда, эркин ва бахтиёр халқимиз чеҳрасида акс этиб турибди.

Ҳақиқий дўст бошинггакулфат тушганда билинади. Ер юзидаги биринчи социалистик давлатни йўқ қилиб ташлашга жон-жаҳди билан уринган немис-фашист босқинчиларининг ваҳшийликлари ҳамон халқимиз ёдида. Уйининг тўрида эрининг, ўғлининг урушдан албатта ғалаба билан қайтаман, деб яхши ният билан тишлаб қолдирган кулчалари осифлиқ хонадонлар, бироқ улардан фақат тумор шакл мактубларгина ёдгор бўлиб қолган оилалар озмунча-ми? Совет халқи бошига тушган мусибат дўстлик қудратини, унинг битмас-туганмас манбаини яна бир бор намоён этди. Ота-онасиз, бошпанасиз, оч-яланғоч етимлар тақдири кўп қатори ўзбек халқининг ҳам оромини бузди. Бир нечтадан етим болани бағрига олган хонадонлар бир тишлам нонини ҳам улар билан баҳам кўрди, уйининг тўридан жой берди. Бу урушда яна дўстлик ғолиб келди, олтин оловда, дўстлик қийинчиликда билиниши яна бир бор синовдан ўтди.

Пойтахтимиз Тошкентнинг марказида катта бир қаср савлат тўкиб турибди. Ўзбекистон Коммунистик партиясининг тарихий XX съезди ана шу саройда очилди ва унга «СССР Халқлари дўстлиги» деган шарафли ном берилди.

Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларининг навбатдаги кинофестивалига йиғилган юздан ортиқ давлат вакиллари шу қаср олдида ўрнатилган ҳайкалнинг очилиши маросимида қатнашдилар. Улар Улуғ Ватан уруши йиллари турли миллат болаларидан ўн тўрттасини ўз бағрига олган Шоаҳмад Шомаҳмудов ва Баҳри Акромоваларнинг инсонийлигига, меҳр-оқибатига, кўрсатган жасоратига тасаннолар айтишди. Бу — шунчаки оддий таҳсин-тасанно эмасди, буюк ва ажралмас дўстликка мадҳия эди. Чунки инсон меҳрига ўрнатилган

ҳайкал ана шу дўстлик қудратидан гувоҳлик бериб турарди.

Тўйга тўй уланиб кетди. Орадан бир йил ўтмай Тошкентимизнинг табаррук икки минг ёшини нишонладик.

Булбул чаманин севар, одам ватанин. Капалак гулини соғинса, булбул куйини соғинади. Она юртим — олтин бешигим. Менинг севган чаманим, соғинган гулим, аллаган куйим, олтин бешигим — Тошкентимдир. Курраи азимда, боқий дунёда менга Тошкентдан азиз ва сулувроқ макон йўқ. Негаки, мен шу ернинг боласи ва фуқаросиман. Мени элга қўшган маҳалла ҳам, киндигим тушган уй ҳам худди шу қадимги шаҳристонда. Ўз уйим — ўлан тўшагим, дейди халқимиз. Ахир, бугун шажаранг ва сулоланг бошланган, бобокалонларинг туғилган, яшаган, дунёдан ўтган хонаи хуршиддан ҳам муқаддас жой борми заминда! Шу боис қариялар болакайларни бир қаричлигидан ҳовлига сув сепишга, остонани супуриб-сидиришга, кўчаларни парвариш қилишга, мева ва тоқларнинг бачки ё қуриган новдаларини кешиб ташлашга ўргатадилар.

Тонг ёришуви билан эшик ё дарвозани очиб қўйиш, ҳовли-жойни озода тутиш, меҳмонга дешвоз чиқиб, тавозе ила тўрга ўтқазиш, олдига бир пиёла чой қўйиш, насибасиз чиқариб юбормаслик, чақалоқ туғилса суюнчи бериш, қуда-андалик, маҳаллагўйлик ва қариндошлик иззатини жойига қўйиш ўзбек хонадонининг азалий таомилидир.

Отанг — маҳалла, онанг — маҳалла, деб бежиз айтмаганлар. Яхши-ёмон кунингга ярайдиган ҳам, иссиқ-совуғингдан хабар оладиган ҳам маҳалла. Маҳалла — бириккан, аҳил, кўпни кўрган, ҳамма ишда ҳозире нозир, меҳрибон, пирн бадавлат оила. Ҳаёт тарзи ҳам, касб-кори ҳам, ҳатто руҳи ва маънавияти ҳам ўхшаш ва туташ. Аъзолари бамисоли томирдош. Шу ваздан қадим-қадимлар, хусусан, косиблик, ҳунармандчилик замонасида бундай жамоалар Кулол маҳалласи, Тақачи, Мискарлик, Нонвойлик, Қошиқчи, Пичоқчи, Эгарчи маҳалласи, Қаллахона, Дегрезлик, Сағбон, Қорасарой, Тахтапул деб аталганига ажабланмаслик керак.

Синчли уйлар, бўғотли томлар, пахса деворлар, қоронғи бостирмалар, жинкўчалар... Болалигимизда оддий «юрт» сўзи ана шу пучмоқлардан бошланган ва бора-бора кенгайиб, салмоқли «Ватан» мазмунини олган эди. Турган гап, маҳалланинг томлари паст ва туташ эди. Биз томма-том сакраб, бойчечак, чучмома, лолақизгал-

доқ, отқулоқ, яна аллақандай гиёҳлар териб, талай маҳаллаларни, гулзорларни, болохоналарни, ҳовлиларни томоша қилиб чиқар, шаҳарнинг чекка-чеккаларини кўрар, ҳайитларда, тўйларда том бошида ноғора чалар эдик. Шуниси жозибалики, ҳар маҳалланинг шарқираган ариғи ё ҳовузи бўлгани каби бу маҳаллаю гузарларнинг минг йиллаб эъозланадиган удуми ҳам бор эди.

Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом, деганлар. Камина шу муқаддас заминда таваллуд топганман. Шу вайдан қўлим кўксимда, Тошкентимга таъзим адо этмоқдаман. Сайфи Саройининг бир байтини хотирга келтирдим:

Сув ичганда дудоғингдан сув томса,
Битар қанду шакар ул ерда доим.

Менинг қанду шакар битган мавзуим, работим, қўрғоним Тошкент эрур. Ўзбек ҳужжатли кино усталари Тошкент таваллудига атаб янги фильм яратдилар. Кенг экранда археологик қазилмалар, асрлар тўзони қатидаги топилдиқлар, қайроқтошлар, терракотик ҳайкалчалар, сопол идишлар, ўсимлик ва ҳайвон шакллари, ибтидоий қуруллар, қурум босган ғорлар, чилонжийда данаклари, қоронғи ертўлалар, зеб-зийнат тақинчоқлар... Бинобарин, ўзбек ўтроқ бўлган ва Тошкент улкан йўллар чорраҳасида вужудга келган.

Чирчиқнинг ўнг соҳилидаги Тошкент шаҳри ва воҳсининг атамалари, тарихий манбаларда турлича: Шош ва Чоч, Бинокент ва Биқкат, Шошкент ва Чочкент... Ўрта Осиёнинг машҳур олим Абу Райҳон Беруний XI асрдаёқ Шош шажарасига тўхтаб, Шошни Тошкан, яъни «тош шаҳар» деди. Фаннинг далолат беришича, Чоч тоғларидаги жавоҳирот Шош номи берилишига сабаб бўлган ва шаҳар буюк ипак йўлида қўли гул ҳунарманд сифатида донг таратган. Кумуш сотган, қўрғошин эритган, зардўзлик қилган. Лекин Тошкентнинг юраги тошдек қаттиқ эмас, ипакдай майин. Чирчиқдек саховатли, қуёшдек иссиқ.

Орадан минг йиллар чарх уриб ўтди. Тошкент сонсиз талон ва чопқинларга, тажовуз ва талатўпларга қарамасдан, ҳар сафар култепалардан, вайроқалардан қақнусдай қайта бош кўтариб чиқаверган ва музаффар, барҳақ, адолатпеша, мустақил бўлиб қолаверган.

Аллома шоиримиз Ғафур Ғулом 1946 йил 12 ноябрь

тонготарида Тошкентга бир умрлик севгиси ҳаққи тонгдай муссаффо шеър бағишлаган эди.

Бебаҳо Тошкентимиз,
наҳоринг кундуздан шан,
Меҳнаткаш, мунис, ўртоқ,
қадрдон, дўст, эмакдош.
Қиши — ёз, кузи — баҳор,
туни — кунидан равшан,
Лондон, Париж, Румога
алишмайман кўҳна Шош.

Муқаддас Совет элин
Кўркисену бахтлисен.
Шарқда ёруғ дарича,
Ўзбек пойтахтисен.

Тошкентнинг сўнгги олтинш йилини сарҳисоб этсак, «кўнка»дан метрогача, қўқон аравадан «Ту»гача, пахса деворлар, кесаки уйлардан осмонўпар «Москва», «Ўзбекистон» меҳмонхоналаригача, кўкка бўй чўзган телеминорагача, «Халқлар дўстлиги» саройигача, хориждан келтирилган мих ва кетмондан трактор ва «зангори кема»гача, «Абжад»дан «Капитал»гача юз йилларга арзигулик масофани босиб ўтиб, янги, беқиёс мундарижа касб этганини, озод Шарқнинг олтин дарвозаси, беш орденли Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг муҳрдор пойтахти, сиёсий ва илмий марказий бўлиб қолганини кўрамиз.

Шаҳарлар энига ва бўйига ўсади, сайқал топади ва кўркамлишади. Бугунги Тошкентнинг камоли ва жамоли бунга энг ёрқин мисол, энг жозибали тасдиқ. Лекин улунқилобнинг дастлабки йиллари изиллаган, очқаган Тошкентнинг бугунги даври давронга, маъмурчилик хазинасига етиб келишининг ўзи бўлдимиз?

1918 йилнинг ёзи. Қаҳатчилик. Петроград ва Москвада киши бошига чорак пайса (50 грамм) нон берилади. Ушанда юпун Россия В. И. Ленин фармойишига мувофиқ, ўз насибасидан қирқиб, очлик исканжасидаги Тошкентга 115 вагон ғалла жўнатди. 1919 йили Тошкент яна 12 миллион пуд ғалла олди. Чой дейсизми, жавдари буғдой, сули, хашак дейсизми, картошка ва қанд дейсизми — Россия пролетари Тошкентдан ҳеч нимани аямади.

Даҳшатли уруш. Гўё ҳаммаёқ жанггоҳ. Вақан боши-

да кулфат. Давлат Мудофаа Комитетининг раиси И. В. Сталин:

— Ўзбекистон қанча одамга бошпана бера олади?— деб сўради.

— Қанча лозим бўлса, шунчасига, — деб дадил жавоб берди Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Усмон Юсупов.

Тошкент ўшанда ўз аҳлидан ҳам кўпроқ жабрдийдаларни, минг-минглаб эркаксиз, рўзгорбошисиз беҳол оилаларни, уруш етим-есирларини бағрига олди, улар билан битта қозондан овқатланди. Фарбдан кўчириб келтирилган ўнларча завод ва фабрикаларни, илмий муассасалар, ўқув юртлари ва ижодий ташкилотларни жойлаштирди. Қамалда қолган Ленинград болалари учун 950 тонна озиқ-овқат, 10 минг жуфт пойабзал, иссиқ устбош юборди. Москва ҳимоячиларига эшелон-эшелон совға элтди. Тошкент Қизил Армиянинг иккинчи Уролдай аслаҳахонаси бўлиб қолди.

«Ҳазрати Инсон» романимдаги қаҳрамонлар ҳаёл мевасигина эмас. Унинг темирчи Шоаҳмад Шомаҳмудов ва рафикаси Баҳри Акрамова сингари ҳаётий прототиплари бор. Тошкентнинг болажонлиги, инсонпарварлиги, одамийлиги, етимпарварлиги юқорида айтганимиз — Халқлар дўстлиги саройи майдонидаги темирчи оиласи абадий шарафланган улуғвор монументда мағрур қўшиқдек жаранглаб тургандек. Инсон меҳрига қўйилган бу ҳайкал рўпарасига борсангиз, беихтиёр Фафур Ғулومнинг «Сен етим эмассан» сатрлари эсга келади:

Сен етим эмассан,
Тинчлан, жигарим!
Қуёшдай меҳрибон
Ватанинг — онанг,
Заминдай вазмину
Меҳнаткаш, мушфиқ,
Истаган нарсангни тайёрлагувчи
Халқ бор — отанг бор.

...1966 йил зилзиласи. Тошкент кунпаякун бўлган 26 апрель субҳидами. Юз минг онла уйсиз, бошпанасиз, ўчоқсиз қолди. Чодирлар шаҳарчасига айланди Тошкент. Дўкон ҳам чодир ичида, дорихона ҳам, радиостудия ҳам, лаборатория ҳам чодир ичида...

Тошкент офати ва жасорати жигарларни ўртаб юборди. Севастополлик Феодосия Геннадиевна Максимова

қизи билан шахсий жамғармаларига йиғма уй сотиб олиб, Тошкентга тортиқ қилишди. Бу уй ҳозир Октябрь масивдаги Ильич кўчасида. Унда ўгли Севастополь мудофаасида қурбон бўлган ишчи Азимхўжа Ислонхўжаев оиласи истиқомат қиляпти. Шу йўсин Максимовлар ва Ислонхўжаевлар оиласи биродарлашди. Икки ўртада бориш-келиш, меҳмон-излом дегандек дўстона муносабатлар ўрнатилди.

Навқирон Тошкентни том маъноси билан тўла асосда халқлар дўстлиги ва ҳамжиҳатлиги, бирлиги ва биродарлиги барпо этди. Унинг мармар кошоналарида, ероти саройларида, авлодларга аталган обидаларида, телеминораси ва соатли қуббаларида, нилийранг гумбазлари ва ўймакорлик безакларида оқибатли халқлар шуурининг сайқаллари жилоланиб турибди. Ўзбекистон ССР давлат байроғида учта Ленин ордени, Октябрь Революцияси ордени қаторида Халқлар дўстлиги ордени ҳам салобат билан порлаб тургани Ўзбекистонимиз халқлар дўстлиги республикаси эканлиги, Тошкентнинг дўстлик тимсоли бўлиб қолганлиги рамзидир.

Йўл узоқ, кўнгли яқин. Дўстлик ришталари Тошкентни Махачқалъа билан чамбарчас боғлаган. Хазар бўйларига янги Махачқалъанинг бутун бир микрорайони Ўзбекистон, унинг тахтиравон кўчаси эса Тошкент деб аталибди. Москванинг янги микрорайонларидаги кўчалардан бирига «Тошкент» номи берилибди. Арзийди! Негаким, янги Тошкент бунёдкорлигида москваликлар ҳиссаси ҳам беадад. Улуғ айём арафасида улар Тошкентнинг қоқ марказида тўртта осмонўпар бинони сўнги пардоздан чиқаришди.

Тошкентнинг ҳам юзи ёруғ — дўстларидан маънавий қарздор бўлиб қолаётгани йўқ. Тошкентликларни бугун БАМ трассаларида, Новгороддаги ҳавозаларда, Тюмендаги нефть вишкаларида кўриб фахрланасан киши.

Бугина эмас. Оқкўнгил, оламжаҳон Тошкентга Тунис, Триполи, Марокко, Патиала, Скопле, Сиэтл шаҳарлари рамзий калитларини топширди. Сиэтлда шаҳар сайрбоғларидан бири «Тошкент» деб аталиши, америкалик раққоса ўз саҳнасида «тановар»га ўйнаши, бутун бир ансамблга «Тановар» деб ном берилиши биз учун гоят ёқимлидир.

Тошкент руҳи! Бу руҳ Оснё ва Африка мамлакатларида, нссиқ ва совуқ минтақаларда, турли кенгликлар ва жуғрофий параллелларда мағрур парвоз қилаётир. У курран оламга эзгулик уруғларини сочмоқда. Унинг бир

қўлида Ўроқ-Болға, бир қўлида эса гулдаста. Халқаро анжуманларими — марҳамат! «Олтин куз» фестивалларими — марҳамат! Осиё ва Африка ёзувчилари конференциясими — марҳамат! ЮНЕСКО сессиясими — марҳамат! Япония кунларими — марҳамат! Жаҳон киночилари мулоқотими, — марҳамат! Тошкент — азалдан туз шаҳри, нон шаҳри, насиба шаҳри! Тошкент — тўрт фасл боғ шаҳри, гул шаҳри, висол шаҳри. Дўстлар учун унинг дарвозаси ҳамиша очиқ. «Марҳабо!» дея икки қўли кўк-сида!

Носир Фозилов

ЯЙЛОВЛАР ЗИЙНАТИ

Инсон табиати қизиқ. Биз баъзан дастурхонимиздаги ноз-неъматлардан дунё-дунё лаззат оламизу, аммо уларнинг қанчадан-қанча меҳнатлар, жашфнётлар ва ташвишлар эвазига яратилиши билан кўпинча ишимиз бўлмайди. Масалан, биргина гўшт маҳсулотини олинг. Ҳар куни бир килодан гўшт харид қиладиган одамга фақат Тошкент шаҳрининг ўзида сут, ёғ, пишлоқ, қатик, қаймоқ ва ҳоказодан ташқари юз тоннадан ортиқ гўшт сотилишини айтсангиз, «Давлатимиз бунча гўштни қаёқдан топиб бераркан?!» деб ёқасини ушлаши аниқ. Ҳа, республикамиз аҳолисига бир меъёрда, стабиллашган нархда гўшт етказиб бериш халқимизнинг талаб ва эҳтиёжларини максимум даражада қондиришнинг ўзи бўлмайди, албатта.

КПСС XXVI съезди қарорларида «Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришнинг ўртача йиллик ҳажми аввалги беш йилликка нисбатан 1—17% кўпайтирилсин», дейилган. Бу қарорнинг чорвачиликни ривожлантириш соҳасидаги қисмини бажариш учун, табиийки, мустақкам ем-хашак базасига эга бўлиш керак. Хўш, бизда шундай базалар борми? Ҳа, бор. Ҳозир республикамизда 30 миллион гектарга яқин табиий яйлов ва ўтлоқзорларимиз мавжуд. Бу ўтлоқ ва яйловларнинг 25 миллион гектари чўлда, 3 миллион гектардан зиёдроғи тоғ ёнбағирларида, қолган 2 миллион гектарга яқини эса, баланд тоғ яйловларида. Аммо, бу ўтлоқ ва яйловлар кам ҳосил бўлиб, йилдан-йилга кўпаяётган чорва молларини ем-хашак билан таъмин этолмайди.

Маълумки, йилма-йил минглаб гектар янги ерлар ўзлаштирилиб, пахта экилмоқда. Шундай экан, озиқ-овқат программаси бўйича қишлоқ хўжалиги, жумладан, чорва маҳсулотларини янада кўпайтириш учун ем-хашак — сунъий яйлов ва ўтлоқзорларни ҳам кенгайтириш керак, деган гапни қандай тушунмоғимиз лозим? Ахир республикамизда экин-тикинга яроқли ерлар ўлчовли-ку!

Янги ўзлаштирилган ерлар пахта учун ажратилаётган бўлса, яйлов ва ўтлоқзорларни кенгайтиришнинг қўшимча резервлари борми, деган савол туғилиши табиий.

Бу муаммога олимларимиз ижобий жавоб беришяпти. Улар ҳозир сувсизликка чидайдиган, ер танламайдиган, чорва учун тўйимли озуқа ўрнини босадиган гиёҳларни кўпайтириш устида қунт билан ишламоқдалар. Шундай ўсимликлардан бири — изендир. Бу ўсимлик республикамизнинг кўпгина жойларида, хусусан, Фарғона водийсида, тоғ ёнбағирларида, Хонобод, Сўзоқ, Мойлисой, Учқўрғон ва Чортоқ адирларининг юқори қисмларида кўп учрайди. Изенни маданийлаштириш учун олимлар ўттизинчи йиллардан бери иш олиб боришяпти. Эллигинчи йилларнинг бошларида Ўзбекистон Фанлар академияси Ботаника институтининг ходимлари, профессор В. А. Буригин раҳбарлигида Нурота тоғларининг этакларида дастлабки изензорлар ташкил этишди. Олтмишинчи йиллардан кейин эса С. Г. Головченко ва М. Р. Расуловлар бу ўсимликни Самарқанд областининг бир қанча районларига, жумладан, Ленин номи ва «Ғозғон», Қарши чўлидаги «Нишон» совхозларига экиб, улар устида қунт билан тажриба олиб боришди.

Бу ишга Ўзбекистон ҳукумати алоҳида эътибор билан қарамоқда. Сунъий яйловлар яратиш соҳасида самарали натижаларга эришганликлари учун бир гуруҳ олимларга Беруний номидаги республика Давлат мукофоти берилди. Ҳозир республикамизда изензор 100 минг гектардан ортиқроқ майдонни ташкил қилади. Бу ўтти республикамизнинг жанубий районларида кўпайтиришга Қорақўлчилик институти муносиб ҳисса қўшиб келяпти. Айниқса, Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника институти ҳузуридаги ўсимликлар экологияси лабораториясининг ходимлари фаоллик кўрсатмоқда. Улар 1967 йилдан бери шу иш билан фаол шуғулланиб, Фарғона адирларини ўзлаштиришда анчагина натижага эришдилар.

Ўтган йил кузида Фарғона водийсида бунёд қилинаётган қатор изензорларни бориб кўрдик. Жумладан, Чортоқ адирларида лаборатория ходимлари томонидан ташкил қилинган 30 гектар сунъий яйлов билан танишдик. Бу ерда изендан ташқари куйревик, терескен, ҳар хил шuvoқ турлари бор экан. Бу ерда Ботаника институти ўсимликлар экологияси лабораториясининг мудир, биология фанлари доктори ўртоқ У. Ҳ. Ҳасанов билан суҳбатда бўлдик. Изен деганимиз ўзимизнинг шuvoққа ўхшаш ўсимлик экан. Хушбўй ҳиди атрофни тутиб кетиб-

ди. Айниқса, Қўчқорободаги тажриба участкаси бизни мафтун этди. Қалин, бўлиқ изензорнинг баъзи жойлари одамнинг кўкрагидан келарди. Ўринбой Ҳасановичдан сўрадик:

— Домла, бу изен деганингиз жуда баланд ўсадиган ўсимликка ўшайдимми?

— Ўрта ҳисобда бўйи олтмиш-етмиш сантиметргача, агар нами яхши бўлса бир метрдан ҳам ошади. Бироқ, изеннинг ҳамма фазилати унинг бўйидагина эмас.

Суҳбатдошимиз бир оз сукут сақлаб, давом этди:

— Изеннинг асосий фазилати унинг кўп йиллигида, илдизининг чуқур кетишида. Ўзингиз биласиз, илдизда гап кўп...

— Тўғри айтасиз, баъзан бир жойда узоқ ишлаб қолган одам ҳақида «Бунинг илдизи теран», деб қўйишади-ку?

Енгил кулишдик.

— Ҳақ гап. Илдизи теран одам узоққа боради, бу изен ҳам узоққа борадиган ўсимликлардан.

— Ундай бўлса ўзимизнинг себарга билан бедадан фарқи йўқ экан-да?

— Фарқи катта. Себарга билан беда сувни кўп талаб қилади. Изен эса, адирда ҳам, сувсиз жойларда ҳам ўсаверади. Ундан кейин ерни яхши бойитади. Мана, кўриб турибсиз, шу жойларга сув чиқариш осонми? — Домла бизга савол назари билан қаради. Ҳа, ҳақиқатан ҳам бу эгри-бугри, паст-баланд ерларга сув олиб чиқиш учун озмунча маблағ керак эмас. Аммо, кетган сарф-харажатни бўлажак фойда қоплай оладими ё йўқми? Гап шунда!

Тагин Ўринбой Ҳасановга савол берамиз:

— Изеннинг бошқа ўсимликларга нисбатан тўйимлик даражаси қандай?

Олим дарҳол жавоб қайтарди:

— Ута тўйимли. Энг муҳими — хушхўр. Шунинг учун моллар яйраб ўтлайди. Бу ўсимлик ёғ ва оқсилга бой. Масалан, қуруқ пичанда оқсил 4,2% бўлса, бунда 6%. Бундан ташқари изенда 12—23% протеин бор. Кальций ва фосфорнинг миқдори изенда оддий дала пичанига нисбатан 2-3 баравар кўп.

Биз Ўринбой Ҳасанович билан суҳбатлашиб юриб бир гуруҳ институт ходимлари ёнига бориб қолдик. Ҳаммаси жомакорда. Кузнинг гоҳ илиқ, гоҳ изғиринли шамолидан (участка адир тепасида — ялангликда) улар қслайиб кетишибди.

— Домла, ходимларингиз изендан бошқа ўсимликлар билан ҳам шуғулланишадими?

— Албатта. Қани, буёққа юринглар-чи?— домла бир оз юргач, йўлакни эслатувчи бир хиёбонга бурилди. Биз ҳам у кишига эргашдик.— Мана бу ўсимликни терескен дейди. Анавинисини чўғон, нариги ёғидагиси ўзимизнинг саксовул... Буниси Суғди ва Фарғона тувоғи, буниси эса ёввойи эспарцит, Хуллас, изланяпмиз. Умуман биз 100 дан зиёдроқ ўсимлик тури устида иш олиб боряпмиз. Шулардан 16 таси қурғоқчиликка чидамли, серҳосил. Биз ўшаларни танлаб олдик. Шуларнинг ичида энг хуш-хўри, тупроқ танламайдигани изен.

— Ундай бўлса кўпроқ экиш керак экан-да буни?

— Экиляпти. Ҳозирги пайтда республикамизнинг 100 минг гектар ерига экиляпти. Жумладан, Навоий областининг Нурота районига қарашли Эргаш Жуманбулбул совхозида, Бухоро областининг «Коммунизм» ва бошқа хўжаликларида, Қарши чўлида, Жиззах, Сирдарё, Тошкент областларининг баъзи хўжаликларида экила бошланди.

Табий, биз ҳамма областга бориб улгуролмаймиз. Масалан, институтимиз ходимларидан биология фанлари кандидати Н. Темирбоев раҳбарлигидаги бир группа илмий ходимлар Нуротада, Келес чўлида, Қизилқум чўл станциясида эса биология фанлари доктори И. Ф. Момотов, биология фанлари кандидати А. Олимжонов ўртоқлар раҳбарлик қиляпти. Бу ишларга институт директори, Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси Ж. К. Сандов бош-қош бўлиб турибди. Урни келганда шуни ҳам айтиб қўяйки, бу иш билан шуғулланиш фақатгина институт ходимларининггина қўлларидан келадиган иш эмас. Бизга областлардаги партия ва совет раҳбарлари ҳам катта ёрдам беришяпти. Ҳозир, айниқса, бу борада Наманган ва Фарғона областларида, кейинги пайтларда Андижон областида катта ишлар қилиняпти. Биргина Наманганнинг Янгиқўрғон районига қарашли Ленинизм совхозида 600 гектардан зиёд майдонга изен экилган. Шу совхознинг директори, район партия ва ижроия комитетларининг ёрдамисиз биз шу ишларни амалга ошира олармидик? Албатта йўқ. Эҳе... Бизнинг ишимизни тушуниб ёрдам бераётганлар жуда кўпу, бироқ...

— Бироқ, тушунмаётганлар, тўғрироғи, тушунишни истамаётганлар ҳам кўп, демоқчисиз-да?

— Ҳа, энди... Шундай деса ҳам бўлади,— деб бир оз ўйга толди Уринбой Ҳасанович.— Баъзи бир колхоз,

совхоз, район. ҳатто область раҳбарлари бу ишга совуқ-қонлик билан қарашаётгани сир эмас.

Олимнинг бу гапи кишини ўйга толдиради. Бу эзгу ишга кўмак бериш уёқда турсин, ҳатто тўсқинлик қилаётган хўжалик раҳбарларининг ҳамон учраб туриши ҳам таажжубланарли, ҳам ачинарли ҳолдир. Вақт-соати келиб улар ўзларининг хатоларини тушуниб олишади. Биз бунга аминмиз. Қизиқ, кўп меҳнат талаб қилинмайдиган, сувсизликда ҳам бемалол ўсаверадиған, ер танламайдиган; кам чиқин ва кам харажат бу ўсимликнинг фойдасини оддий одамлар тушунсалару, қишлоқ хўжалиги билан бевосита шуғулланаётган кишилар тушунмаса! Ахир бу тайёр ем-хашак деган гап-ку! Тайёр сут, қатиқ, ёғ, гўшт, жун деган гап-ку бу!

Бу қисқа суҳбатдан шу нарса маълум бўлдики, изен билан шуғулланиш масаласи давлат иши. Уни ўз ҳолига ташлаб бўлмайди. Уни партия ва совет органлари қаттиқ назорат остига олишлари керак бўлган иш деб қарамоқлик керак. Бизнингча, ҳар бир хўжаликда (албатта, олимлар билан бамаслаҳат) суғориладиган ерга, камда 2-3 гектар ерга эктирилиб, уруғини кўпайтириш лозим. Ҳозирча изен уруғи бирмунча қимматга тушяпти: ҳар килограмми олти ярим сўмга тўғри келади. Ҳар бир хўжалик ўзи етиштирса уруғ масаласи ҳам ҳал бўлади. Шу йўл билан олинган уруғнинг сифати ҳам яхши бўлади. Изен уруғи етиштирадиган махсус хўжаликлар ташкил этиш пайти ҳам келди. Хўжаликлар фақат изен билангина шуғулланмай терескен, куйревик, шувоқ каби озуқабоп гиёҳларни ҳам мунтазам экиб боришлари керак. Шунда чорва молларининг рационни ҳам ҳар хил бўлади. Модомики изен экиш расмга айланар экан, уларни экадиган сеялқалар, ўрадиган сенокоселқалар, уруғ йиғадиган комбайнлар яратиш хусусида ҳам ўйлаш керак. Тўғри, бу келажак иши. Аммо ҳар қандай келажак ҳозирги кунимиздан бошланишини эсимиздан чиқармаслигимиз керак. Ҳозир яратилаётган баъзи бир сеялка ва комбайнларнинг лойиҳалари заводга бориб етганича йўқ. Изен экиш иши — фақат бугуннигина эмас, эртасини ҳам ўйлайдиган, истиқболини олдин кўра оладиган тadbирли кишиларнинг ишидир.

Урни келганда шу нарсани ҳам айтиб ўтишни лозим топамизки, жойларда, тажриба участкаларида ишлаётган, илмий иш олиб бораётган институт ходимларининг, олимларнинг иш шароитини кўнгилдагидай деб бўлмайди. Институт ҳамда жойлардаги раҳбарлар ма-на шу масалага ҳам аҳамият беришлари, уларга шароит

яратншлари керак. Иш кўнгилли бошланса, кўнгилдагидек тугайди!

Юқоридаги ўртага ташланган баъзи мулоҳаза ва таклифларни биринчи галда ем-хашак етиштиришни кўзлаган жойлардаги баъзи партия ва совет ходимлари, Ўзбекистон Фанлар академияси президиуми, қолаверса Ботаника институти маъмурияти атрофлича ўйлаб, лозим бўлган чора ва тадбирларни кўрадилар, деб умид қиламиз.

Нурали Қобул

НУРОТА КАМАЛАГИ

(Мармар воҳа)

Санъаткорнинг мармар ёрдамида безак бериб бунёд этган биноларини ёзувчининг халққа манзур бўлган романи билан таққослаш мумкин.

ГЮГО

Районим Нурота тоғлар ораси,
Отим Эргаш Жуманбулбул боласи...

Чул бағридаги чаман — Навоий шаҳрини тарк этиб, бепоён яйловлар ва тоғлар оша эртақларда мадҳ этилган турнакўз булоқлар маскани Нуротага кириб борар экансиз, ўзбек совет адабиётида илк бор доҳий Ленин образини яратган ўзбек совет фольклорининг асосчиларидан бири, халқ бахшиси Эргаш Жуманбулбулнинг юқоридаги сатрлари ёдга тушади. Бу сатрларни ўқий бошлаганимда ҳамроҳимиз Шукур Нурбоевнинг кўзи ёшланди. Юраклари тўлқинланиб кетди. Ҳозир область телевидение ва радиоэшиттириш давлат комитетининг раиси бўлиб ишлаётган бу камсуқум йиғит машҳур халқ оқинининг невараси. Бобоси ҳақидаги ҳеч бир сўзни ҳаяжонсиз тинглай олмайди.

— Халқ бахшисининг шу сўзлари район чегарасига ёзиб қўйилса яхши бўлар экан-а,— учрашганда фикр билдирдик Нурота район партия комитетининг биринчи секретарига.

— Кишилар қалбига бориб етмайдиган, энсани қотирадиган анча-мунча шорлардан воз кечишимиз керак. Одамларни бир зум бўлса-да ўйлантирадиган, юрагини тўлқинлантирадиган сўзлар ва шорларгина тарғиботташвиқот ишларимизда асқотади,— бизни қўллаб-қувватлайди секретари.

Шу тариқа жаҳонга ўзининг бебаҳо мрамари ва қоракўли (Бухоро қоракўлининг асосий қисми ўтмишда ҳам, ҳозир ҳам Нуротада етиштирилади) билан машҳур Нуротага сафаримиз бошланади. Қўйчилик ва мармар ҳақида гап кетаркан беихтиёр ёдга шу район партия комитетининг собиқ биринчи секретари, ҳозирда Навоий

область партия комитетининг иккинчи секретари бўлиб ишлаётган, чўпон фарзанди Ҳожиқул Худойқуловнинг сўзлари ёдга тушади.

— Дунёда иккита мутлақо чиқитсиз ишлаб чиқариш соҳаси бор. Бу қўйчилик билан мармар. Қўйнинг жунидан тортиб қийигача фойдаланганимиздек, мармарнинг ушоғигача ишлатилади. Шунинг учун ҳам Шарқда чўпон касбидан бахт топганда ва фарзанди қўлидан олганда таёғини ўпади. Биз эса халқимиз фаровонлиги, юртимиз равнағига хизмат қилаётган бу мармар тоғлар ва сахий табиатга қанчалик яхшилик қилсак ҳам оз.

Иттифоқимизнинг қаерида мармар ҳақида гап кетмасин беихтиёр камалакранг Ҳозғон мармари тилга олинади. Дарвоқе, бугунги кунда муҳташам Кремль Съездлар саройидан тортиб Прага метросигача (Московская станцияси) сайқал топаётган Ҳозғон мармарига талаб кун сайин ортиб бормоқда. Мутахассислар фикрича бундай ранг-баранг мармар дунёнинг ҳеч бир бурчагида йўқ. Запаси бўйича ҳам Ҳозғон мармари дунёда биринчи ўринда туради.

...Минг тўққиз юз ўттиз тўртинчи йилда инженер Я. Лук томонидан ишга туширилиб, илк бор Москва метроси учун маҳсулот берган Ҳозғон мармарининг тарихи ўтмиш халқ сангтарошлиги ва меъморчилигига бориб туташади. Негадир бу сеҳрли воҳада илк бор ёки биринчи деган сўзга тез-тез дуч келасиз. Биринчи ўзбек совет ҳайкалтароши Ҳозғонлик уста Абдураҳим Турдиев шогирди Абдулла Ҳайитов билан илк бор доҳий Ленин образини яратиб Туркистон ҳукуматига совға қилди. Ўрта Осиёда сангтарошликни олий санъат даражасига кўтара олган бу тенгсиз халқ устаси инқилобдан бурун ҳам диний хурофот ва ақидаларга қарши ўлароқ тоштарошлик санъатининг бетакрор намуналарини яратди. Уста ўзини амир ва беклардан олиб қочиб, оддий халққа керакли бўлган буюмлар ясашни ҳаётнинг мазмуни деб билди.

Босмачилар биринчилар қаторида Шўролар тарафига ўтиб кетган халқ орасида машҳур устани кегира олмадилар. Ярим тунда Абдураҳим ота уйига бостириб келган жаллодлар унинг қўл-оёғини боғлаб ҳушидан кетгунга қадар дўппослашди. Бироқ, улар шу билан кифояланишмади. Ярим йўлдан қайтиб келиб, милтиқ қўндоғи билан унинг ҳамма тишини уриб синдиришди. Уста неча кун ҳушсиз ётганини билмайди. Воқеадан хабар топган қўшниси келиб унинг юзига сув сепиб, ўзига келтиради ва қўл-оёқларини ечади.

Эндиликда халқ фахри ва ифтихорига айланган, уста Абдураҳим Турдиев қўлидан сайқал топган Бухородаги Ситораи Моҳи Хоса меъморлик ансамбли ва Алишер Навоий номидаги Ўзбек Давлат Катта опера ва балет театрининг муҳташам бинолари ўлмас санъат ва эзгуликнинг рамзи бўлиб қад кўтариб турибди.

Ҳозирда қишлоғидаги қадимий ҳовузга сув мраммрдан ишланган шер бошидан кириб, балиқ оғзидан чиқиб кетади. Ленинград сафаридан сўнг уста яратган бу асарлар ўзининг бетакрорлиги билан кишини мафтун этади. Асарда шердек меҳнат қилиб, балиқдек дам оламан деган ибратли халқ ғибраси ўз аксини топган.

Ўтмишда ва ҳозирда ҳам Қашкан тоғидан нафис буюмлар яшашга қулай юпқа мраммр олинган. Бу ноёб мраммрдан ҳар хил товоқлар, болалар ўйинчоқлари ва хотин-қизлар учун безаклар ясалган. Бу анъанани эндиликда тиклаш ва муваффақиятли давом эттириш учун барча имкониятлар бор. Фақат мутасадди ўртоқларда истак ва жонбозлик етишмай турибди.

Ҳозирги кунда Бухоро тарихи музейининг фондида сақланаётган беш юздан ортиқ антиқа мраммр лаганлар, сандал устига қўйиладиган махсус мослама, қувур ва ғаройиб тарновлар сангтарош, наққош, машҳур халқ устаси Абдураҳим Турдиев ижодини чуқур ўрганиш, унинг хотирасини абадийлаштиришимиз кераклигини тақозо этади.

Ҳозирда қишлоғида ўнинчи аср архитектурасининг ажойиб намунаси Шоҳимардон ота мақбара — мачитини кўрганда авлодлар ақл-заковати ва меҳнатига таҳсин ўқийсан киши. Бу Ўрта Осиёда Мавритания усулида қурилган илк меъморчилик обидасидир. Жуда йирик мраммр устунларга мутаносиб равоқ ва пештоқлар... Ўрта Осиёда бу усулда қурилган яна бир обида Самарқанд областининг Советобод районидаги Араб ота ансамблидир. Мраммр бўлакларини бириктириш учун ўтмиш халқ усталари жинчкон дея аталувчи алебастрнинг антиқа бир турини қўллашган. Тошкентдаги қатор биноларга қопланган мраммр бўлаклари икки-уч йил ўтмай кўчиб тушяпти ёки мраммр бўлакларининг туташтирилган жойидан оқиб чиққан суюқликдан оппоқ мраммр хира тортиб қоляпти. Мутахассисларимиз жинчконнинг таркибини ўрганиб чиқиб, Бухоро ва Самарқанд обидаларини таъмирлаш ишида ва янги қурилишларда қўллаласалар фойдадан холи бўлмас...

Уста Абдураҳим Турдиев Шоҳимардон ота обидасини бир неча бор реставрация қилиб, қўшимча каптарлар уя

қурадиган пештоқлар ясайди. Бироқ бу бебаҳо ёдгорликнинг бугунги аҳволи ачинарлидир. Нурота район партия комитетининг ташаббуси билан Шоҳимардон ота ансамбли базасида Ҳозгон мармари тарихи музейини ташкил этиш масаласи кўтарилиб, дастлабки ишлар амалга оширилганди. «Навоиймармар» ташкилоти бўйсунадиган Ўзбекистон ССР саноат қурилиши материаллари министрлигида бу ибратли мақсад учун 175 минг сўм маблағ ажратилиб, республика Маданият министрлигига тақдим этилганди. Сен солар, мен солар, отга еми ким солар, деганларидек икки министрлик ўртасидаги иш ўлда-жўлда қолиб кетди. Меъморлик обидаси эса усталаримизнинг ҳаётбахш қўлини кутиб ярим вайрона ҳолида ётибди.

— Буюк ипак йўлининг Карманадан кейинги манзилгоҳи бўлган Ҳозгон қишлоғининг ўзи ўрта аср қишлоқларининг бугунги кунгача етиб келган ғаройиб намунасидир. Бундай музей-қишлоқлар Шарқда борган сари камайиб боряпти. Қизиғи шундаки, бу атрофда мрамардан бошқа тош йўқ. Шунинг учун қишлоқ кишилари азал-азалдан қурилишда мрамар чиқиндиларини ёки бошқа жинслар аралашган ярим мрамар тошларни ишлатишган. Шу тариқа узоқ аср мобайнида бу ерда оппоқ мрамар қишлоқ бунёдга келган. Бу антиқа қишлоқни бемалол туристик маршрутга киритиш мумкин. Бу масала ҳам бир кўтарилган эди. Бироқ, Шоҳимардон ансамблини таъминлаш муаммоси муаммолигича қолиб кетганлиги туфайли бу иш ҳам сувга чўккан тошдек ўз-ўзидан тинчиб кетди.

Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаб ўтиш жоиздир. Аллақачон Ҳозгон қишлоғида ранг-баранг мрамардан ёдгорлик совғалари ишлаб чиқарадиган цех ташкил этиш керак. Бу иш билан фақат қишлоқ мактабининг ўқитувчиси Эркин Абдуллаев бошлиқ ўқувчи-сангтарошлар шуғулланишади. Мактаб қошида ташкил этилган мўъжазгина музей бу соҳада кенг миқёсда иш олиб бориш мумкинлигини, ёш сангтарошлар фаолиятини халқ учун ғоят зарур бўлган мақсадларга йўналтириш кераклигини тақозо этади. Лекин бу иш билан на республика, на область ва на район ташкилоти жиддий шуғулланяпти.

Эрамининг бошларидаёқ Ўрта Осиёда — илк бор Нуротада коризлар қазила бошланган. Бу ерда жами 363 та кориз бўлиб, ҳар бир коризда 100—250 тагача қудуқ бўлган. Бир-бирига туташган бу қудуқлардан ўша пайтда халқ деҳқончилигига етгулик даражада сув

оққан. (Ҳозир Нуротада сув йўқлиги учун бутун бошли районда деҳқончилик қилинмайди). 1960 йилга қадар бу коризларнинг энг сўнгилари тозаланиб, уларнинг суви-дан фойдаланиларди. Эндиги кунга келиб эса ўша 363 кориздан фақат биттаси — ташландиқ ҳолдаги Қалтакориздангина жилдираб сув оқиб турибди. Қурилганига қарийб минг йилдан ошган, Шарқда суғориш санъати, деҳқончилик маданиятининг ноёб намунаси бўлган бу обидани муҳофазага олиш, асраб-авайлаш, уни авлодлар учун сақлашни ҳеч ким ўйлаб кўрмаётир. Район Совети ижроия комитети областнинг «Навоийдренаж» трестига 810 метр узунликдаги Қалтакоризни реконструкция қилиб, ундан фойдаланишга кўмак беришни сўраб хат ёзди. Бироқ, ҳали «Навоийдренаж»дан ҳеч қандай садо бўлмаётир. Уни реконструкция қилиб фойдаланиш масаланинг бир томони. Энг муҳими — Қалтакориз суғориш санъатининг ноёб иншооти. Унинг теварак-атрофини махсус девор билан ўраб, ибратли меҳнат ва санъат кошонасига айлантириш ҳақида ўйлаш керак. Тезда бу ишга киришилмас экан, Қалтакоризнинг суви қуриб, кўмилиб кетиши ҳеч гап эмас.

Искандар Зулқарнайн босқинчиларининг изи қолган Нур қалъаси Мовароуннаҳр тарихининг зарҳал саҳифаларини ташкил этади. Ғоят бой ва серунум Зарафшон воҳаси, яъни Сўғд ҳамда Бухоро ерларининг теварак-атрофи тоғлар билан қуршалган. Бу афсонавий днёрга ўтмишда икки томондан — Жиззах шаҳри яқинидаги Те-мурланг дарвозаси (халқда Илонўтти ҳам дейилади) ва Нурота орқали кирилган. Искандар ҳам Сўғдга Нурота тизма тоғлари орқали кириб келган ва коризлар қурилишида халққа кўмак берган. Шунинг учун ҳам бу ердаги бир неча кориз Искандар лашкарбошилари — Мери, Алпухори, Кўнчи номлари билан юритилади. Зулқарнайн коризини бевосита унинг ўзи бош бўлиб қурдирган дейишади.

Утрордан сўнг Нур қалъасига ҳужум қилган Чингизхон ҳам бу жаннатмакон ерда дам олиб, ўзига келгандан сўнг Самарқанд ва Бухорога ҳужум бошлаган.

Нур қалъаси ўртасида ҳукмдор яшайдиган Арк бўлган. Қалъа атрофи пишиқ лойдан қилинган қалин ғиштин девор билан ўралган. Бу қалъани забт этиш доимо душман қўшинлари учун қимматга тушган. Қалъа этагидаги ғоят серсув чашма Нуротани обиҳаёт билан таъминловчи асосий манба бўлган.

Ўзбекистон Маданият министрлигининг маданий ёдгорликларни консервациялаш ва реставрация қилиш,

лойиҳа-қидирув илмий-текшириш институти ходимлари олиб борган илмий тадқиқот ишларидан сўнг «Чашма ва арк» тарихий меъморчилик қўриқхонасини ташкил этиш масаласини кўтариб чиқдилар ва лойиҳа ҳужжатларини тайёрладилар. Меъморчилик қўриқхонаси фақат сайёҳлар ташиф буюрадиган жой бўлмади. Унинг территорияси ободонлаштирилиб, шарқона бозор ва ҳунармандчилик расталари, доривор ўтлар билан харид қилувчи дўконлар, чойхона ҳамда шарқона ресторан қурилади. Беш минг томошабинга мўлжалланган «Наврўз» амфитеатрида халқ сайиллари ва турли спорт мусобақалари ўтказилади. (Бундай амфитеатр Зулқарнайн даврида ҳам бўлган.) Чашма бўйидаги Чилстун ва Гумбаз маҷитларида ўлкашунос ҳамда халқ амалий санъати музейлари фаолият кўрсатади. Меҳмонлар истасалар шинам меҳмонхонада ёки ўтовларда яшашлари, ҳордиқ чиқаришлари мумкин. Бироқ, бу хайрли тадбир ҳамон қоғозда қолиб кетаётир... Бунинг учун жон куйдирадиган кишилар етишмаяпти шекилли.

Бироқ Нуротанинг шон-шарафи бўлган Ҳозғон мрамари проблемаси бугунги куннинг бош масаласи бўлиб турибди. Бугунги кунда «Навоиймрамар» номи билан юритилувчи бу йирик корхонага қарашли Ҳозғон, Нурота ва Оқтов карьерлари ҳар йили истеъмолчиларга 20 минг кубометр тайёр мрамар блокларини етказиб бераётир. Совет Иттифоқининг ўнлаб марказий шаҳарларидаги қурилиш объектлари йилига 60 минг тонна мрамар ушоқларини олмақда.

Корхона бошлиғи Нуриддин Эгамов ташкилот маъмурий биносидаги мўъжазгина музейда ярқираб турган тўққиз хил мрамар плитасини кўрсатар экан, «Италия ва Германия Федератив республикасида келган мутахассислар бизнинг мрамарни кўриб ҳайратдан ёқа ушладилар», дейди. Эътибор бериб кузатилса, Ҳозғон мрамарида учрамайдиган рангнинг ўзи йўқ. Нурота карьеридан эса Италиянинг машҳур оқ мрамари билан беллаша оладиган оппоқ мрамар олинаётир. Ҳозғон ва Нурота мрамарига эҳтиёж борган сари кучайиб борапти. Эгамовнинг иш столи устидаги телеграммаларни ўқигунча чарчаб кетасиз.

«Москва. 143/902 Ҳозғон. Шартномадаги блокларни тезда жўнатинг. Ишга тушириладиган станцияда иш тўхтаб қолди.

Метромрамор. Цюпка.»

«Витебск. 15/4972 наряд бўйича келишилган мрамр ушоқларини жўнатинг. Озиқ-овқат программаси объектларида иш тўхтаб қолади.

Унинчи қурилиш трести».

«Тошкент. «Наваимрамор»га, «Олтой-промстройматериалов»га 15/4985 наряд бўйича икки вагон мрамр ушоғи юборинг.

Узминстройматериалов. Воробьёв».

«Тўқмоқ. Қирғизистон ССР. Ғозғон. Эгамовга. Мрамр блокларини кутяпмиз. Иш тўхтаб қолиш хавфи бор.

«Тўқмоқстройматериал». Бабаков».

Бундай телеграммаларнинг кети узилмайди. Мрамр-чиларнинг эса қўли қўлига тегмайди. Йилига 20 минг кубометр мрамр блоклари ва 60 минг тонна мрамр ушоғини автотранспортда Навоий шаҳрига етказиб, ундан вагонларга ортиб тегишли адресларга жўнатишнинг ўзи бўлмайди.

Хўш, бу ерда меҳнат қандай ташкил этилган? Ишлаб чиқариш жараёни қай йўсинда? Меҳнатни ташкил этиш партия қўяётган талаблар даражасидами? Ишчиларнинг унумли меҳнат қилиши учун қандай шароитлар яратилган? Фан ва техника ютуқларидан ўринли ва самарали фойдаланиляптими? Қорхонани замонавий асбоб-ускуналар билан реконструкция қилиш масаласи қалай?

Булар ҳақида қорхона бош инженери, ўз ишининг билимдони Абдумажид Абдурашидовнинг ҳикоясини тинглаш мароқли.

— Дунёда энг катта мрамр кони ҳисобланган Ғозғонда мрамр қатламлари ер текислигига нисбатан 35 градус қияликда жойлашган. Шунинг учун бу ерда тош кесиш машиналаридан фойдаланишнинг иложи йўқ. Мен Италиянинг Қаррара тоғларидаги мрамр конларида бўлгандим. Улар шахта усулида мрамрни ёгдек қилиб сим арқонлар билан кесиб олишяпти. Сим арқонларни биз ҳам синаб кўрдик. Бўлмади. Бизда мрамр қатламлари орасида тупроқ ва бошқа тоғ жинслари кўп учрайди. Олимларимиз етказиб бераётган техникалар хорижлик ҳамкасбларимизники билан беллаша олади.

Мрамрни асосий массадан ажратиб олишда ишлатиладиган суюқлик қозиғи (НРС), КМ—26 қурилмаси ва 25 тоннагача юк кўтарадиган ўзиюрар кранлар меҳнатимизни енгил қилаётир. Москвадаги Бутуниттифоқ

қурилиш материаллари ва хом ашё илмий-тадқиқот институти олимлари тавсия этган портламайдиган, кенгайдиган қорихма — НРС бизга жуда қўл келаётир. Бу суюқлик маълум нормада сув билан аралаштирилиб, пармаланган чуқурчаларга қўйилади. Беш соат чамаси вақт ўтгач, унинг таъсир кучи бошланади. Жараён 48 соат давом этади. Бу моддадан ҳаво температураси 25 градусгача бўлганда фойдаланиш мумкин. Иссиқ пайтда қўлланилса, модда ён томонга кенгаймай портлаб, отилиб чиқиб кетади. Ҳозиргача тажриба яхши натижа берапти. Шу кунгача беш тонна шу моддадан олдик, яна 1200 килограмм жўнатишди. Лекин бизга кўпроқ керак. Акс ҳолда эффект айтарли бўлмайди. Бизнингча, шу ихтиро ўзини оқлади. Эндиликда уни фақат лабораторияларда тайёрламай, заводини қуриш керак. Бу моддадан нафақат кон саноатида, жуда кўп соҳаларда самарали фойдаланиш мумкин.

Шу институт бизга жадал қазиш дастгоҳини ҳам етказиб бериши керак (конструктор В. М. Струнин). Сифатли пармалаш, мрамар бўлагини асосий массадан ажратишда муҳим аҳамиятга эга. Чунки яхши пармаланган массада майда, кўзга кўринмас ёриқлар пайдо бўлмайди. Бизда ҳозир пармаловчилар кечаси ишлай олмайди. Бу аппаратга программа бериб, қўйилса бўлди, кечаю кундуз ишлайверади. Фақат техника назорати яхши йўлга қўйилиши керак. Италиялик ҳамкасбларимиздан харид қилган Бенетти ва Пеллигрини кранлари ҳам жуда бизбоп.

Костромада ишлаб чиқарилган СМР—014 станогни (олмос диски Бельгияники) яхши фойдаланилса бир кунда минг квадрат метр тош кесади. Бизга ана шундай замонавий станоклар керак. Заводимизда Тошкент тажриба механика заводидан ишлаб чиқарилган КРС—5 тош кесиш станогни ҳамон ишлаб турибди. Фан ва техника тараққиёти шу даражага етган бугунги кунда бундай ибтидоий станоклардан фойдаланишга уяласан киши. Заводга ташриф буюрган меҳмонларга бу станокларни кўрсатиш ҳам ноқулай. Лекин бизга ҳамон худди шу станокдан олишга мажбур қиладиган ўртоқлар министрлигимизда йўқ эмас. Агар яна шу ҳол юз берадиган бўлса меҳнат унумдорлиги ҳақида оғиз очмаса ҳам бўлади.

Дарвоқе, Ҳозгон мрамарчиларининг дарди кўп. 1977 йилдаёқ Ҳозгонда карьерлар ишини яхшилаш ва кенгайтириш учун қарийб уч миллион сўмлик проект-смета ҳужжатлари тайёрланганди. Ленинграддаги тегишли

институтлар томонидан батафсил ўрганилиб тайёрланган бу ҳужжатда Ҳозғон мраммининг порлоқ истиқболи белгилаб берилган. Шундан сўнг институт Нурота карьеридан ҳам илмий-амалий фойдаланишнинг ҳужжатларини тайёрлади. СССР ва Ўзбекистон ССР саноат қурилиши материаллари министрликлари томонидан маблағ ажратилмаётганлиги туфайли бу истиқболли режа амалга ошмай турибди. Корхона ҳар йили 1.125 минг сўм соф фойда беради. Яқинда ажратилган 220 минг сўм маблағга қурилиш ишларини бажарадиган, ишни сифатли уддалайдиган қурилиш ташкилотини топиш ҳам бир муаммо бўлиб турибди.

Беш минг киши истиқомат қиладиган мрамрчилар шаҳарчаси, мана, неча йилдирки, табиий газ келишини кутади. Агар Ҳозғонга газ олиб келинса, бу ерда Ўрта Осиёда энг сифатли оҳак берувчи завод қуриш имкони туғилади.

1970 йилдан бошлаб Нурота карьерни ғоят танқис оқ мрамр бера бошлади. Сутдек оппоқ бу мрамр жаҳон бозорида қиммат туради. Ҳозғон мактаби анъаналари асосида очилган Нурота карьерида дастлаб мрамр ушоқлари ишлаб чиқарадиган тегирмон қурилди. 1972 йилдан бошлаб эса блоклар бера бошлади. Нурота мраммининг яроқли плита чиқариш коэффициентини юксак. Бошқа мрамрларга қараганда қаттиқ бўлганлиги туфайли ҳар қандай таъсирларга чидамли. Таркибида темир моддаси кам бўлганлиги учун у «зангламайди», яъни ёриқлар пайдо бўлмайди. Бу мрамрнинг ўзига хос яна бир томони шундаки, у ўзидан қуёш нуруни ўтказди, шу билан биргаликда қуёш нуруни тўсади. Лекин қоронғилик ҳосил қилмайди. Карьерда йилига 3200 метр куб аъло сифатли оқ мрамр блоки ишлаб чиқарилмоқда. 42 минг тонна мрамр ушоқлари тайёрланаётир. 1979 йили Нурота мрамрига Давлат сифат белгиси берилди. Шу карьернинг филиали ҳисобланган Қорамўла карьериде икки миллион кубометр мрамр разведка қилинди. Перспективада 7800 кубометрли Оқтов карьерни бор. Бу ҳам жуда сифатли оқ мрамр. Оқтов карьерини фойдаланишга топшириш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб турибди. Нурота карьериде ниҳоятда оғир иш — мрамр бўлақларини асосий масадан ажратиб олиш қўлда бажарилади. Техника кучидан фойдаланишни йўлга қўйиш, карьерни замонавий асбоб-ускуналар билан таъминлашга ажратилган катта миқдордаги пул министрлик ҳисобидан банкка келиб

тушмаётганлиги туфайли бу борада ҳеч бир силжиш рўй бермаётир.

— Қорхонани аллақачон ўз ҳисоб-китобига эга хўжалик ҳисобидаги ташкилотга айлантириш керак эди, — дейди Нурота карьерининг бошлиғи коммунист Шоди Фозилов.— Ҳозир карьерининг соясида қолиб кетяпмиз. Ҳар томонлама ёрдамга муҳтожмиз. Пулимиз йўқ. Бизга қурилиш участкаси керак. Қорамўлада ушоқ ишлаб чиқарувчи тегирмон қуришимиз керак. Ишлаб чиқариш жараёнини кўрдингиз. Эски усулда ишляпмиз. Министрликдан эса фақат «Фалон адресга фалон тонна мрамор юборинг» деган кўрсатма келади.

— Ҳозир биз ишлаётган тегирмонни зудлик билан бошқа жойга кўчириш керак. Сабаби — тегирмон район марказининг шундоққина биқинида. Одамлар соғлигини ўйлашимиз керак,— суҳбатга қўшилади цех партия ташкилотининг секретари Раҳмат Остонов.

— Яна бир ёқа ушлайдиган воқеа,— куйиб-пишиб сўзлайди Шоди Фозилов.— Илгари Ҳозирда корхонамизнинг ўз қурилиш участкаси бўлиб, бизнинг карьерда ҳам унинг филиали бор эди. Эҳтиёжлар ҳисобга олиниб, энг зарур ишлар бажарилар ва шунга яраша ҳақ тўланарди. Биз ишнинг қай йўсинда боришидан кўз-қулоқ эдик. Сифатсизлик ва суеткашликка йўл қўйилмасди. Кимнингдир «доно» фикри билан бу қурилиш участкаси Самарқанддаги 11-механизациялашган кўчма колонна ҳисобига ўтказилди. Бу кўчма колоннанинг вакили илгари бу ерга ҳафтада бир келса, ҳозир ойда бир келади. Шунда ҳам ишни жонлантириш, муаммоларни ҳал қилиш учун эмас, қўйнинг қатигини ичиб, дам олиб кетиш учун келишади. Бошқа область марказидаги ташкилот ўз участкасини назорат қилиш имкониятига эга эмас. Участка корхонага бўйсунганда жуда кўп иш қилинган бўларди. Ҳозир эса ишнинг на боши, на охири бор. Ана шу қурилиш участкаси қайтиб «Навоиймармар» корхонасига олиб берилса бизнинг қурилиш ва ободончилик ишларимизда силжиш бўларди.

— Бу воҳанинг келажаги, биз орзиқиб кутаётган эгу ишлардан бири — Нуротага темир йўл келтирилишидир. Бу масала билан деярли барча бўғиндаги область, республика ва Иттифоқ ташкилотлари шуғулланаётир. Бироқ, бу шуғулланиш жуда чўзилиб кетяпти,— дейди «Навоиймармар» корхонаси партия ташкилотининг секретари Шоди Назаров.— Биласизми, агар Нуротага темир йўл келса нафақат мрамарнинг таннархи арзонлашади, ваҳоланки бутун воҳанинг халқ хўжалигида катта

ўзгаришлар юз беради. Бир тонна юкни ортиш, тушириш ва ташишга 4 сўм 19 тийин тўлаймиз. Бир йилда транспорт харажати учун жами 800 минг сўм тўланади. Агар шу юк темир йўлда ташилса бор-йўғи 167 минг сўм сарфланади. Қимга фойдаю кимга зиён. Ўттиз беш километрли бу йўлнинг қурилиши Томди ва Нурота районлари экономикасининг ривожига ижобий туртки бўларди. Томди районининг айрим хўжаликларига 300 километр йўл босиб, автомобилда юк ташилади. Агар темир йўл қурилса бу масофа жуда қисқарарди.

— Мен қирқ йилдан буён шу корхонада ишлайман,— дейди Республикада хизмат кўрсатган бинокор Саттор Қаҳҳоров. — Маҳсулотимизнинг 53 процентини Тошкент областидаги Ғазалкент заводига жўнатамиз. Ўзимиздаги заводни кенгайтириб, Ғазалкентда амалга оширилдиган ишни сарф-харажатни камайтирган ҳолда шу ерда бажариш мумкин-ку. Шундай қилинса давлатимизга қанча фойдали бўларди. Бунинг учун фақат сув масаласини ҳал қилиш керак. Навоий шаҳридан сув келтиришнинг ҳисоб-китобини қилиб кетишганди. Лекин ҳамон натижа бўлмаётир. Кончиларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш масаласини ҳам ўйлаб кўриш керак. Бизда ёз кунлари қуёш ҳарорати эллик градусгача кўтарилади. Шунда мрамр-тошлар саксон градусгача қизиб кетади. Лекин барибир ишлаш, графикни бажариш керак. Бизга қўшимча ҳақ тўлашади. Бироқ бу озлик қилади.

Юқорида қайд этилган проблемалар Иттифоқимиздаги ўнлаб чинни заводларини маҳсулот билан таъминлайдиган Нурота тоғидаги Лангар кон бошқармасига ҳам тааллуқлидир. Бу корхона эзилган дала шпатидан чинни тайёрлашда ишлатилдиган хом ашё етказиб беради. Йилига корхона 2.720 минг сўмлик маҳсулот беради. Москва, Ленинград, Украина, Белоруссия ва Қозогистоннинг йирик саноат корхоналари лангарлик кончилардан маҳсулот олишади.

— 1982 йилда СССР Госпланининг таклифига мувофиқ министрлигимиз саноат объектлари учун 13,5 минг сўм, уй-жой қурилиши учун 2,5 минг сўм ажратган эди. Бу ишни бажариш «Самарқандхимстрой» трести зиммасига юкланган эди. Эндиликда биз Навоий областига қараймиз. Навоийда эса бу профилдаги қурилиш ташкilotи йўқ. 3,5 минг сўмлик заводдан ифлосланиб чиққан сувни тозалайдиган объект қурилиши мудом кечиктирилаётир. Заводдан оқиб чиқаётган оҳакли сув табиатга зиён етказмоқда. Фойдаланишга мутлақо яроқсиз бўлиб қолган станок ва асбоб-ускуналарни ишлатишга

мажбур бўляпмиз. Бу гранит дегани мрамардан ҳам қаттиқ бўлади. Транспорт етишмайди. Иттифоқ министрлигимизга бориб арз-додимизни айтганимизда министр ўринбосаридан «овозингни пасайтир!» деган жавоб олдик,— дейди ўқиниб кон бошқармаси директори Қўзибой Ирисқулов.

Қўзибой ака билан суҳбатда яна бир нарса маълум бўлдики, Лангар маҳсулоти СССР территориясидаги йигирма тўрт саноат корхонасига жўнатиладиган экан-у, коннинг шундоққина биқинидаги Самарқанд чинни заводи шу хом ашёдан ололмас экан. Мутахассислар фикрича бу хом ашё Самарқанд чиннисининг сифатини бўзар эмиш. Бу хулосага ишонмаган чиннисозлар 60 тонна хом ашёни олиб бориб, синаб кўришибди. Натижа кутилгандан ҳам зиёда бўлиб чиқибди... Дарҳақиқат, бир пайтлар ёзилган қоғозларни асос қилиб олмасдан изланиш, завод ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш учун асқатадиган қулай имкониятлардан фойдаланмаслик кимга керак?..

Бу камалакранг диёрда ўз ҳалол меҳнати билан Ватан равнақига муносиб ҳисса қўшаётган, эл орасида чин обрўга сазовар бўлган Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Норбой Эргашев, Муҳаммад Ботиров, Эргаш Сафаров, область Советининг депутати Шариф Саломов, Ҳасан Муҳаммадиев, Раҳим Субхонов, Шариф Жўраев, Жалол Халилов ва Шамсиддин Кенжаевлар ҳақли равишда Нуротанинг фахридир. Касби оддий бу кишиларнинг қалби мрамар жилосидек гўзал.

Бу саховатли воҳа нечун бу қадар бебаҳо мрамарга бой? Урта Осиё территорияси бундан миллион йиллар бурун Тетис океани бўлган. Бу мрамартошлар эса ўша сув остидаги ётқизиқлардир. Бу ётқизиқлар чўкиш ва катта босим натижасида мрамарга айланган. Сўнгра магма (Вулқон ҳаракати) ҳаракати натижасида мрамар қатламлари ёрилиб турли қалинликда гранит ва диаритга ўхшаган интруктив (ички) жинслар ер юзасига чиқиб қолган.

Яна шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, мрамар кўчада ётган оддий тош эмас. Бу қимматбаҳо маҳсулот чиқитидан кишилар меъеридан ортиқча фойдаланяптилар. Бу ўринда «Навоиймрамар» раҳбарлари тегишли чора-тадбирларни кўришлари, мрамарнинг талон-торож бўлишига йўл қўймасликлари керак. Блокларнинг сифатига ҳам эътиборни кучайтириш керак. Тошкент қурилишларида ишлатиладиган мрамарлар икки-уч йилда ёрилиб, бинолар рементталаб бўлмоқда. Бу яна юқоридаги маса-

ла — замонавий станокларда мармар кесишни йўлга қўйишга бориб тақалади.

Халқимизда оққан ариқ оқади, деган нақл бор. Утмишда ҳам ўзининг меъморчилиги, суғориш маданияти ва бетакрор қорақўли билан юрт равнақини таъминлаган Нурота меҳнаткашлари Партия XXVI съезди ва кейинги Пленумлар қарорларини ҳаётга тадбиқ этиш борасида ғайрат кўрсатиб меҳнат қилмоқдалар.

Одатда тоғ кишилари кўтарилган чўққилари ҳақида сўзлаб ўтирмайдилар. Олдиндаги чўққилар сари бориш керак.

— Районимизда деҳқон йўқ, деҳқончилик йўқ, — дейди афсус билан Мунаввара Қурбонова, — сабаб — сув йўқ. Дуч келган ердан артезиан қудуғи қазийвериш эса табиатнинг энидан олиб бўйига ямагандек гап. Шундай қилсак булоқларимиз қуриб қолади. Нуротада жами еттита катта булоқ ва элликдан ортиқ майда булоқлар бор. Биз бу обиҳаёт манбаларини кўз қорачиғидек асрашимиз керак. Бутун бошли районнинг ҳаёт манбаи шу булоқларга бориб туташган. Яйловларни бойитиш масаласида ҳам кўп ишлар қилишимиз керак. Қорақўлчиликни ривожлантиришнинг муҳим омили бўлган ёвshan ва изензорларни асраб-авайлашимиз керак. Халқнинг турмуш даражасини, кишиларимизнинг маънавий дунёсини, КПСС Марказий Комитети июнь Пленуми алоҳида таъкидлаганидек, янги инсонни тарбиялаш борасида жуда кўп ишлар қилишимиз керак. Шифохоналаримиз, мактабларимиз ва мактабгача тарбия муассасаларимизнинг моддий базаси камбағал. Республика соғлиқни сақлаш ва маориф министрликлари бизга етарли ёрдам беришмаётир...

Ҳал қилиниши керак бўлган проблемалар бошида Аградаги Бобурийлар қурган Тож-Маҳал ансамблидан тортиб, Ленин Марказий музейининг Тошкент филиали, қардош Вьетнам халқининг улуғ фарзанди Хо Ши Мин мавзолейи, Москва ва Тошкент метролари сайқал топган, топаётган камалакранг Ҳозгон мраммарини ишлаб чиқаришни ҳозирги кун талаби даражасига кўтариш муаммоси турибди. Шундай қилинганда бугунги авлодлар меҳнати ва санъатининг рамзи бўлган мраммарнусха бинолар янада кўркам ва сержило бўлиб, ҳақиқий санъат даражасига кўтарилади.

Лазиз Қайумов

ИНҚИЛОБ БЕРГАН БАХТ

Ҳар юбилей бамисоли тарихнинг бир манзили. Ҳар манзилда босиб ўтган йўлга бир назар ташлаймиз, ютуқларни жамлаймиз, уларни кўпайтириш йўлларини ўйлаймиз. Шунингдек, ҳар манзил душманларимизнинг туҳмат тошларига, келажагимиз қандай бўлиши ҳақидаги ғаразли «башорат»ларига яна бир зарба, баҳсларга мантиқий якун бўлади.

Бугун шу мўътабар минбардан туриб, яқин ўтмишни ёдга оламан-да, хаяжондан энтика-энтика оламга жар солгим келади: «Қаранг-а, ким эдигу, ким бўла олдик!»

* * *

Ахир, олтмиш йил аввал темирчининг босқони кўзимизга энг мукамал тилсимот бўлиб кўринмасмиди? Бухоро томсиларда мешкобчи мўътабар саналар, чунки у ташналарга чарм қопда сув ташир эди. Тепки арава — велосипед минган одам йиқилиб тушмаганига ҳамма ҳайрон қоларди. Аёллар моки ўйнатиб, мунгли қўшиқ айтарди: «чархим таноб ташлайди, бир балони бошлайди...» Бу қўшиқни эшитганлар чархнинг, чархи кажрафторнинг танобини ҳам, бечора косибнинг қалб азобини ҳам дилдидан ҳис этар, унга юракдан ачинарди. Аёзли қиш кечалари милтиллаган жинчиरोқ шуъласида болалар эртақ тинглар экан, ажина чалиб кетмасин, деб қўрққанларидан сандалнинг остига кириб кетар эдилар.

Бугун темир деганда очиқ ер юзидан қазиб олинаётган Ангрен кўмири ҳавзасининг бойликларию қип-қизил чўғ билан ўйнашган Бекобод металлурглари кўз олдимизга келади. Мешкоб, ришта каби сўзларни тушунмайдиган ҳозирги авлод вакиллари Мирзачўл ва Қарши чўлларининг белига бетон ариқлардан камар боғлаб, даланинг ўртасига сунъий ёмғир ёғдирадиган агрегатлар

ўрнатмоқда. Қишлоқларни эса, зилол сувли водопровод билан беаб қўйган. Ҳозир биздаги ўртача ҳар оиланинг эшигида оппоқ «Жигули» турса — ҳеч кимни ҳайратга солмайди, ақллироқ тракторчи эса техникани бир инженерчалик билади. Чарх нималигини эшитмаган қизча бир ўзи ўн станокни бошқариб, Тошкент Тўқимачилик комбинатида газлама, Марғилон ва Наманганда атлас тўқийди.

Олтмиш йил ичида жуда кўп тушунчалар тубдан ўзгариб кетди. Илгари пахта ҳосили қадоқлаб тортиб олинган вақтлар ҳам бўлган. Бугун эса, 5 миллион тонна пахта хирмонда, деган иборани ишлатиш — оддий ҳол.

Маълумки, ҳар модданинг ўз ўлчови бор. Олтин — мисқоллаб, дон — пудлаб, чўян — тонналаб ўлчанади. Биз эса чаноғи тўла пишгандагина аранг уч грамм келадиган пахтани темирдек тонналаб ўлчаймиз. Тағин бир эмас, юз эмас, минг эмас, миллион тонналаб. Беш миллион, олти миллион, деган иборани айтганда ҳам, эшитганда ҳам шу миллион тонналар миллиард чаноқларда сочилган бўлишини, уни нест-нобуд қилмай йиғиб олиш учун ўн миллионлаб бармоқлар ишлаши, етмаганига машина ёрдамга келишини тасаввур қилинг-а! Пахтанинг чўғи, тошбосар қисми — унинг чигити, қолгани эса ҳаводан сал вазминроқ тола. Ҳозирги янги ўлчовда, бир миллион саккиз юз минг тонна соф тола етказиб бериш ниятида халқимиз уззукун меҳнат қилди.

Бугун кўкўпар хирмонтоғ тепасидан ўтмишга назар ташласам, инқилобдан аввалги пахта хирмони ўйинчоқдек бўлиб кўринади. Бу хирмон пахта тоғимиз ёнидаги катта харсангтошга ўхшайди. Ҳайрат билан ёқа ушлайман: ер — ўша, сув — ўша, табиат ҳам бирдек, қуёш ҳам аслидек, қўл ҳам ўша, аммо ҳосилда ер билан осмонча фарқ бор! Чунки тузум янги, онг янги, инсон янги. Бугунги пахтакор сиёсий онги, меҳнатга муносабати ва яна билими билан ўтмишдагидан катта фарқ қилади. Совет деҳқонига ҳамма мададкор. У илминг энг сўнги ютуғига таянади. Ўзининг ҳам ихчам қомусдек илми бор. У ер структурасини ўрганганда геолог, суғорганда ирригатор, уруғ танлаганда селекционер, трактор ишлатганда инженер, ҳашарот билан олишганда химик, ғўза парваришида агроном билан бамаслаҳат ишлайди.

Пахта бизнинг миллий ғуруримиз, дўстлар олдидаги интернационал бурчимиз. Аммо деҳқончилигимиз равнақи фақат пахтадагина эмас. Агар рамзан дастурхонимиз матоси пахта бўлса, устидаги ширин мева-чевасию, дондунию, ғўшти, мойи, уй бекасининг атласи, пальтоси-

нинг қоракўли — ҳамма-ҳаммаси деҳқоннинг баракали меҳнатидан. Ҳаётдаги маъмурчиликни таъминлаган, эски ерни авайлаб эъзозлаган, янги ер очган, тақир чўлларга ҳаёт берган деҳқонга, унинг ақли, гидроки, закоси, мардонавор меҳнатига қараб туриб, дўсту душманга эшиттириб айтгим келади: «Қаранг, ким эдигу ким бўла олдик!»

* * *

Асримизнинг бошида «Вестник просвещения» журнали ўша вақтда маориф ва маданиятга ажратиладиган маблағ ҳажми кўзда тутиб, агар шу суръат бўладиган бўлса, Туркистонни маърифатли қилиш учун 4.600 йил керак бўлади, деб ёзган эди. Улуғ Октябрь социалистик революцияси бу ҳисобни тубдан ўзгартириб юборди. Олтмиш йил давомида Ўзбекистон ёппасига саводхон ўлкага айланди. Бугун тўрт миллиондан зиёд бола тўққиз ярим минг умумтаълим мактабларида бепул таълим-тарбия олмоқда. Бизда энг арзон китоб — мактаб дарслиги эди. Ҳатто шуни ҳам давлат ўқувчиларга текин қилиб қўйди. Шу кунларда содир бўлаётган ўзгаришлар мактаб ишини янада яхшилаш, уни ҳаёт талаби билан тўла боғлаш ниятидаги ҳаракатлардир. Ёшлар — келажагимиз. Ҳар қандай инсон, эрта бугундан яхшироқ бўлсин, деб яшайди. Биз — коммунизм қурувчи авлод эса, эртанги кунни жуда порлоқ, деб биламиз. Келажак эса бугун шаклланади. ХХI аср биринчи ярмининг қаҳрамонлари, бўлажак олиму донолар бугун мактаб парталарида ўтирибди. Эртанги асрни мазмунлироқ қилиб тайёрлашдан муҳимроқ вазифа борми, ахир!

Яна таққосга қайтмоқчиман. Инқилобдан аввал Урта Осиёда бирорта олий ўқув юрти йўқ эди. 1895 йилда Туркистондаги маҳаллий миллат вакилларида бир аёл Петербург университетига кириб олий таълим олишни орзу қилади. Аммо университет ректори ғазаб билан унинг илтимосини рад этади. Ўша даврнинг энг реакцион газеталаридан бири «Новое время» ректорнинг бу ишини маъқуллайди. Аммо бу илғор рус зиёлиларининг гуманистик тушунчасига зид воқеа эди. Атоқли рус ёзувчиси Максим Горький «Самарская газета»да босилган «Туркистон ва аёлларнинг олий таълими» сарлавҳали мақоласида шу воқеани ҳикоя қилади ва туркистонлик

аёлнинг илм олиш ҳуқуқини қизғин ҳимоя қилади.

Туркистон ўлкаси тарихида биринчи университет 1920 йил 7 сентябрда таъсис этилди. Ҳозир самолёт Москвадан Тошкентга кўпи билан тўрт соатда етиб келади. Поездга эса икки суткадан сал кўпроқ вақт даркор. У поезд эса, бир ойдан кўпроқ йўл юрган, чунки уни баъзан қўлда қурол билан душманлар ҳужумидан ҳимоя қилишга тўғри келган эди. Халқ «Фан эшелони» деб атаган бу поезд 63 вагон лаборатория жиҳозлари, турли фанга оид 20 минг китобдан иборат кутубхона билан йўлга чиққан эди. Мазкур юкнинг қўриқчилари Москва, Ленинград каби шаҳарлардан Ленин йўлланмаси билан доимий ишлаш учун Тошкентга келаётган профессор ва ўқитувчилар эдилар.

Кўриб турибсизки, В. И. Ленин ва Коммунистик партия Совет ҳокимиятининг биринчи йилларидаёқ, ҳали мамлакат ички ва ташқи душман исканжасида бўлган пайтларда ўзбек халқининг фани ва маданияти тараққиёти ҳақида, унинг бугунги куни ҳақида ўйлаганлар, гамхўрлик қилганлар.

Сўнгра университет Ўрта Осиёдаги кўпгина институтларга асос бўлди. Чунки бир қанча факультетлар базасида кейинроқ алоҳида институтлар бунёд бўлди. Бугунги кунда 280 минг йигит ва қиз таълим оладиган Ўзбекистоннинг уч университет ва 40 олий ўқув юрти Ленин фоялари тантанасининг ёрқин далилидир.

Қайси бир валломат бор бойлигини дўстлар билан баҳам кўрмайди. Ўзбекистон ҳам шундай. Мамлакатимизнинг интернационал ёрдамида баҳраманд бўлиб, ҳозир республикамиз олий ўқув юртларида етмишдан ортиқ мамлакат ёшлари фарзандларимиз ёнида таълим олмақдалар.

Олтмиш йил аввал «Саводсиз мамлакатда социализм қуриб бўлмайди!» деган шиорни байроқ қилиб ишга киришган халқ бугунги кунда йирик илмий марказларга эгадир. Ўзбекистонда илм-фаннинг аҳволи тўғрисида гапирганда эндиликда ўнларча илмий муассасалар борлигини, уларда ўттиз олти мингдан зиёдроқ илмий ходим ишлаётганини, уларнинг учдан бир қисми хотин-қизлар эканлигини кўзда тутамиз.

Илм-фаннинг бош қароргоҳи — Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида давримизнинг барча етакчи фанлари жамулжам бўлиб, ядро физикаси ва қуёш энергиясидан фойдаланиш, математика ва астрономия, биология ва медицина, пахтачилик ва уни механизациялаштириш билан боғлиқ бўлган барча соҳалардаги муаммолар му-

ваффақиятли ҳал қилинмоқда. Ўзбек олимларининг кибернетика ва сейсмология соҳасидаги муваффақиятлари фан оламида тан олинган. Алколоидлар ва полимерлар химияси, биорганик химиянинг тараққиёти давлатга катта фойда келтирмоқда. Олимлар ва ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларнинг биргаликдаги куч-гайратлари туфайли бой заминимиз бағридаги сир-синоатлар ошкор бўлиб, қимматбаҳо фойдали маъданлар қазиб олинмоқда. Жамиятшунос, тарихчи олимлар, филологлар, шарқшуносларнинг ҳам муваффақиятлари улкандир.

Ўзбекистонда маданий муассасалар тармоғини ривожлантириш борасида ҳам муҳим ишлар қилинди, ҳолбуки инқилобга қадар бундай тармоқ мутлақо йўқ эди. Бугунги кунда республикада 29 та театр, 40 мингдан ошиқроқ клуб муассасалари, 7 мингдан зиёд кутубхона мавжуд. Булар барчаси эртаю кеч халқ хизматида.

Олтмиш йил аввал алиф билан калтакни фарқ қилишга қийналган, имзо чеколмай, ўрнига бармоқ босган одамларнинг иккинчи авлоди бугун фан доктори, академик, инженер ва геолог, врач ва ўқитувчи, хуллас, ҳаммаси зиёли. Илму маърифат нуридан баҳраманд дёнримга гурур билан боқиб, замонага раҳмат билан қайта-қайта айтаман: «Қаранглар-а, ким эдигу, ким бўла олдик!»

* * *

Ҳар бир инсонда она-Ерига, аждодлар масканига, асрлар давомида шаклланган миллий анъаналарига, урф-одатларига табиий муҳаббат ҳисси бўлади. Совет ҳокимияти ўзининг туғилган онидан бошлабоқ ана шу миллий туйғуларнинг ҳаммасига ҳурмат билан қаради.

Улуғ доҳиймиз В. И. Ленин 1917 йилнинг декабрь ойида Россия ва Шарқнинг меҳнаткаш мусулмонларига мурожаат қилар экан, шундай деб ёзган эди: «Сизнинг дин ва урф-одатларингиз, сизнинг миллий ва маданий муассасаларингиз бундан буён эркин ва дахлсиз деб эълон қилинади. Ўз миллий турмушингизни эркинлик билан баҳузур туза берингиз. Шундай қилишга ҳақлисиз. Билингки, сизнинг ҳуқуқингиз ҳам Россиядаги барча халқларнинг ҳуқуқи каби революция ва унинг органлари бўлган ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг бутун қудрати билан ҳимоя қилинади».

Совет Ўзбекистонининг бутун тарихи ўзбек халқи

маънавий маданиятнинг бойитиш ва ривожлантириш тўғрисидаги ленинча ғамхўрликнинг ёрқин мисолидир.

Маълумки, В. И. Ленин миллий республикалар тузилишининг доно назариячиси бўлган. 20-йилларда мавжуд бўлган ҳар хил хом назарий фикрлар, жумладан «автономизация» принципини танқид қилиб, у мустақил социалистик республикалар ихтиёрий иттифоқи шаклини маъқуллаган. У Урта Осиёни миллий чегаралаш масалалари билан қизиққанда халқларимиз тарихини чуқур ўрганиб чиққан ва ўз китобларида Ўзбекия, Туркмения, Қирғизия деган русча ибораларни илк бор ишлатган.

В. И. Лениннинг миллий сиёсат ҳақидаги таълимотига тўла амал қилинган ҳолда Урта Осиё республикалари барпо этилди. Халқимиз асрий орзусига эришди, тарихнинг янги саҳифаси очилди. Бугун Ўзбекистон гуллаб-яшнаган чароғон ўлка. Олтмиш йил ичида ҳамма соҳаларда буюк бурилишлар, юксак парвозлар содир бўлди.

Чунончи, ўзбек тилини олиб кўрайлик. У ана шу ўтган давр мобайнида беҳад бойиди, мустаҳкамланди, юксак даражада камол топган маданият шаклига айланди. Бу тилда адлиявий ҳужжатлар ёзилади, республика гимни куйланади, бадий асарлар яратилади, радиоэшитиришлар ва телевизион кўрсатувлар берилади, мактаб ва институтларда ўқишлар олиб борилади.

Ўзбек тилида оламга машҳур катта бадий адабиёт яратилган. Совет ҳокимияти йилларида пайдо бўлган опера ва балет, ҳайкалтарошлик ва меъморчилик, ранг тасвирнинг портрет жанри ва кино санъати кабилар шаклан миллий, мазмунан социалистик, руҳан интернационал ўзбек маданиятининг ривож топган компонентларидир.

Социалистик тузум элга берган барча афзалликлардан, қўлга киритган ютуқлардан ҳайратда қолган, виждонли инсоният бунин «совет мўъжизаси» деб атади. Аммо беш қўл баробар эмас. Оламда ғаламис ҳам кўп. Улар турли хил радиотўлқинлари ва нашрларда хўжайинидан олган ҳақини оқлайман, деб зўр бериб тузумимизга, тарихимизга, бугунги ҳаётимизга тухмат қиладилар. Уларча, гўё Ўзбекистон гоҳ миллий шаклини йўқотиб бораётган эмиш, гоҳ эса тамомила акси—бу ўлкада миллатчилик авж олаётган эмиш. Аслида эса, бу улкан муваффақиятлар СССР халқларининг қардошлик онласида ва барчасининг биродарларча кўмаги билан қўлга киритилган. Айни вақтда социалистик тузум юқорида кўриб ўтгани-

миздек, ҳеч бир халқнинг миллий ифтихорини ҳақорат қилмайди, аксинча — улуғлайди.

На ҳақиқат, на мантиқ, на ақл билан ўз ғоясини ўтказа олмаган империализм ютуқларимизни кўриб, ғазабдан зор қақшайди, муштини тугиб, ракетасини силкитиб, бизни қўрқитмоқчи бўлади. Аммо булар бари беҳуда уриниш. Социалистик тузум бугунги кунда ҳарбий жиҳатдан ҳам, иқтисодий жиҳатдан ҳам, маънавий жиҳатдан ҳам ғоят кучли ва қудратлидир. Биз билан эъравонлик мақомида гаплашиш эса нодон кишининг иши. Социалистик тузумнинг қудратини қувватлашда жонажон Ўзбекистонимизнинг ҳам ўзига хос муносиб ҳиссаси бор.

Тарих ёшини асрлар билан, мазмунини воқеалар билан ўлчайдилар. Олтмиш йил кўҳна тарих наздида бир дақиқадек гап. Аммо совет даврининг ҳар йили мазмунан ўтмишдаги айрим асрлардан бойроқ. Совет Ўзбекистони ва Ўзбекистон Қоммунистик партиясининг босиб ўтган шонли йўли худди шу фикрни тасдиқлаб турибди.

Шу улуғ айём юбилей минбаридан туриб, нотинч оламда яшаётганлигимизни унутмай, ёмон кўздан сени асрасин деб, ҳаяжондан энтика-энтика оламга баралла эшиттириб ҳайқиргим келади: «Қаранг-а, ким эдигу, ким бўла олдик!» Бахт бўлса, шунчалар бўлар-да! Инқилоб берган бахт!

Ҳамид Фулом

ТАБАРРУК ЗАМИННИ АРДОҚЛАЙЛИК

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVIII пленуми (Ноябрь, 1984) КПСС Марказий Комитети Октябрь (1984) пленумининг якунлари ҳамда республика партиясининг ташкilotининг мелиорациялаш, суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг узоқ муддатли программасини, ўртоқ К. У. Черненко нутқида баён этилган қоидалар ва хулосаларни бажариш соҳасидаги вазифаларини муҳокама қилди ва икки мингичи йилгача улкан ишлар программасини кун тартибига қўйди.

Биз ер, унинг ҳосилдорлиги ҳақида ўйлар ва сўйлар эканмиз, аввало, ўртоқ К. У. Черненконинг пленумда айтган қўйидаги эслатмаларини ёдда тутишимиз керак: «...қишлоқ хўжалик маҳсулдорлигини ошириш ҳақида ғамхўрлик қилиш энг бебаҳо мулкларимиздан бири бўлган ерга ўзгача муносабатда бўлишни талаб этади. Модомики, шундай экан, суғориладиган ва қуришиб соғломлаштирилган ерларга яна ҳам эҳтиёткорона муносабатда бўлмоқ зарур».

КПСС Марказий Комитетининг Октябрь пленумида ҳам, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVIII пленумида ҳам тажрибали партиясининг ходимлари, моҳир мутахассислар, йирик хўжалик раҳбарлари бебаҳо мулкимиз бўлган ерга муносабат ҳақида гапирдилар, бу борада фойдали маслаҳатлар бердилар.

Пленумларда сув хўжалиги қурилишларининг сифатини кўтариш, мелиорациянинг жами муаммоларини ҳал этишда барча тадбирларни комплекс равишда амалга оширишга эътибор қаратилди. Бундан мақсад — ҳар бир гектар ердан олинadиган ҳосилни кўпайтиришдир.

Биз ўз диёримиз — серқуёш Ўзбекистонда ва барча қардош республикаларда янги ерларни ўзлаштириш, социалистик қишлоқ хўжалигини ривожлантириш хусусида қўлга киритилган улкан муваффақиятлар билан

фахрланамиз. Республикамизда бу ишлар доҳиймиз В. И. Лениннинг 1918 йилда Мирзачўл ерларини ўзлаштириш ҳақидаги тарихий Декретга имзо чекиши билан бошланганини ҳеч қачон унутмаймиз. Улуғ Ватан урушига қадар бу соҳада анча ишлар қилинди. Биргина Катта Фарғона каналининг умумхалқ ҳашари билан қуриб битказилгани жамиятимиз тарихидаги ёрқин саифадир.

КПСС Марказий Комитети 1966 йил Май пленумидан кейин ўтган даврда республикамизда сув хўжалигини ривожлантиришга 21 миллиард сўмга яқин маблағ сарфланди. Суғориладиган ерлар майдони шу давр ичида 1,4 барабар кўпайди ва 3,7 миллион гектарга етди. Замонавий юксак инженерлик ҳисоби асосида 200 дан ортиқ суғориш системаси яратилди. Сирдарё ва Амударё сувларидан фойдаланиш анча тартибга солинди.

Республикамизнинг кўп тармоқли қишлоқ хўжалиги шу даражада ривожланган экан, бунда ирригаторларимиз ва мелиораторларимизнинг хизмати жуда катта. Бутун ҳаётини халқни тўйдиргувчи ер, сув, илғор деҳқончилик муаммоларини ҳал этишга бағишлаган Йўлдош Охунбобоев, Усмон Юсупов, Тешабой Мирзаев, Бузрукхўжа Усмонхўжаев, Акоп Абрамович Саркисов, Фахриддин Шамсиддинов, Дмитрий Константинович Терситский каби ўнлаб, юзлаб фидойи ташкилотчи ва мутахассисларнинг номларини халқимиз эҳтиром билан тилга олади.

Партия ва ҳукуматимизнинг чексиз ёрдами туфайли Мирзачўл, Жиззах, Сурхон-Шеробод, Қарши даштларида янги ерларни ўзлаштириш, улардан фойдаланиш соҳасида амалга оширилган ва оширилаётган кўламли ишлар ягона мақсадга — халқ фаровонлигини ошириш, пахтачилик, чорвачилик, сабзавоткорлик, мевачиликни тез суръатлар билан ривожлантиришга хизмат қилади. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети XVIII пленумининг қарорида таъкидланишича, 2000 йилга бориб суғориладиган майдонларни беш-беш ярим миллион гектарга етказиш кўзда тутилади. Бинобарин, мавжуд суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаб, Қарши ва Жиззах даштларини, Қоравулбозор ва Қизилтепа массивларини комплекс ўзлаштиришга доир ишлар амалга оширилади.

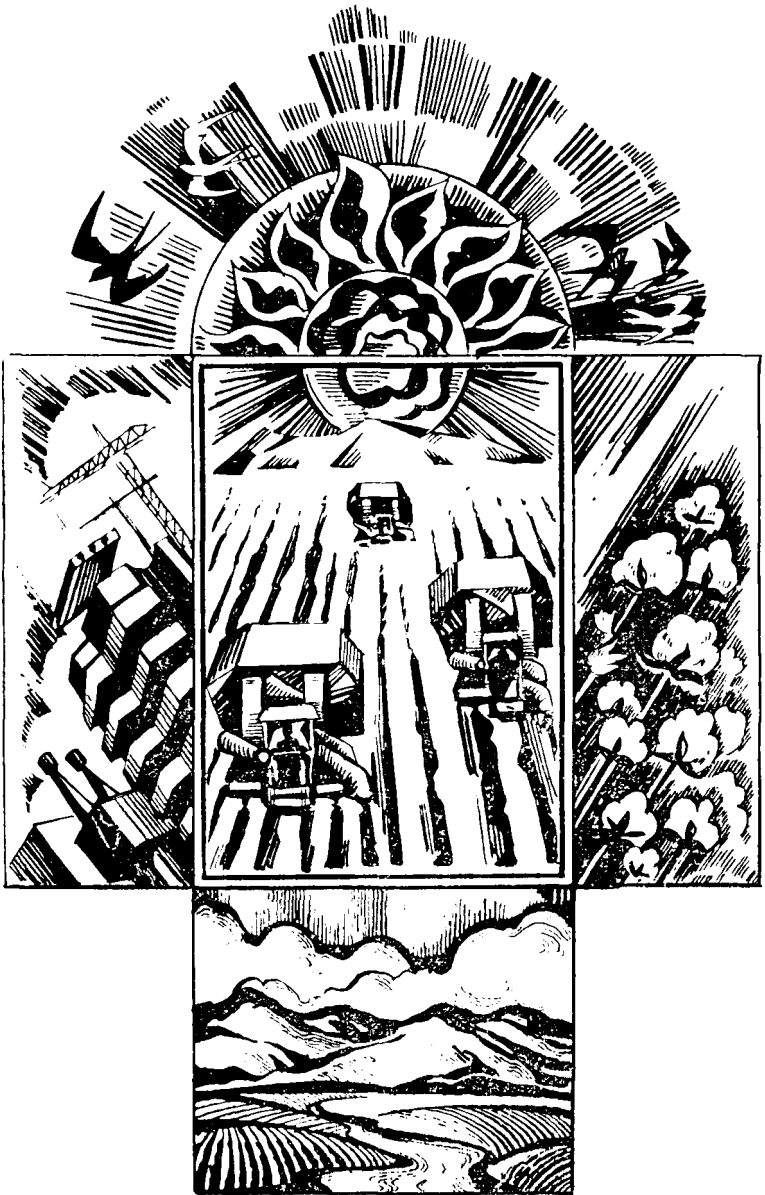
Бундай ўта масъулиятли ва истиқболли вазифаларни бажариш учун республикамиз олимлари, мутахассислари бой тажрибага эга, ишчилар синфимиз иқтидорли ва

саноатимиз қудратлидир. Биз яшаётган илмий-техника революцияси даврининг имкониятлари чексиз.

Ўзбекистон ССР ўз бой тажрибаси билан замонавий ирригация ва мелиорация ватани сифатида довруғ қозонди. Каналлар, сув ҳавзалари, мураккаб сув хўжалиги тармоқлари, қисман бўлса-да, автоматик ва телебошқариш системалари халқимиз хизматидадир. Эндиликда бизнинг мутахассисларимиз РСФСР ва бошқа қардош республикаларда ирригация ва мелиорация иншоотлари барпо қилишда иштирок этмоқдалар. Бизнинг бой тажрибамиз, мутахассисларимизнинг билим, маҳоратлари Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги ривожланаётган мамлакатлар учун ҳам қўл келмоқда. Куба, Ангола, Эфиопия, Афғонистон каби мамлакатларга борсангиз, ўзбекистонлик мутахассислар жонбозлик кўрсатиб ишлаётганининг гувоҳи бўласиз.

Ҳар бир ишга унинг натижасига қараб баҳо берилди. 1984 йилда пахтачиликда Фарғона водийсининг уч области билан бир қаторда Сирдарё, Хоразм ва Сурхондарё областлари ҳам илғорлар сафидан ўрин олдилар. Халқимизнинг жасоратли меҳнати, пахтакорлар, механизаторларнинг қаҳрамонлиги зафарнинг бош омили бўлганини айтиш билан бирга, бу областларда ирригация ва мелиорация ишларига алоҳида эътибор берилаётганини таъкидлаб ўтмоқ даркор.

Бу икки соҳа икки эгизакдай бир-бирига яқин. Қимки, бирига эътибор бериб, иккинчисини унутса ердан кутган ҳосилини ололмайди, меҳнати зое кетади. Ариқ бор ерда зовур ҳам бўлиши шарт. Ернинг бир томонидан сув келверса-ю, иккинчи томонидан чиқиб кетмаса — ҳаммаёқни зах босади, замин ботқоққа айланади. Бу — деҳқоннинг оддий ҳақиқати, ибтидоий бир ақида. Бизнинг фан юқори даражада тараққий этган, техника ривожланган замонамизда эса автомат усулда бошқариладиган, телевидение орқали назорат қилинадиган тўғонлар, сув тақсимлагичлар, бетон қопланган каналлар, мустаҳкам лотоклар билан бир қаторда мураккаб мелиорация системалари ҳам яратилган. Чунончи, Янгиер шаҳрида бетон қувурлар заводи бор. Бу корхона диаметри бир қаричдан бир неча метргача бўлган қувурлар ишлаб чиқаради. Улар маълум система ариқлар тубига ётқизилгач, кўмиб юборилади. Шундай қилиб, очиқ зовурларга сарф бўлиб кетадиган анчагина ерлар тежаб қолинади. Сув эса, экинзорларда хизматини ўтаб бўлгач, кичик қувурлар орқали бир-бирига қўшилиб, оқибатда Арнасой пастликларига чиқиб кетади. Мир-

заҷўлда қурилган тик ва ётиқ дренажлар системаси шўр сувларни йўқотишга, ерни ботқоқланишдан сақлашга хизмат қилмоқда. Бу замонавий системалар хаёлий эмас, балки қадимги тажрибалар асосида яратилган. Яхши анъаналарнинг ҳаётийлиги, айниқса, Хоразмда кўзга яққол ташланади. Область бўйича ҳар гектар ердан қирқ центнер атрофида «оқ олтин» етиштирилмоқда. Бинобарин, йил сайин ҳар бир гектарнинг унумдорлигини муттасил сақлаб тура билиш замирида Хоразм деҳқонларининг ерга катта эътибори ва деҳқончилик соҳасидаги мислсиз маҳорати мавжуд, албатта.

Мен кейинги тўрт йил давомида Андижон областига тез-тез бориб турдим. Бу беқиёс гўзал диёрнинг шимолида, Қўрғонтепа райони территориясида, аниқроғи Қорадарёнинг юқори оқимида Кампирравот сув омбори бор. Шу сув омбори ва ГЭСининг ташкилотчиларидан бири, қадрдон дўстим мени шу улкан замонавий қурилиш мавзунини қаламга олишга илҳомлантирди.

Табийки, ёзувчи ўз қаҳрамонлари билан тез-тез учрашиб туради. Менинг қаҳрамонларимдан бири (албатта, романда бошқа ном билан берилган) «Андижон-гидрострой» бошлиғи В. Д. Медведев бундан чорак аср аввал Москва Сув хўжалиги институтини тамомлаган ва ўша вақтда, яъни йигитлик чоғида Ўзбекистонга ишга келган. У аввал Андижон областининг Бўз районида, машҳур пахтакор Манноп Жалолов раислик қилган колхоз ва унинг атрофидаги хўжаликларда ирригация шаоҳчалари қурган, кейин орадан беш-олти йил ўтгач, водийнинг бошқа районларида, катта-катта янги ер массивларида сув хўжалиги қурилишларига раҳбарлик қилган. Биз унинг ҳозирги вазифасини айтдик, бироқ қўшимча қилишимиз керак. В. Д. Медведев — Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг аъзоси, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутати ва Олий Совет Сув хўжалиги доимий комиссиясининг раиси. Эндиликда унинг тўнғич ўғли бир вақтлар отаси таҳсил кўрган Москва Сув хўжалиги институтида ўқияпти.

Бу — В. Д. Медведев таржимаи ҳолидан штрихлар. Энди унинг ўзи раҳбарлик қилаётган ишга келсак, Қорадарёдаги «Андижон денгизи» деб ном қозонган сув омбори худди Амударёда, Хоразмнинг Ҳазорасп районида қурилган Туямўйин сув омбори каби жуда нодир иншоот бўлиб, коллектив инженерлик кашфиётидир.

Андижон области пахтакорларининг 1984 йилги 600 минг тонналик юқори сифатли пахта хирмонида минг-минглаб ирригатор ва мелiorаторларнинг, шу жумладан,

истеъдодли инженер В. Д. Медведевнинг ҳам ҳиссаси бор. У Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVIII пленумида сўзга чиқиб, ўзи раҳбарлик қилаётган сув хўжалиги қурувчилари коллективининг ибратли ишларини ҳикоя қилиб берди.

Мен асаримни ёзиб тамомлаган бўлсам ҳам, яқинда Андижон денгизининг баҳайбат тўғони қад кўтариб турган Кампирравот дарасига яна бордим. Дарёнинг икки қирғоғини бирлаштирган бу тўғоннинг узунлиги 1021 метр, баландлиги 115,5 метр, кенлиги эса 12 метр. Шу тўғон туфайли ҳосил бўлган сув ҳавзасининг сатҳи 53,2 квадрат километр. Бу денгизга тўпланган 1 миллиард 750 миллион кубометр об-ҳаёт 440 минг гектар ерни сурғиш ва 44 минг гектар янги ерни очишга мўлжалланган. Деҳқонларнинг ҳисобича, бу баҳрулҳаёт Ўзбекистон ва Қирғизистон ерларидан қўшимча равишда 100 минг тонна пахта, 150 минг тонна сабзавот, 100 минг тонна қовун-тарвуз, талай мева-чева, гўшт, сут олиш имконини беради.

Шу баҳрулҳаётни минг-минг оддий совет кишилари, сиз билан бизнинг замондошларимиз бунёд этдилар. Мен ҳурматли китобхонларни шулардан бири билан таништираман. Бу киши — менинг қадрдоним — кекса ўқитувчи, бир неча авлод ёшларнинг меҳрибон мураббийси — «Андижонгидрострой» ҳунар-техника билим юртининг директори Фулом Музаффаровдир.

Қурилиш бошланган дастлабки кунлардаёқ коммунист Музаффаров жуда кўп малакали ишчилар, мастерлар керак бўлишини сезиб, Бошқарма раҳбарлари олдига «усталар мактаби» очиш масаласини қўйганди. Бу долзарб масала ижобий ҳал бўлгач, ишни ташкил қилишга ўзи киришган. Мана, бир неча йилдирки «Усталар мактаби» муваффақиятли ишлаб турибди. Уни тамомлаган ёшларга ўрта маълумот ва мастерлик ҳақида бир йўла иккита гувоҳнома берилади.

Бу ажойиб билим ва ҳунар ўчоғи ҳозиргача ўн мингдан ортиқ ёш мутахассисларни тайёрлаб чиқарди, яъни фақат «Андижонгидрострой» учунгина эмас, балки бошқа кўпгина қурилишлар учун ҳам ўрта маълумотли турлича касб эгалари етишиб чиқяпти. Бу ажойиб ташаббус ва улуғ иш партиямизнинг ўрта мактабларни ислоҳ қилиш ҳақидаги қарорига амалий жавоб эмасми!

Хуллас, Совет Иттифоқида, шу жумладан, бизнинг серқуёш республикамизда қишлоқ хўжалигини мустаҳкам асосда муттасил ривожлантиришнинг асоси бўлган ирригация ва мелиорация соҳасида қўлга киритилган

ютуқлар салмоқлидир. Аммо, давр талаби, халқ эҳтиёжи олдида, жамиятимизнинг умумий тараққиёти олдида деҳқончиликнинг айна пайтдаги аҳволи, шу жумладан мелиорация ишларининг ҳозирги даражаси кўнгилдагидек эмаслигини инкор этиб бўлмайди.

Мелиорация ерни соғломлаштириш демакдир. Бизни тўйдиргувчи, бизни қувонтиргувчи табиатга, она-заминга лоқайдларча, бепарқ қараш асло мумкин эмас. Ерга нотўғри муносабатда бўлиш одамларни фожиага олиб келади. Чунки ер ўзига нисбатан ҳурматсизликни кечирмайди, ваҳшиёна муносабат учун эса, албатта қасос олади.

Ўзбекистон радиосининг мухбири Қашқадарё область ижрокоми раисининг ўринбосари билан суҳбат ўтказди. Биз мазкур радиосуҳбатни айнан келтирамиз:

«Савол: Қарши даштида қанча ер ўзлаштирилган?»

Жавоб: Икки юз минг гектар.

Савол: Нега шунча ер ўзлаштирилган бир вақтда область пахта тайёрлаш планини ҳам, давлат олдидаги бошқа мажбуриятларини ҳам бажармади?..

Жавоб: Чунки, янги ерлар чала ўзлаштирилган.

Савол: «Чала ўзлаштирилган» деган иборанинг маъносини тушунтириб берсангиз?

! Жавоб: Янги ерларда совхозлар комплекс равишда қурилмаган. Яъни, ер очилган, текисланган, лоток-ариқлар ҳам тортилган, битта-яримта бараклар ҳам қурилган. Лекин янги хўжаликларга кўчиб бориб яшайдиган аҳоли учун турар-жойлар жуда оз, қурилганлари ҳам талабга жавоб бермайди. Мактаб, боғча, ясли, ҳаммом, магазин ва ҳоказо зарур бинолар қурилмаган, водопровод тортилмаган, иситиш системалари мутлақо йўқ, йўллар тартибсиз...

Савол: Демак, у ерларда одамларнинг яшаши учун ҳеч қандай шароит йўқ?

Жавоб: Ҳа...»

Ўртоқ К. У. Черненко: «...энг бебаҳо мулкларимиздан бири бўлган ерга ўзгача муносабат» ҳақида сўзлаганда Қарши чўлида содир бўлган ачинарли аҳволни ҳам назарда тутиб, ернинг тақдирига жавобгар кишиларни қаттиқ огоҳлантиргани бежиз эмас.

Бу ерда мен ўтмишдаги буюк арбобларнинг ва замонамиз алломаларининг ер ҳақидаги, ерни қадрлаш зарурлиги ҳақидаги жуда кўп доно фикрларини эслайман. Мен шулардан фақат биттасини бу ерга кўчириб келтираман. Ҳиндистоннинг улуғ раҳбари Жавоҳарлаъл Неру «Ҳиндистоннинг кашф этилиши» номли машҳур китобида бундай деб ёзади:

«...Заминдан, ердан ажралиб қолиш шахс учун ҳам ва умуман, халқ учун ҳам зарарлидир. Ер ва қуёш — ҳаёт манбаларидир ва биз бир қанча муддат булардан узоқлашиб кетсак, ҳаёт сўна бошлайди. Ҳозирги индустриалашган замон одамлари ер билан алоқани йўқотиб қўймоқдалар ва улар табиат бахш этадиган қувончдан ва она-Ерни қучган чоғда туғиладиган саломатлик ҳис-туйғусидан маҳрум бўлиб қолмоқдалар...»

Ж. Нерунинг бу серташвиш сўзлари фақат романтик туйғуларни ифодаламайди, албатта. Инсон табиат фарзандидир. У табиатдан, ердан фойдаланибгина қолмай, буларга меҳр билан қараши, фойдаси тегиши шарт. Халқда, «Ер — соғин сигир», деган чуқур маъноли ҳақиқат бор. Сигирдан сут олиш учун, аввало, уни тўйдир-иш зарур. Қайси бир ишга меҳр қўйсангиз, ўша иш унади. Ер жонсиз бир вужуд эмас. Ер нафас олади, чанқайди, озуқа сўрайди, ҳосил беради. Ер меҳрли дилларга, меҳрибон қўлларга муҳтож.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг, XVIII пленуми мелиорация ишларини тубдан яхшилаш ҳақида қабул қилган қароридан 2000 йилгача бу соҳада амалга ошириладиган тадбирлар планини ишлаб чиқишни Ўзбекистон ССР Қишлоқ хўжалиги, Мева-сабзавот хўжалиги, Мелиорация ва сув хўжалиги министр-ликларига, «Главсредазирсовхозстрой»га топширди.

Ҳеч шубҳасизки, узоқ муддатга мўлжалланган муҳим тадбирлар ердан фойдаланишни яхшилашда, ҳосилдорликни оширишда ва умуман, коммунистик фаровонлик асосларини бунёд қилишга улкан аҳамият касб этади. Ниҳоят, Иттифоқ ҳукуматининг яна бир муҳим қарорини эслатиб ўтиш керак. Чиндан ҳам Сибирь дарёлари сувининг бир қисмини Урта Осиёга оқизиш лойиҳасини ниҳоясига етказиш тўғрисидаги бу қарор республика меҳнаткашларини айниқса мамнун қилди.

Ерни қадрлаш, унинг ҳар бир қаричидан унумли фойдаланиш, сувнинг ҳар бир қатрасини эъзозлаш ота-боболаримиздан қолиб келган қутлуғ одат, халқимизнинг асрий анъанасидир. Қадим-қадимлардан то шу вақтга қадар ҳар бир шаҳарни, унинг атрофидаги қишлоқларни гўшт-ёғ, сут маҳсулотлари, мева-чева билан таъминлаб келган, ҳозир ҳам шундай. Бироқ шаҳар атрофидаги ерларнинг бир хил йўллар билан талон-торож қилиниши, ҳосилдор заминнинг тақирларга, чимзорларга айланиши оқибатида шаҳар аҳолисига юборилаётган озиқ-овқат маҳсулотлари баъзан қониқарли бўлмапти. Бозорларда

нарх-наво ҳам сунъий равишда ошириб юбориляпти. Шу сабабдан ҳам XVIII пленум қарорида: «Сугориладиган ерлардан фойдаланиш учун хўжалик раҳбарларидан қаттиқ жавобгарлик талаб қилинсин, ер фондининг ҳолати ва сақланиши устидан қаттиқ назорат ўрнатилсин, сугориладиган ерларнинг талон-торож қилинишига, сугориладиган экинзорларни қишлоқ хўжалик оборотидан асоссиз равишда чиқаришга йўл қўйилмасин»,— деб таъкидланади.

Бу ерда мен иккита характерли мисол келтиришни зарур деб биламан. Биринчиси: Тошкент бозорларида сабзавот ва мева нархи кейинги икки-уч йил ичида бир ярим-икки баробар кўтарилди. Бунга сабаб шуки, шаҳар атрофидаги кўпгина экинзорлар ва боғлар минг-минг кишиларга боғ ҳовли, яъни дача сифатида инъом этиб юборилди. Дуруст, шаҳарликлар соя-салқин жойларда ором олсинлар, бироқ аслида бошқача манзарани кўраминиз: боғ ҳовлилар бўм-бўш ётади, эгалари ҳафтада ё бирор кун келадилар, ё икки-уч соат маишат қилиб, яна шаҳарга қайтиб кетадилар. Улар сувли ерга эга бўла туриб, сабзавот ва мевани бозордан сотиб оладилар: на экин экадилар, на мевали дарахт ўтқазадилар.

Иккинчи мисол: Қарши районидаги «Партия XXII съезди» совхозининг Зағза қишлоғида саккиз гектар узумзор, тутзор, яхлит сувли массивни бир гуруҳ олғир қариндош-уруғ, ёру биродарлар ўзбошимчалик билан бузиб, ўзаро тақсимлаб олганлар-да, ижозатсиз, лойиҳасиз уй-ҳовли қура бошлаганлар. Натижада совхоз посёлкасининг аҳолиси мевадан, бутун бир бригадининг ипак қурти озуқадан маҳрум бўлиб қолган. Марказкомнинг XVIII пленуми ерни талон-торож қилишни қаттиқ қоралар экан, кейинги йилларда авж олган мана шундай жиддий нуқсонлар, тартиббузиш ҳолларини назарда тутилган эди, албатта. Марказий Комитетнинг ҳар бир ишда, шу жумладан, ерга муносабат масаласида қаттиқ интизом ўрнатаётганини халқимиз қизғин қўллаб-қувватламоқда.

Мен яқинда Андижон область партия комитетининг биринчи секретари, республикада хизмат кўрсатган ирригатор ўртоқ Солижон Мамарасулов билан ердаги унумли фойдаланиш, ирригация ва мелиорация масалалари юзасидан суҳбатлашганимда у:

— Бизда бир гектар ҳам фойдаланилмай ётган ер йўл. Биз ҳар бир гектар ернинг ҳосилини ошириш ҳисобига гина маҳсулот етиштиришни кўпайтиришимиз мумкин,— деди.

Бу — жуда ўринли ва ибратли фикр. Агар сиз Фарғона, Хоразм, Наманган деҳқонлари билан суҳбатлашсангиз ҳам улар фақат шундай фикрни айтадилар. Ҳа, гектарлар ҳосилдорлигини сув хўжалиги қурилиши сифатини яхшилаш, мелиорациянинг жами муаммоларини ҳал этишга комплекс ёндашиш йўли билангина ошириш мумкин. Бу масъулиятли ва мураккаб ишда қардош республикалар бир-бирларининг тажрибаларидан кенг фойдаланишлари керак.

Латвия ёзувчиси Эрик Ханберг «Литературная газета»да босилган «Ҳар бир гектар учун» сарлавҳали мақоласида латишлар ботқоқликни қуритиб, ер очган кишилар шарафига тошдан ҳайкал қўйишларини ҳикоя қилади. Чунончи, Елгава районидаги «Авангарс» колхозида миллионинчи гектар ер қуритилиб, экинзорларга айлантириш шарафига ҳайкал тикланибди. Бизда «Андижон денгизи» тўғонининг тепасида В. И. Лениннинг улуғвор монументи тикланди. Бу билан ўзбек халқи ўз халоскори ва раҳнамосига чексиз эҳтиромни ва буюк муҳаббатини изҳор этади.

Партия қарорлари асосида республикамызда меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш, аҳоли зич яшайдиган районлардан янги ерларга одамларни имтиёзли тарзда кўчириш, мелиорация системаларини лойиҳалаш ва қуриш сифатини тубдан яхшилаш, ирригация иншоотларининг пишиқ-пухталигини таъминлаш, суғоришнинг перспектив технологиясини ишлаб чиқиш, агросаноат тармоқларида ва капитал қурилишда фан, техника ютуқларидан кенг фойдаланиши ҳамда бошқа муҳим ишлар юзасидан улкан программа амалга оширила бошланди. Атроф-муҳитни, айниқса Орол денгизининг экологик зонасини муҳофаза этиш юзасидан қурилаётган тадбирлар ҳам алоҳида эътиборга сазовордир.

Ўзбекистон ССР ва Ўзкомпартиянинг шонли 60 йиллик юбилейи озодлик, тинчлик, ижтимоий тараққиёт, бахт-саодат тантанаси, мамлакатимиз халқлари ўртасидаги ленинча эзгу қардошлик байрами бўлди. Жонажон республикамыз янги, социалистик тарихининг еттинчи ўн йиллигига собит қадам қўйди.

Бутун мамлакатимиздаги каби жонажон республикамызда ҳам КПССнинг XXVII съезидига қизгин тайёргарлик бошланиб кетди.

Улуғ йўлда улуғ вазифаларни бажараётган қаҳрамон халққа иқбол ҳаминиша ёр бўлади.

Шомурод Сиддиқов

БАХТ ЮЛДУЗИ

1980 йилнинг қиши. Қиш қурғоқ келиб, қор кам ёққанидан деҳқон ташвишда. Гарчи, ҳосил йиғиштирилиб, долзарб кунлар орқада қолган бўлса-да, пахтакор тиним билмайди. У совуқ изғиринда ҳам далани — эртага «оқ олтин» дурдонаси унадиган тупроқ тақдирини ўйлайди. Уни обдан етилтириш ва тупроқда етарли нам тўплаш чорасини кўради.

...Маҳкамхон далага отланаркан қўшни райондаги бригадир Адолат Носированинг катта бир йиғилишда айтган гапи эсига тушиб, яна ҳаяжонланди. Адолатхоннинг область қишлоқ хўжалик ходимлари кенгаши минбаридан айтган шу сўзлари қулоқлари остида янграгандек бўлди: «Мен бу йил ёшлар билан эмас, тажрибали пахтакор Маҳкамхон Ҳазратқулова билан мусобақалашмоқчиман».

Ўйлаб қараса, ишлаб чиқаришда Адолатхондан орқада қолаётгани йўқ. Илгари иккаловлари ҳам Нишон райони хўжаликларида меҳнат қилар эдилар. Адолатхон янги ердаги Чўли Бегимқулов номидаги совхозда, ўзи эса ҳозиргидек эски Карл Маркс номи совхозда бригадир эдилар. Терм бошланиши билан қизил карвонда ҳам тенгма-тенг қатнашиб, баравар олқиш олардилар. Пахта тайёрлаш планини ҳам бир кунда бажарар эдилар. Ҳосилдорликда ҳам бирор йил йўққи, 50—55 центнердан паства тушган бўлса. Урталарида фарқ шуки, Адолатхон икки йилдан бери бошқа хўжаликда — Нишон районидаги Чўли Бегимқулов номи совхозда бригадир. Ери қўриқ, суви мўл, техникаси етарли. Лекин Маҳкамхон Адолатхонга қараганда тажрибалироқ. 1972 йилдан бери пахтачилик бригадасига бошчилик қилади. Туғилиб ўсган Қовчин қишлоғининг етти яшаридан етмиш яшаригача билганидек, ўн бир йилдан бери деҳқончилик қилаётган қадрдон даласининг бутун сир-асрори

унга бош бармоғидек аён. Чигитни қачон экишдан тортиб, ғўзани озиқлантириш, чеканка бошланадиган кун— ҳаммаси соат-минутигача ёндафтарчасига қайд этилган. Йил бўйи ҳисоб билан иш тутиб, режа билан иш юритади. Лекин Адолатхон бир жиҳатдан устун: олий маълумотли агроном. Қўлида Тошкент Қишлоқ хўжалик институтининг иқтисод-агрономия факультетини тамомлагани ҳақида дипломи бор. Маҳкамхон эса ўрта маълумотли. 1958 йил қишлоғидаги мактабни тамомлаганидан буён колхозда. Дастлабки йиллари онаси Новвотхоннинг ёнига кириб пахта терди. Айни баҳорда она-бола колхозда икки қути пилла уруғи олиб, қурт боқди. Ёз чилласи бошланиб ғўза «сув, сув!..» деб ҳансираганда тажрибали сувчилар ёнида енг шимариб, эгатларга сув таради. Мана, ўн бир йилдан бери эса бригадир. Ҳар йили 150 гектар майдонда деҳқончилик қилади. Йил бўйи дала кезиб, деҳқончиликда кўзи пишиди. Ўтган йили эса бригадаси шу майдондан қарийб 1000 тонна пахта ҳосили етиштирди. Республикамиз пахтакорлари уйган 6 миллион 230 минг тонналик олтин чўққида бригадасининг ҳам муносиб ҳиссаси бор.

Маҳкамхон ширин хаёллар оғушида далага етиб келганини ҳам сезмай қолди. Пешонасига оғиб тушган дуррасини ўнг қўли билан сал тепага суриб қўйди-да, кафтини пешонасига тутиб, узоққа тикилди. Уфққача тутшиб кетган поёнсиз дала. У меҳнат қилаётган биргина Карл Маркс номли совхоз ҳар йили 1 минг 800 гектар ерга пахта экади. Бундан ташқари анчагина майдонда сабзавот ва полнз маҳсулотлари етиштирилади. Бу ерларга қўшни 6 ва 10-совхозларнинг экин майдонлари тутшиб кетган. Ҳар бирининг 2—3 минг гектардан суғориладиган ери бор. Кечаги яйдоқ Қамашни чўлида янги-янги совхозлар, районлар ва шаҳар бунёд этилмоқда. Бу улкан ишларнинг ҳаммаси инсон қудрати билан, Адолат, Мастура, Тўлғаной, Шарофат сингари ўтюррак чўлқуварлар ҳамкасбларининг ғайрати билан амалга ошмоқда. Узаро аҳдлашиш, социалистик мусобақанинг кучини айтмайсизми? Адолат юксак минбардан туриб мусобақага чақиргандан буён Маҳкамхон елкасида оғир бир юк тургандай ҳис қилади ўзини. Ҳар кун эринмасдан далага чиқиб, тупроққа яхоб бераётган сувчиларнинг ишини текширади. Қишда ҳам уйда тинчиб ўтиролмайди. Ҳа, Қарши зонасидаги районларнинг табиати нозик, қишда ҳам, баҳорда ҳам ёгингарчилик кам бўлади.

— Маҳкамхон, бунча узоққа тикилиб қолдингиз?

Қўшнилариимизнинг янги ерларига ҳавас қиляпсиз шекилли,— деди сувчи Мели ота Жўраев бригадирнинг ёнига келиб.

— Э-э, отахон, ассалому алайкум. Чарчамадингизми? Хаёл билан сизни пайқамабман ҳам,— деди Маҳкамхон.

— Даламизнинг меҳригиёси зўр-да, ҳар куни келибкетасиз, қизим,— деди Мели ота пушта четига чўккаларкан.

— Гапингиз тўғри,— дея сўзида давом этди бригадир.— Таллимаржон районидаги «Коммунист» совхозни ерларининг тупроғи ҳам бизга қўшни б-совхознинг ҳуванови майдонларидай...— дея Маҳкамхон узоққа тикилганча боши билан ўша томонга ишора қилди.

— Мақсадингизни тушундим, қизим, Мусобақадодшимнинг имкониятини чамалаб кўряпман, денг. Биламан, шартлашгансизлар. Кўнглингиз хотиржам бўлсин. Бу йил ҳам бўш келмаймиз. Сочимиз ғўзага сув тараб оқарди,— деди Мели ота секин ўрнидан тураркан.

— Раҳмат, отахон. Жалил билан Эгамбердиннинг суғоришидан кўз-қулоқ бўлиб турасиз-да. Ҳар ҳолда улар сизга қараганда тажрибасизроқ,— дея Маҳкамхон отахон билан ёнма-ён олдинга юрди.

Ўша куни у пайкалларни бирма-бир ёқалаб, ҳар бир картага сувнинг қўйилишини кўрди, пушталарнинг мустаҳкамлигини текширди. Сувчилар билан бирма-бир учрашиб: «Ҳар картага қўйилган сув ўзига сингсин. Сув пуштани ўпириб, иккинчи картага оқиб ўтмасин. Тупроқнинг унумдор қатламини ювиб кетади», деб ўқтирди. Бундан беш кун олдин суғорилган этакдаги картанинг тупроғи селгиб, тобга келган эди. Даладан қайтишда яна Мели ота Жўраев билан маслаҳатлашди.

— Қиш қурғоқ келяпти. Баъзи карталаримизга яхоб сувини икки мартадан бермасак бўлмайди шекилли, отахон?

— Мен ҳам худди шу ниятдаман,— деди Мели ота бригадирнинг гапини маъқуллаб.

Маҳкамхон даладан қайтаётиб йўл-йўлакай механизатор Рўзибой Эшонқуловнинг уйига кирди:

— Этакдаги картаимизга эртагаёқ мола бостириг. Яна нами буғланиб кетмасин,— деб унга вазифа топширди.

Ўша куни Хумор чой дамлаб ойисини кутди. Ойиси эса ҳар хил ташвишлар билан далада ушланиб қолди. У қайтадан чой қўймоқчи бўлиб энди ошхонага ўтган ҳам эдики, ташқаридан ойисининг:

— Хумор!— деган овози эшитилди.

— Лаббай, ойи!— деб Хумор ойисига пешвоз чиқди.

— Ичкаридан супурги олиб бер. Этигим лой бўлиб кетди. Сал тозалаб селгитмасам...

— Еча қолинг, ўзим тозалаб қўяман... Ҳозир!— Хумор шундай дея ичкарига зудлик билан қайтиб кириб, ойисига кавуш олиб чиқди.

— Ойи, ўзиям роса шудгор оралабсиз-да. Этигингизнинг ҳар бирида ботмон лой,—деди Хумор резина этикни четга олиб тозаларкан.

— Пушталардан юрувдим. Лекин нам уларга ҳам уриб лой тортибди-да... Қизим, уйда бувингиз кўринмайдилар,— деди Маҳкамхон хонтахта атрофига ўтираркан.

— Фазли қишлоғидаги Хуррам ойига ўгиллари она тўйи қилаётган экан. Қўни-қўшни биродарлари билан ўша ёққа кетувдилар. Энди келиб қолсалар керак. Сиз чой ичиб, бир оз дамингизни олинг. Ҳадемай овқатим ҳам пишиб қолади,— деди Хумор ошхонага томон юраркан.

...Маҳкамхон энди тўрга ўтиб чўзилган ҳам эднки, ташқаридан ойисининг овози эшитилди:

— Тавба, одамлар ҳам гапга тўн кийдиришади-да. Сизнинг қизингиз эмас, ҳукуматимизнинг қизи дейишадди-я!

Новвот ойи остонада ўзича қотиб-қотиб куларди.

— Ойи, уйга кириб нима гаплигини бизларга ҳам айтинг. Қўшилиб кулайлик,— деди Маҳкамхон ўрнидан туриб эшик томон юраркан.

Ойиси калишини ечиб ичкарига кирибдиямки, ҳануз тиззасига уриб: «Сизнинг эмас, ҳукуматнинг қизи деди-я», деганча ичак узилди куларди. Новвот аяни ажиб ҳолатда кўрган қизи билан неварасининг ҳам кулгиси қистади.

— Фалакнинг гардиши билан бугун қўни-қўшнларга қўшилиб Фазли қишлоғига она тўйига борган эдим, — дея гап бошлади ойиси. — Кўпдан бери кўриша олмаган танишларим билан учрашдим. Мени танимаганлари: «Қим бўласиз?» деб суриштиришди. Бригадир Маҳкамхон Ҳазратқулованинг ойиси бўламан, десам, ҳаммалари сенинг таърифингни қилиб кетишди. Депутатлигинг даврида Қовчинга туғруқхона қурдирганинг ҳам Фазлида янги мактаб солдирганингу қишлоғимизга сув келтирганинг — ҳамма-ҳаммасини бирма-бир эслашди. Бутун қишлоқ аҳли сендан роса миннатдор. Шу вақт ёнимда ўтирган қўшим: «Новвотхон таърифи элга кетган ўша Маҳкамхоннинг ойилари-да!..» деганини била-

ман, рўпарамда ўтирган кампирлар гапга чечан экан, яна роса аскияга олишди.

Биласан, мен эса гапга йўқман. Фазли қишлоғининг кампирлари эса гапга чечан эканлар. «Отаси фронтга кетганда ўн бир ойлик бир парча эт эди, уни улғайтаман деб, не-не қийинчиликларни тортдим», деб гап бошласам, «Қиз улғайтишни билибсизу, лекин ўзингиз орқада қолибсиз-да», деб гапни илиб қочишди. Хуллас, Хуррам кампирнинг тўйи баҳонаси билан биродарларим билан мириқиб кулишдик. Роса ҳовримиз чиқди-да, қизим.

— Хурсандчиликка нима етсин,— деди Маҳкамхон ойисининг гапини маъқуллаб.

Кечки овқат устидаги суҳбат 7-синфда ўқиётган Хуморнинг истиқболига келиб тақалди:

— Неварам, ҳадемай мактабни тугатасан. Кейин қандай ўқишга кирмоқчисан?— деб сўради бувиси кўз қири билан зимдан Хуморни кузатаркан.

— Қайдам? Ойим биладилар-да,— деди Хумор онасига жилмайиб юзланаркан.

— Яхшиси, Адолатхон опангга ўхшаб Қишлоқ хўжалик институтига кир,— деди вазмин Маҳкамхон.— Ҳозир Адолатхон опангга ҳамманинг ҳаваси келади. ЎзССР Олий Советининг депутаты. Республикамизга довруғи кетган 60 центнерчи бригадир. Бунинг устига Қарши чўлимизнинг истиқболини кўриб турибсан. Ҳар йили янги-янги совхозлар ташкил бўляпти. Қолаверса, Адолатхон опангга ўхшаган олий маълумотли агроном бригадирлар билан мусобақалашганимизда билиминг билан кўмаклашасан менга.

— Эҳ-ҳе, сиз билганни бизлар билгунча ҳали... — деди Хумор дастурхон попугини қўли билан оҳиста ўйнаб.

— Интилганга толе ёр, дейдилар, қизим. Ажаб эмас, ойингизга ўхшаб...— Новвотхон ая шундай дея неварасига яхши тилак билдирди.

Маҳкамхон кейинги гал Адолатхон билан Қаршида, область партия конференциясида учрашди. Улар бир-бирларини Ўзбекистон Компартиясининг XX съездига делегат қилиб сайланганлиги билан табриклашди.

— Съезддан қайтгач, албатта, бригадаларимиз аъзоларига таассуротларимизни гапириб берамиз-да, — деди Маҳкамхон Адолатхоннинг қўлини секин қисиб.

— Бўлмаса-чи, опажон. Мусобақадошмиз. Бир-биримизнинг бригадамизда тез-тез бўлиб туришимиз, мас-лаҳатлашишимиз лозим. Ҳали сиздан кўп нарсаларни ўрганишимиз керак. Ахир, ҳаммага ҳам сизга ўхшаб

республикамиз Олий Советига икки марталаб депутат бўлиб сайланиш, кўксига Ленин ордени ва Октябрь революцияси орденларини тақиш бахти насиб бўлавермайдди. Мана ҳозир ҳам область Советининг депутатисиз, — деди Адолатхон Маҳкамхоннинг қўш-қўш орденига ҳавас билан тикилиб. Маҳкамхон эса «Аҳди борнинг бахти бор», дегандек ўз мусобақадoshiга қараб самимий жилмайиб қўйди.

Қадимий Қарши чўлини ўзлаштиришдек умумхалқ ҳаракатида етакчилик қилаётган икки мусобақадosh пахтакорга область коммунистлари катта ишонч билдириб, уларни Ўзбекистон Коммунистик партиясининг XX съездига делегат қилиб сайладилар.

Съездда чўлқувар коммунист Адолат Носирова Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети аъзолигига сайланди. Уни бу юксак ишонч билан биринчи бўлиб ёнидаги ҳамюрти Маҳкамхон Ҳазратқулова табриклади.

— Бу, Қарши чўлини яшнаган воҳага айлантираётган барча коммунистларимизга билдирилган юксак эътибордир, — деди Маҳкамхон зал фойесида Адолатхонни самимий қучаркан. — Ғайратимиз ана шу улуг эътиборга яраша бўлмоғи лозим.

— Албатта, опажон! Мендек оддий деҳқон қизига шунчалик... — деди қувончлари тўлқинланиб Адолатхон.

Улар съезддан хурсанд бўлиб қайтдилар. Келган кунларининг эртасигаёқ ўз шийпонларида аъзоларини йиғиб, съезддан олган таассуротларини ва республикамиз коммунистларининг тарихий анжуманида белгиланган улугвор вазифаларни ҳаяжон билан гапириб бердилар.

Қайси бир донишманд: «Кимки ҳалол меҳнат қилса, тер тўкса, шуҳрат, обрў уни топиб келаверади», деган экан. Дарҳақиқат, яшнаётган Қарши воҳасининг ёруғ юлдузлари ҳам янги беш йилликнинг илк баҳорида кетма-кет қувонч қучдилар. Буюк пойтахтимиз Москвада жонажон партияимизнинг XXVI съезди давом этаётган шодиёна кунларда Қашқадарё бўйлаб радиотўлқинлари орқали хушxabар тарқалди: Нишон районидаги Қарл Маркс номли колхознинг пахтачилик бригадаси бошлиғи Маҳкамхон Ҳазратқуловага СССР Олий Совети Президиумининг фармони билан Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди.

Уша кўниёқ Маҳкамхоннинг уйи тўйхонага айланиб кетди. Дугоналари, қариндошлари, ҳамқишлоқлари уни юксак унвон билан самимий табрикладилар.

Кечқурун одамлар кетиб, қизи ва невараси Хумор билан холи қолган Новвотхон ая:

— Қизим, ойнанинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғу, деганлари бежиз эмас-да,— дея гап бошлади.— Куёвимиз Мадаминжон машина авариясида ҳалок бўлганда ҳовлимиз ҳам, кўнглимиз ҳам ҳувиллаб қолган эди. Ёлғиз қолдим деб, ўксингандинг ўшанда. Мана, дугоналаринг қаторида тер тўкиб обрў орттирдинг. Бугун партия ва ҳукуматимиз кўксингга Олтин Юлдуз тақишни лозим кўрибди. Бундан ортиқ бахт борми?! Лекин яхши куннинг қадрига етиш учун оғир кунни ҳам эсдан чиқармаслик керак...

— Ҳа, ая,— дея маъюс тортди Маҳкамхон.— Бу олий мукофотда марҳум Мадаминжон акамнинг ҳам улуши бор. У киши тиниб-тинчимас эдилар. Бригадамизнинг ери, суви деб ўзини ўт-оловга урарди... Ҳукуматимизнинг олий мукофоти рамзида содиқ умр йўлдошимнинг сўнмас руҳини яққолроқ ҳис қиляпман. Биз у кишининг амалга оширолмаган орзуларини рўёбга чиқараётганлигимиз билан ҳам бахтиёрмиз.

Шу пайт кўча дарвоза олдига қандайдир енгил машина келиб тўхтади ва сигнал берди.

Маҳкамхон югуриб меҳмонга пешвоз чиқди.

— Қаҳрамон опамни қутлагани келяпман, — деди кулиб машинадан тушаркан Адолатхон.— Далада иш бошида эдим. Ошпазимиздан эшитдим. Радиодан эшитибди. Қувончимдан машинага ўтириб зудлик билан етиб келдим.

Уша куни Адолатхон Маҳкамхонникида тунаб қолди. Икки қадрдон ҳамкасб алламаҳалгача мириқиб гурунглашди. Тонг отгач эса Адолатхон Маҳкамхоннинг шийпонига бориб, мукофот муносабати билан уюштирилган зиёфатда қатнашди. Кейин қаҳрамон бригадирнинг даласида унган бир текис гўзаларни оралаб: «Ниҳол тўлиқ. Гектаридан 60 центнердан кам бўлмайди»,— деди.

— Мўлжалимиз ҳам шу!— деди севиниб Маҳкамхон.

— Ҳаммавақт мўлжални тўғри : оласиз-да, — дея унинг қўлини оҳиста қисди Адолатхон.— Энди эса кўксингизда Олтин Юлдуз. У ярақлаб мақсад манзилингизни ёритаверади!

— Айтганингиз келсин, синглим, — деди Маҳкамхон Адолатга самимий юзланиб.

Улар ўз бахтидан, толеидан мамнун эдилар...

Уткир Ҳошимов

ҲУШЕР БУЛИНГ, ОДАМЛАР!

«Меҳнат маймунни одамга айлантирди».

Ф. Энгельс

«Учинчи жаҳон урушида қандай қурол ишлатилишини билмадиму, аммо тўртинчи жаҳон урушида найза билан ўқ-ёй ишлатилиши тайин».

А. Эйнштейн

«Тиғ кўтарган тигипарронга учрайди».

Ўзбек халқ мақоли

Бу даҳо фикрларни айтган донишмандлар турли замонларда яшаган. Бироқ уларнинг ҳаммаси бир ниятда яқдил бўлганлар: одамзод тинч-тотув яшаса, ҳалол меҳнат қилсагина чинакам бахтиёр бўлади. Шунга қарамай ер юзида бутунлай бошқа нарсани орзу қилган кимсалар ҳам бўлган. «Мен кулар эканман, дунё йигласин». Бу гапни Чингизхон айтган. «Яқинда бутун жаҳон меники бўлади, меники!» Бу гапни Гитлер айтган. Булар ҳам турли замонларда яшаган, яшаяпти. Аммо уларни битта мақсад — оламга ҳоким бўлиш нияти бирлаштириб туради. Аслида-ку, ҳеч ким ҳеч қачон жаҳонга ҳоким бўлолмайди. Фақат...

...Болалигингизни эслайсизми? Йўқ, мактабга қатнай бошлаганингизни эмас, янаям кичкиналингизни... Масалан, бешиқда ётганингизни? Хотирлай олмайсиз. У пайтда эсингизни танимаган эдингиз. Лекин жуда кичкина пайтингизда уй бурчагидаги сандиқ олдида борганингиз, айвонга чиққанингиз ғира-шира ёдингизда бўлса керак. Кейин ҳовлига тушгансиз... Эслаб кўринг: ўшанда ҳовли сизга бутун бир олам бўлиб кўринмаганмиди? Ундан кейин бостирма томига чиқиб варрак учиргансиз.

Бостирманинг кафтдек томи ҳам сизга чексиз-чегарасиз туюлган. Кейин мактабга боргансиз... Сўнг поездга мингансиз. Самолётда учгансиз. Ҳар сафар оламнинг бепоёнлигига ҳайрон қолгансиз. Тўғрими? Ҳаммамизда ҳам шунақа бўлган. Ҳар биримиз худди шунақа ҳолатни бошимиздан кечирганмиз.

Энди бошқа нарсани эслаб кўринг. Ер куррасини биринчи бўлиб «ташқаридан» томоша қилган Юрий Гагарин космосга чиққан заҳоти нима дегани ёдингиздами? У: «Қаранглар, Ер жудаям чиройли, жудаям кичкина экан!» деб хитоб қилган. Ёши бир жойга бориб қолган одам вақти келиб ўзи қачондир ётган бешикка кўзи тушиб қолса, худди шу туйғу кўнглидан кечса керак. Чиндан ҳам биз яшаб турган курраи замин — миллиардлаб юлдузлар чарх уриб ётган коинотда ўз ўқи атрофида, Қуёш теграсида, Сомон йўли орасида, Лира юлдузи томон муттасил учиб кетаётган — Ер шундай бир митти юлдузки, олисроқдан қарасангиз кўзга чалинмайди ҳам. Лекин мана шу жажжи юлдузда тўрт ярим миллиарддан зиёд онгли мавжудот яшайди. Миллионлаб нур йили масофасида жойлашган юлдузларнинг биронтасида (ҳаёт асари йўқ. Шундай қилиб, биз — тўрт ярим миллиард жон битта бешикда вояга етяпмиз. Битта кемада сузиб боряпмиз. Мабодо кемамиз фарқ бўлиб кетса, жон сақлайдиган бошқа қайиқ йўқ. Эҳтимол шунга ақли етгани учун ҳам инсонни табиатнинг энг олий фарзанди деб атармиз.

Бироқ, гоҳо-гоҳо фалакнинг ишига боқиб, энг онгли, энг зукко деб аталмиш Инсон қилиб келган, қилаётган ишларни ўйлаб баъзан уялиб кетасан киши. Ер куррасида онгли ҳаёт пайдо бўлганидан бери ҳали кўп вақт ўтгани йўқ. Аммо инсон пайдо бўлибдики, тарих олдида бир киприк қоқгулик қисқагина умрининг катта қисмини урушлару қирғинлар билан ўтказиб келади. Швейцариялик олим Бабель кейинги олти минг йил ичида ер юзида қанча уруш бўлганини эринмасдан ҳисоблаб чиқибди. Мана ўша ҳисоб-китоблар: сўнгги олти минг йил ичида куррамизда 14 минг 513 та уруш бўлибди. (Кейинги ўн йилда турли мамлакатларда бўлаётган катта-кичик урушлар бу ҳисобга кирмайди). Булар орасида тарихга уч кунлик уруш деб кирган «арзимас» жанглар ҳам, Англия билан Франция ўртасида бўлган юз йиллик уруш ҳам бор. Лекин уруш уч кун давом этадими, юз йилми, моҳияти битта: қирғин бўлади, одамларнинг ёстиғи қурийдди. Ун тўрт ярим минг урушда ҳалоқ бўлган одамлар сонни қанчалигини сўрарсиз? Марҳамат: ҳозир планета-

мизда қанча одам истиқомат қилса, олти минг йил ичида рўй берган жангу жадалларда тахминан худди ўшанча одам ҳаёт билан видолашган. Наҳотки, Ер куррасининг ҳамма жойида осудалик ҳукм сурган, қилич зарбидан ёки милтиқ ўқидан одамзод оҳ чекмаган замонлар бўлмаган? Бўлган! Олти минг йилнинг уч юз йили олам учун нисбатан тинч келган. Лекин ўйлаб кўрайлик. Олти минг йил олдида уч юз йил нима деган гап? Бундан чиқди инсоният ҳар йигирма йилда бир марта урушлару қиргинбаротлардан дам олиб, нафасини ростлаган. Агар инсон боласининг умрини ўртача олтмиш йил деб олсак, у бутун ҳаёти бадалида уч йил осойишта яшагану қолган эллик етти йилини нуқул уруш билан ўтказган. Бу қандай тесқари ҳақиқат? Бу қандай адолатсизлик? Наҳотки, оламдаги энг олий мавжудот шунчалик калтабин бўлса?!

Ҳаётда турли адолатсизликлар бўлиши мумкин. (Инсон боласи жудаям мукамал эмас.) Ўғрилик, хиёнат, ичиқоралик, текинхўрлик... Қўйинг-чи, бу саноқни анча давом эттирса бўлади. Лекин худди ўзига ўхшаган одам боласини ҳаётдан жудо қилишдан ортиқроқ адолатсизлик борми?

Биз тинч турмушнинг қонуниятларини биламиз. Эрта билан ишга шошиламиз, кечқурун уйга — бола-чақамизнинг олдига югураемиз. Меҳнат қиламиз. Нимадир яратамиз. Кимнидир севаемиз, кимдандир нафратланамиз. Гоҳ қувонамиз, гоҳ изтироб чекаемиз... Хуллас, яшаймиз. Ер юзидаги софдил одамларнинг ҳаммаси шунақа. Негаки, ҳаётнинг ёзилмаган қонуниятлари шу. Бироқ, урушнинг ҳам ўз қонуниятлари бор. Сен ўлдирмасанг — сени ўлдиришади! Ана биринчи қонуният! Сен ўзингга ўхшаган одамни, худди ўз онангга ўхшаган она туққан, худди ўз болангга ўхшаган болалари йўлига кўз тикиб турган одамни ўлдиришга мажбурсан. Мана шу қонуният туфайли олти минг йил давомида тўрт миллиарддан ортиқ инсон боласи қирилган. Мана шу қонуният туфайли шоҳлик унвонига қаноат қилмай, шаҳаншоҳ бўлишни хомхаёл қилганлардан бири ҳали ўзи нон ёпиш нималигини билмай туриб, инсон заковати яратган шаҳарларни ер билан яксон қилди. Тағин бири Буцефал лақабли отининг тўғи остида бегуноҳ норасталарни топтаб ўлдирди. Яна биттаси қирқ минг кишини дарёга чўқтирди. Ниҳоят тағин бири салкам олтмиш миллион одамнинг уволига қолди. Инсон ёғидан совун ясашиб қўлини ювди, инсон терисидан қўлқоп ясаб кийиб кўрди.

Бу қандоқ шармандалик?! Одам боласи ҳам шунчалик ваҳший бўладими? Инсон умри-ку, ўлчоқлик. Оддий тошбақа ҳам одам боласидан кўра кўпроқ умр кўраркан. Шундай экан, одам боласи худди ўзига ўхшаган одамни қирғин қилишидан мурод нима? Ахир, онгсиз ҳайвон ҳам бунчалик хунрезлик қилмайди-ку! Масалан, шер кийикни овлайди. Аммо у бу ишни дзбаройи очидан ўлмаслик учун, боласини тўйдириш учун қилади. Ҳатто шу йиртқич ҳам ўзига кераклича ов қилади. Одамзод деган номга доғ туширувчи «фотиҳлар» оддий ҳайвончалик ҳам йўқлигига ҳайрон қоласан киши! Табиат-ку, инсонга ҳамма нарсени тақдим этиб қўйибди. Ер, сув, бойликлар... Ҳалол меҳнат қилган одам оч қолмайди. Хўш, нима керак тағин? Қирғинбарот урушлар нимага керак! Албатта, бу савол айрим «доно» аблаҳларга ўтакетган гўл одамнинг ноласидек туюлиши табиий. Улар жаҳонга ҳоким бўлгиси келади. Ер юзидаги ҳамма халқлар ўз измида бўлишини хоҳлайди. Қизиги шундаки, бунақа хомхаёлни орзу қилган кимсалар ўзларини ҳаммадан оқил санайди. Бироқ, дунёда ҳеч кимга бўйсунмайдиган ғалати ҳақиқатлар бўлади. Мана шу ҳақиқат Искандарни «қўлим очиқ кетди», деб тан олишга мажбур қилди. Мана шу ҳақиқат Чингизхоннинг гўрини одамлар нигоҳидан ўчириб ташлади. Наполеонни гадойтопмас оролда хор-зорликда ўлдирди. Мана шу ҳақиқат Гитлернинг кулини кўкка совурди. Тупроқ унинг жасадини қабул этишга ҳам ҳазар қилди. Тарих сабоғи шундай. Афсуски, жаҳонга устун бўлиш орзусидан қайтмаган шахслар ҳалиям бор. Ажаб, одам боласининг хотираси наҳотки шунчалик мўрт бўлса? Наҳотки, бугунги кунда, йигирманчи асрнинг охирида ҳам оддий ҳақиқатни унутган олчоқлар топилса?! Бор. Шундайлар ҳалиям бор! Ҳозир дунёни ўз измига бўйсундиришни орзу қилаётганлар бошқа халқлар ўзи хоҳлаганича эмас, мен истаганча ҳаёт кечирishга мажбур, акс ҳолда мисли кўрилмаган уруш бошлайман деб турганлар энди Америкадан чиқди. Уларнинг мақсади битта: дунёга ўт кетса кетсин, оловида менинг шўрвам пишиб қолса бас! Мана, уларнинг фалсафаси! Бу ниятнинг қанчалик хатарли эканини уларнинг ўзи биладими?

Билади! Билиб туриб шундай қилади. Масалан, Рейган — Чингизхон эмас, Искандар ҳам, Наполеон ҳам эмас. Дунёга ўт кетса, зум ўтмай Капитолийдаги шоҳона уйи ҳам қулга айланишига ақли етади. Аммо кекса тарих шунини кўп бор исботлаганки, катта мамлакатнинг

ҳокими, ҳар доим ҳам чин маънода катта Инсон бўла-
вермаслиги мумкин экан. Ёдингизда бўлса, бир вақтлар
«Етти азамат» деган Америка фильми чиққан эди. Уша
кинофильмда Америка ковбойларининг «битмас-туган-
мас» жасоратлари ҳикоя қилинади. Етти азамат йигит
«адолат» учун курашиб, доим ғолиб чиқишади. Ҳозирги
президент Рейган ана ўшанга ўхшаш фильмларда роль
ўйнаган артист. Тўғри, «Етти азамат»да адолатли ку-
раш тасвирланган. Лекин ковбойлар аслида ким бўлган
ўзи? Булар — ўз тилимизда айтсак, бориб турган қа-
роқчилар эди. Ковбойларнинг бош мақсади — Америка
қитъасининг ҳақиқий эгалари бўлмиш ҳиндуларни қи-
ришдан нарига ўтмаган. Бундан юз эллик йил аввал улар
оддий ўқ-ёй билан қуролланган ҳиндуларга қарши зам-
бараклар билан уруш қилишган. Тўғри, ўтган асрнинг
олтмишинчи йилларида Жангари от лақабли ҳинду
йигити турли қабилаларни бирлаштириб, қилич билан
замбараклар устига бостириб борган. Келгинди оқ тан-
лиларнинг бутун бир юлқини замбарак-памбараги бил-
ан қириб ташлаган. Яланғоч баданига қизил мантодан
бўлак ҳеч нима киймаган ҳинду лашкарбошисига бирон-
та ўқ ҳам тегмаган. Шармандаю шармисор бўлган оқ тан-
лилар Жангари отни чақириб, сулҳ таклиф қилишган.
«Майли, хоҳлаган ерингизни қайтариб берамиз, дўст
бўлайлик», деб ялинишган. Аммо Американинг ўша пай-
тидаги президенти ҳам номардлик қилган: сулҳ тузишга
келган лашкарбошини тутиб олиб, осиб ўлдирган... Ҳо-
зир Жангари от ғолибона жанг қилган жойда — Қўшма
Штатлар билан Мексика чегарасидаги Қоратоғ деган
ерда Жангари отнинг мислсиз ҳайкали қад кўтариб ту-
рибди. Тоғ қояларига ўйиб ишланган отлиқ лашкарбоши
ҳайкалининг баландлиги — 160, узунлиги — 180 метр.
Қизиғи шундаки, бу обидани америкалик оқ танли ҳай-
калтарош Зульковски тиклаган. Қашшоқ турмуш кечи-
раётган ҳиндуларнинг тўплаган пули етмаганидан кейин,
ҳайкалтарош ғалати тadbир ишлатган: ҳайкал ўн кило-
метр наридан кўриниб туради. Табиийки, оқ танли бой-
ваччалар шундай буюк санъат асарини томоша қилгиси
келиб қолган. Зульковски эса ўн чақиримдан берига кир-
ган ҳар бир оқ танлидан беш доллардан пул тўлашни
талаб қилган... Уша пулларга ҳайкални битирган...

Булар ҳаммаси — тарихий далил. Аммо бошқа да-
диллар ҳам бор. Америка келгиндиларининг жанговар
вакиллари — ковбойлар ғалати мақолларни ўйлаб то-
пишган. «Энг яхши ҳинду — ўлик ҳинду!» Шамол биз

хоҳлаган томонга эсиши керак, агар биз хоҳлаган томонга эмас, бу — нотўғри шамол...» Эҳтимол ковбойлар фильмида роль ўйнайвериб ўзи ҳам ковбой бўлиб кетган президент ҳалиям «шамол мен хоҳлаган томонга эсиши керак», деб ўйлар. Аммо дунёда шундай адолат шамоллари борки, ҳеч кимга бўйсунмайди. Қолаверса, ҳозир ковбойлар замонни эмас. Жаҳон саҳна эмаски, унда битта шахс бош ролни ўйнаб, хоҳлаган ишини қилса! Инсоният артист эмаски, бош актёрнинг бир имоси билан маҳв бўлиб қўя қолса!

Келинг, яна баъзи далилларга мурожаат этайлик. Шундай қилиб, кейинги олти минг йил давомида ўн тўрт ярим минг уруш бўлди. Шу урушларда тўрт миллиарддан ортиқ одам қирилди. Лекин ўша урушларда нари борса қиличлару палаҳмонлар ишлатилган. Ҳар урушда минглаб, боринги, ўн минглаб одам ҳалок бўлган. Сўнгги уч-тўрт асрада инсон «заковати» билан милтиқлар, замбараклар, танклар, самолётлар ўйлаб топилди. Қурбонлар сони ўн ҳисса, юз ҳисса ошиб кетди. Гап бунда ҳам эмас. Бора-бора қурооллар «одам танламайдиган» бўлди.

Биринчи жаҳон урушида ҳалок бўлган ҳар юз кишидан саксонтаси қўлига қурол ушлаган ҳарбийлар, қолган йигирма нафари «тинч аҳоли» — яъни кексалар, аёллар, болалар эди. Иккинчи жаҳон урушида бу рақам ўзгарди. Қурбон бўлганлар орасида олтимиш беш киши ҳарбий бўлса, ўттиз бештаси «тинч аҳоли» эди. Америка Кореяга қарши уруш қилганида эса ҳарбийлардан кўра оддий одамлар кўпроқ қирилди. Улганларнинг ҳар юзтасидан олтимиштаси болалар, кексалар, оналар эди. Ниҳоят, яна Америка Вьетнамга қарши уруш бошлади. Бу сафар аввалгидан ҳам баттар бўлди. Бу урушда ёстиғи қуриган ҳар юз кишидан бор-йўғи ўн еттитаси ҳарбийлар, қолган саксон уч киши болалар, аёллар, чол-кампирлар эди.

Бироқ, энг даҳшатлиси бу ҳам эмас. 1945 йил 6 август тонготар чоғида Хиросима осмонида самолёт кўринди. У, кунчиқар томондан учиб келар эди. Одамлар ваҳимага тушмади. «Ҳаво тревога»си ҳам берилмади. Негаки, одатда душман самолётлари ҳаво ҳужумида тўда-тўда бўлиб келади. Шундай қилиб, шаҳар аҳли осмонда пайдо бўлган самолётга унчалик эътибор бермади. Худди шу пайт Б—29 самолётида учиб бораётган АҚШнинг қуроолланиш бўйича мутахассиси капитан Парсон борт дафтарига хотиржамлик билан ёзиб борар эди: «...1945

Йил 6 август. Титиан ороли вақти билан соат 2 дан 45 минут ўтганда (Вашингтон вақти билан 5 август соат 11 дан 45 минут ўтди) осмонга кўтарилдик... Соат 3.15. Қурилма тахт. Соат 6 дан 5 минут ўтди... Империя томон йўл олдик... Соат 7 дан 41 минут ўтди. Керакли баландликка кўтариляпмиз. Соат 8 дан 38 минут ўтди. 11 минг метр баландликка чиқдик. Соат 8 дан 47 минут ўтди. Электрон портлагичлар текширилди. Соат 9 дан 4 минут ўтди. Ғарбга боряпмиз. Соат 9 дан 9 минут ўтди. Мўлжал — Хиросима кўринди. Соат 9 дан 15,5 минут ўтди. Бомба ташланди...»

Зум ўтмай бутун шаҳар вайронага айланди. Ун бир қақирим баланддан бомба ташлаган учувчи ҳам, Парсон ҳам қиёмат қўпган бу шаҳардаги одамларнинг оқ-фарёдни эшитганларида эсдан оғиб қолишлари тайин эди.

Президент Трумэн мамнуният билан қўлларини ишкалаб қўйди. «Биз бу ўйинда каттакон маблағни «вабанк» деб ташладигу, ютиб чиқдик. Қирилиб кетган юз мингнинг нари-берисидаги аллақандай «джеплар» ким бўпти?» У ўзининг «инсонпарварлиги» билан мақтаниб ҳам қўйди. «Аслида бомбани Киотога ташлаш керак эди. Қурол параметрлари жуда мос келарди. Роппа-роса миллион киши қирилган бўларди... Киото—японларнинг қадимий пойтахти. Чиройли обидалар бор дейишади. Майли, шафқат қилдим. Тўққизинчи августда Нагасакига бомба ташлансин!»

Шундай бўлди. Нагасакида ҳам ўн минглаб одамлар қирилиб кетди. Бу — Трумэннинг қувончи, Ер куррасидаги одам зотининг фожиаси эди...

Олтин бешигимиз — Ер куррасидаги энг хатарли давр ана шу кундан бошланди. Шу куни одамзод аянчли бир ҳақиқатни англади. Эндиги уруш окоп билан болалар боғчасини ажратмайди. Эндиги бомба учун ракета полигони билан туғруқхонанинг фарқи йўқ!

Инсон заковати чегара билмайди. Гомернинг «Илиада»сидан тортиб ҳазрат Навоийнинг дostonларигача, халқ эртақларидан тортиб, замонавий фантастик романларгача — хаммасида ақл бовар қилмас воқеалар тасвирланади. Лекин инсон тафаккури орқали эришиб бўлмайдиган нарсани тасаввур қилолмайди. Эртақлардаги учар гилам замонавий тезучар самолётлар эмасми? Фарҳод севиқлиси Ширинни кўриб қолган «ойна жаҳон» телевизор эмасми?

Келинг, бошқа тарихий китобларни ҳам варақлаб кўрайлик. Бундан ўн беш минг йил илгари бўлиб ўтган

ғаройиб ҳодисалар тасвирланган ҳинд эпоси «Махабхарата»да шундай сатрлар бор: «Шундай Рама енгилмас кучга эга бўлган ўлим элтувчи даҳшатли қуролни ишга солди... Ҳаммаёқ ўт-олов ичида қолиб кетди, ҳатто кули ҳам қолмади...» Яна... «тангри Шива Аржунани огоҳлантирди:

Бас, ҳеч қачон ҳеч бир одам бу қурол билан
Урушмоқни ҳаёлига ола кўрмасин.
У беқарор ҳукмроннинг қўлига тушса
Йўқ этмоғи мумкин бутун жумла-жаҳонни...»

«Махабхарата»да яна айтнадики, «мабодо «осмон қуроли» ишлатилса, ўша мамлакатда 12 йил ёмғир ёғмайди, ҳаммаёқ яксон бўлади, аёллар ҳомила кўрмайди».

Шиванинг қуроли пашапута ҳам шунақа.

«Мана энди бу даҳшатли қурол ишга тушганда
Дарахтларни силкитиб, қимирлаб кетди замин.
Тўлқинланди дарёлар, ҳатто буюк денгизлар,
Тоғлар ёрилиб кетди, шамоллар учди ҳазин.
Бу қудратли қуролни ишга солма, Аржуна,
Мақсадсиз ишга солиш мумкин эмас ҳеч қачон...
Башарти бу қуролни сунистеъмол қилсанг
Юз бериши муқаррар чексиз оғир кулфатлар...»

Шундай қилиб, «Махабхарата»даги шеърӣ сатрлар бундан ўн беш минг йил наридаги даҳшатли воқеаларни ҳикоя қилади.

Бошқа мисол:

«Сташе дар еки аз зарре ниҳон
Ложарам он зарра бигшоюд дахон.
Пеши он хуршед ки, жаст аз камин
Зарра-зарра гардад, ахзой замин».

Мазмуни: зарралардан бирида шундай оташ яшири-ниб ётибдики, у пайти келиб, тилга киради. Беркиниб ётган жойидан отилиб чиққан бу қуёш ерни парча-парча қилиб юборади.

Бу сатрларни саккиз юз йил аввал мавлоно Жалолиддин Румӣ ёзган. Нима бу, «башоратми?» Минглаб йиллик тарихга эга бўлган «Махабхарата»ни яратганлар, юзлаб йил илгари яшаган буюк аллома Румӣ нима демоқчи? Одамларни нимадан огоҳ қилмоқчи?

Дарвоқе, яна факт: рус адиби В. Никольскийнинг 1927 йилда босилиб чиққан «Минг йил ўтиб» деган китобида ғалати воқеа тасвирланади. Атом кучини синаб кўраётган

кишилар тасодифан хатога йўл қўядилар. Бирдан портлаш рўй беради-да, Европанинг ярмиси куйиб, кулга айланади. Фантаст адиб бу воқеа 1945 йил август ойида бўлади, деб ёзади. Ажаб, адиб айтган фожиа чиндан ҳам қирқ бешинчи йил августида рўй берди. Фақат Европа устида эмас, Япония осмонида! Тасодифан эмас, атайлаб, қасддан! Аммо ҳинд достонида тасвирланган, мавлоно Румий огоҳлантирган, Никольский ёзган ўша даҳшатли қурол (бу китобларнинг ҳеч бирида атом бомбаси деган гап йўқ эди, бундай иборанинг ўзи ҳам у пайтларда ишлатилмасди, лекин моҳияти барибир энг қаттол қуролга келиб тақаларди) Европа устида портлайдими, Осиё ёки Америкадами, барибир эмасми? Ахир, инсоният битта бешикда униб-ўсаётган, битта кемада сузиб кетаётган жонзот-ку! Наҳотки, минг йиллар илгари аждодларимиз тушунган нарсага йигирманчи аср одамларининг ақли етмаса?

Ер юзида ёмонларга нисбатан яхшилар ҳамиша кўп бўлган. Шунинг учун ҳам худди ўша қирқ бешинчи йил ёзида одамзод тарихидаги энг ашаддий қурол яратилган мамлакатда — Америка Қўшма Штатларида, соф виждонли кишилар оёққа қалқди. Чикаго университетининг махсус комиссия тузилиб, Нобель мукофотининг лауреати профессор Франк бошчилигида ўнларча олимлар президентга норозилик мактуби юборишди. Бу хатга йигирманчи асрнинг энг улуғ олими деб тан олинган Альберт Эйнштейн ҳам имзо чеккан эди.

Петициянинг лўнда мазмуни бундай эди: «Агар Қўшма Штатлар бу даҳшатли қуролни ишлатса, дунё олдида умрбод маломатга қолади. Қолаверса, бошқа мамлакатлар ҳам ўзини ҳимоя қилиш учун шунақа қуролни ишлаб чиқаради. Бора-бора «занжирли реакция» пайдо бўлади. Ақл бовар қилмас қирғин қуроллари яратилаверади. Охир-оқибат Ер юзидаги ҳаёт жаҳаннам жари ёқасига бориб қолади...»

Ўша пайтдаги Америка президенти — ҳам жисман, ҳам снѐсатда шапқўр Трумэн мана шу ҳақиқатни англамади. Унинг нияти «ўзи хоҳлаган» йўлдан эмас, бошқа издан — социалистик издан бораётган давлатларни, биринчи галда бизнинг давлатни «қўрқитиб» қўйиш эди. Оқибат нима бўлди?! Урушдан эндигина чиққан, ярим оч ҳолда яшаб, култепага айланган шаҳарларни қайтадан тиклаётган бизнинг Ватанимиз худди ўшанақа, эҳтимол, ундан кучлироқ қуролни яратишга мажбур бўлди! Ҳолбуки, давлатимизнинг биринчи раҳбари, жаҳондаги яхши ниятли жамики элларнинг раҳнамоси

Ленин имзо чеккан энг биринчи ҳужжат Тинчлик Декрети эди. Начора, душманларимиз бизни ҳеч қачон тинч қўймади. Антанта хуружи, граждандар уруши, Иккинчи жаҳон уруши, ниҳоят атом дағдағаси... Тасаввур қилинг: ашаддий душманингиз уйингизни ҳар томондан ўраб олса-да, деразадан қурол ўқталиб, «қани, чиқ бу ёққа» деса, қўлингизга сиз ҳам қурол оласизми-йўқми?

Бизнинг юртимиз ўн карра, юз карра, минг карра таъкидлади: келинглари, тинч-тотув яшайлик, уруш бўлмасин! Биз атомни тинч мақсадда ишлатиш учун атом музёранлари қурдик, атом электростанциялари бунёд этдик. Ядро деган қотилни умуман йўқотайлик, деб қайта-қайта айтдик. Бироқ мухолифларимиз кўнмади. Атомдан кейин водород бомбаси, электрон бомбаси, нейтрон бомбаси, одамнинг тили келишмайдиган яна аллақандай бомбалар яратилди. Урушқоқ мутахассислар, биринчи галда Америка жангарилари ақл бовар қилмас «ғоя»ларни ўйлаб топишди. Лабораторияларда миллионлаб чивинларга ўлат касалини юқтириб осмондан сочиб ташлаш... Қўршапалаклар қанотига портлатгичлар боғлаб шаҳарлар устига учирш... Хуллас, ёмон ниятли кимсалар дастидан жониворлар ҳам тинч қолмади.

Яқинда матбуотда тагин бир антиқа хабар чиқди. Америка «олимлари» ўта заҳарли «ажабтовур» суюқлик яратибди. Бу заҳарнинг бир грами етмиш кишини тил тортирмай ўлдирар экан. Шунақа заҳардан 150 тоннасини тахт қилиб қўйишган эмиш. Энди ҳисоблаб кўрайлик. Бир грамм заҳар етмиш кишини қирса, бир килоси 70 минг кишининг ёстиғини қуритадими? Бир тоннаси 70 миллион кишини қириб ташлайдими? Бундан чиқди жаҳондаги жамики жонзотни қирғин қилиш учун ўша қаттол заҳарининг 70 тоннаси етиб-ортади! Қолган ярмисини нима қилишмоқчи? Миллион йиллардан кейин Ер куррасида қайтадан ҳаёт пайдо бўлса, ўшаларга атаб қўймоқчимиз? Бу қандай телбалик?

Чамаси, Америкадаги, қолаверса баъзи ғарбий давлатлардаги пул қутуртирган довдирлар ҳалиям ковбойларнинг «шамол биз хоҳлаган томонга эсиши керак» деган мақолига амал қилишса керак. Масалан, нейтрон бомбасини яратган Коэн деган олим ўз маҳсулотининг ниҳоятда «тоза» ишлашини айтиб мақтанган эди. Нейтрон бомбаси уй-жойларни, буюмларни вайрон қилмас экан. Фақат тирик жонни — одамларни, жониворларни,

гулларни, дарахтларни йўқ қилармиш. «Гуманизм»ни қаранг! Ушанда Европа мамлакатларидан бирининг мухбири Коэнга жуда ўринли савол беради. «Жаноб профессор, мабодо шунақа бомба ўз уйингизнинг устида портласа-чи?!» Коэн хотиржам қўл силтайди: «Қизиқми-сиз, Америка устида бомба портлаши мумкин эмас!»

Ана сизга жавоб! Тўғри, кейинги икки аср давомида Америка территориясида уруш бўлмади. Оналар ўз бо-ласининг осиб ўлдирилаётганини томоша қилгани йўқ. Болалар ўз отасининг пешонасидан отиб ўлдиришаётга-нини кўрмади. Америка осмонида биттаям бомба порт-ламади. Қўшма Штатлар ер куррасидаги истаган жой-ни «бизнинг ҳаётий зарур еримиз» деб аташга ўрганди. Социалистик мамлакатларни ҳамма томондан ракета полигонлари билан ўраб ташлади. Лекин замонлар ўз-гарди. Бир вақтлар Американи икки томондан икки буюк океан ўраб турарди. Бехосдан яқинига бориб бўл-масди. Ҳозир шундай қурооллар борки, қандайдир даж-жол ҳужумга шай қурилмалар тугмачасини босса, зум ўтмай ўзининг бошига ҳам жаҳаннам олови ёприлади. Ҳозирги қурооллар учун икки жаҳон бир қадам!

Майли, Америка-ку, боши устида бомба портлаш даҳшати нималигини билмас. Аммо иккинчи жаҳон уру-шида миллионлаб жудоликни кўрган Англия, Германия Федератив Республикаси, Италия сингари мамлакат-ларга ўз юртида Америка ракеталарини ўрнатишга ба-ло борми? Атом бомбасидан азият чеккан, ўша бомба таъсирида қирқ йилдан кейин ҳам майиб-мажруҳ бола-лар туғилаётган Японияга Қўшма Штатларнинг корча-лонлари билан оғиз-бурун ўпишишни ким қўйибди? На-ҳот тарих сабоғи шунчалик тез унутилса!

Шуни ўйлаганда халқимизнинг қадимий афсонаси ёдимга тушади. Бир одам тинчгина меҳнат билан ти-рикчилигини кўриб юрар, бола-чақасини боқар экан. Тўғрилиги учун эл ўртасида обрўси ошиб кетибди. Ўша одамнинг ўтакетган бахил қўшнисини бор экан. У деб кўрибди, бу деб кўрибди, бўлмабди. Охири хеш-ақра-боларини тўплабди-да, васият қилибди. «Шу кеча мени сўйинглар-да, ўлигимни қўшнимнинг ҳовлисига обчиқиб ташланглар. Зора қўшним шарманда бўлса!» Баъзи давлатларнинг бошлиқлари қилаётган «ўйин» ҳам шу-нақа бемаъни эмасмикин?

Ҳали айтдик. Ер юзида ёмон ниятли кимсалардан кўра софдил одамлар ҳаминша кўп бўлган. Акс ҳолда инсон боласи шу даражага етмас эди. Ер курраси мил-

лион йил илгари қанақа бўлса, шу ҳолда — ёввойилиги-ча қолиб кетар эди. Англиядаги оналар АҚШ ракеталари жойлаштириладиган базаларга бориб исён кўтараётгани, Германиянинг софдил кишилари, Италия меҳнаткашлари, Япония ишчилари жунбишга келгани бежиз эмас.

Уйлаб кўрайлик! Ахир заминимизда ҳар йили миллионлаб бола очликдан ўляпти. Ишонасизми, Ер юзидаги аҳолининг учдан икки қисми — уч миллиардга яқин одам ярим оч яшайди. Бунинг устига табиий офатлар: қурғоқчилик, эпидемиялар, ишсизлик юз минглаб одамларнинг ёстигини қуритиб турибди. Ҳолбуки, бундан ўн-ўн беш йил илгари яратилган битта ҳарбий самолёт пулига мингта болани бир йил боқса бўларкан. Битта ҳарбий ракета пулига юз мингта болани бош-оёқ кийинтириш мумкин. Уёгини сўрасангиз, ҳозир жаҳонда қуролланиш учун ҳар минутда миллион доллар маблағ сарфланади. Ҳар минутда! Соатига қанча бўлади? Бир кунда, бир ойда, бир йилда-чи?! Ахир биз — Ер деган жажжигина планетада истиқомат қилаётган тўрт ярим миллиард жон ҳаммамиз инсон боласимиз-ку!.. Ҳаммамиз ака-укамиз-ку! Шу маблағларни яхшилик йўлида сарф қилсак ер юзи гулистон бўлиб кетади-ку! Яна бир далил: Америка Қўшма Штатлари 1946 йилдан 1980 йилгача қуролланиш учун икки триллиард доллар маблағ исроф қилибди. Уйлаб кўринг, миллион эмас, миллиард эмас, икки триллиард доллар! Бу нима деган гап?!

Улуғ Лениндан бошлаб, партиямиз, давлатимизнинг жамики раҳбарлари жамики эътиборли давраларда бир гапни айтиб келишди. Ҳозир ҳам айтишяпти: жаҳонда тинчлик бўлиши керак! Энг сўнгги далиллар: биз ядро қуролини йўқ қилишни таклиф этдик. Душманларимиз фикр этмади. Биз ядро қуролини биринчи бўлиб ишлатмасликни зиммамизга олдик. Душманларимиз яна жавоб бермади. Устига-устак қирғин қуролини ер остида, ер юзида, сувда, ҳавода ишлатиш етмагандек энди космосга олиб чиқишга қарор қилишди.

Бу нима ўзи? Ковбойларнинг «шамол биз хоҳлаган томонга эсиши керак» деган аҳмоқона мақолига амал қилишми, ёки Коэннинг «Америка устида бомба портлаши мумкин эмас», деб керилишини жиддий ҳақиқат деб ўйлашми? Тўғри, биз ҳеч қачон бировга биринчи бўлиб қўл кўтарган эмасмиз. Аммо ўзганинг дўлайиб қўл кўтаришига ҳам йўл қўймаймиз. Энг даҳшатлиси шундаки, ҳозирги қуроллар баравар ишга тушса пла-

нетамизни бир эмас, ўттиз марта парчалаб ташлайди. Ўттиз марта! Худди «Махабхарата»да айтилганидек, тоғлар парчаланиб, денгизлар тошади, ҳазрат Румий ёзганидек, ер зарра-зарра бўлади. Бундан тўқсон йил илгари инглиз ёзувчиси Роберт Кром «Тақдир зарбаси» деган романида тасвирлагандек фақат Ер курраси эмас, бутун бошли Қуёш системаси ҳам изидан чиқиб кетади. Ниҳоят, асримизнинг даҳо олими Альберт Эйнштейн башорат қилганидек, башарти қачондир тўртинчи жаҳон уруши бўлса, маймунсифат одамлар найза билан жанг қилади. (Мабодо Ер ўз орбитасидан чиқиб кетмаса!)

Совет халқи уруш даҳшати нималигини яхши билди. Улуғ Ватан урушида юртимиз 20 миллион энг сара фарзандларидан айрилди. Бу йил биз улуғ Ғалабанинг 40 йиллигини нишонладик. Қирқ йил инсон умри учун яхшигина муддат. Бироқ, инсоният умри учун ҳеч гап эмас. Қолаверса, фарзанд доғи қирқ йил уёқда турсин, қирқ минг йилда ҳам кетмайди. Биз шунча қурбонлар эвазига оламини фашизм асоратидан асраб қолдик. Лекин бу уруш бизга жуда қимматга тушди. Биров жуфти ҳалолидан, биров отасидан, биров акасидан, биров қайлиғидан, биров бобосидан жудо бўлди. Қайси хонадонга кирманг, девордаги сарғайиб кетган суратни, кемтик патирни, «қорахат»ни кўрасиз. Шунинг учун ҳам биз урушдан жирканамиз. Шунинг учун ҳам янги урушни ният қилганлардан нафратланамиз. Шунинг учун ҳам СССР Конституциясида урушни тарғибот қилувчилар жиноий жавобгарликка тортилади, деб ёзиб қўйибди.

Эс-ҳуши жойида одам гўдаклигида ўзи ётган бешикни тепиб синдирмайди. Эс-ҳуши жойида одам ўзи униб ўсган уйга ўт қўймайди. Эс-ҳуши жойида одам ўз онасини бўғиб ўлдирмайди!

Бугунги куннинг биринчи рақамли муаммоси — тинчлик! Одамзодни уруш балосидан сақлаб қолиш. Партиямиз, давлатимиз, совет халқи, қолаверса, дунёдаги етти яшардан етмиш яшаргача софдил одамлар шу ниятда. Ҳушёр бўлмасак, бир тўда телбалар ҳаммамиз биргаликда сузиб бораётган жажжи, нозик кемани ғарқ қилиб юбормоқчи! Ҳушёр бўлинг, одамлар! Тинчлик деган оддий, табиий, нондек азиз неъматини бизлар ёмон ниятли одамлардан тилаб олмаймиз. Бунинг учун курашмоғимиз керак. Ҳозирги кунда ҳар биримизнинг инсоний бурчимиз — мана шу!

МУНДАРИЖА

Саид Аҳмад. <i>Шиддат</i>	: : :	3
Одил Ёқубов. <i>Уқитувчининг қадри</i>		15
Омон Матжон. <i>Аввал инсонни ўйлаб</i>		23
Асқад Мухтор. <i>Йиллар тақдиримизда</i>		31
Дадахон Нурий. <i>Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик</i>		40
Шокирали Нуралиев. <i>Қурилишда нима гап?</i>		61
Сайдали Одилов. <i>Қайтиш</i>	: : :	94
Саъдулла Сиёев. <i>Тсғлардаги гулхан шуъласи</i>		113
Худойберди Тўхтабоев. <i>Долзарб</i>		120
Раҳмат Файзий. <i>Дўстлик қасидаси</i>		126
Носир Фозилов. <i>Яйловлар зийнати</i>		134
Нурали Қобул. <i>Нурота камалаги</i>		140
Лазиз Қаюмов. <i>Инқилоб берган бахт</i>		153
Ҳамид Ғулом. <i>Табаррук заминни ардоқлайлик</i>		160
Шомурод Сиддиқов. <i>Бахт юлдузи</i> :		1 0
Ўткир Ҳошимов. <i>Ҳушёр бўлинг, одамлар!</i>		177

На узбекском языке

ОДИННАДЦАТЫЙ ПЕРЕВАЛ

Очерк и публицистика

Редакторлар Т. М а л и к, С. С и ё е в
Рассомлар Б. Х а й б у л и н, Н. П о п о в
Расмлар редактори А. М а м а ж о н о в
Техн. редактор М. М и р р а ж а б о в
Корректор Ш. С о а т о в а

ИБ № 3392

Босмахонага берилди 13. 05. 85. Босишга рухсат этилди 12. 09. 85. P-14930.
Формати 84X108²/₃₂. Босмахона қоғози № 1. Янги-оддий гарнитура. Юқори
босма. Шартли босма л. 10,08. Шартли кр.-оттиск. 10,08. Нашр л. 10,21.
Тиражи 5000. Заказ № 167. Баҳоси 1 с. 10 т.

Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129. Тошкент,
Навой кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Давлат
комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош кор-
хонаси. Янгивул шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44.

Ун биринчи довон: Очерк ва публицистика /Тўп-
ловчи Отаёр, /—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти,
1985.—192 б.

Яна бир довон ортда қолди. Яна бир янги довон бошланди. Бу меҳнат довони, улкан зафарлар довони. Ҳар битта довон бизни ёрқин келажакка яқинлаштиради. Утган беш йилликда жонажон республикамиз қишлоқ хўжалигимизда, саноатда, фан ва техника соҳасида мисли кўрилмаган ютуқларга эришди.

Мазкур мажмуага кирган очерк ва публицистикаларда ана шу улкан ишлар ўз ифодасини топган.

Одиннадцатый перевал: Очерк и публицистика.

Ўз2